

KONYA

Konya Halkevi tarafından - şimdilik - iki ayda bir çıkarılır, ve Anadolu'nun ve daha ziyade Konya vilâyetinin tarih ve coğrafyasına, jeoloji ve etnoğrafyasına, halkiyat ve ihsaiyatına ait yazıları ihtiva eder

YIL : IV

EYLÜL - 1 İNCİ TEŞRİN 1940

SAYI : 33

İÇİNDEKİ YAZILAR

Konya; Lidya'lılar	Naci Fikret Baştağ
Anadolu'nun Dinî Tarihi	Azer
Nouvelle Geographie universelle'den; Konya . .	Elisée Reclus
Mevlevîlik Üzerine Bazı Notlar	M. Ferit Uğur
Menakibûlarifin = Mevlevî Velileri	Eflâkî - Cl. Huart
Karaman [Lârende] Kal'a ve Surlarının krokileri münasebetile bir kaç söz ve bazı mutalealar .	Dr. Azmi Avcioğlu
Not	M. Mes'ud Koman
L'Art Turc'e Derkenar	Dr. Osman Şevki Uludağ
Anadolu'da Coğrafi Keşfiyat	Vivien de Saint - Martin
Konya'nın Halk Musikisi	Pr. Mahmut R. Kösemihal
Arziyat Bakımından Konya	Ernest Chaput
Mevlâna'nın bir gazeli ve bunun maalen manzum tercümesi	Ali Rıza Özkut
Mesnevî'den Manzum Tercümeler	Feyzullah Sacit Ülkü
Altı Ok	Ali Rıza Özkut
Yaradılış Cilvesi	Feyzullah Sacit Ülkü
Beşinci Kol	Ali Rıza Özkut
Türk Kuşuna	Feyzulla Sacit Ülkü
Rüya	Diamandi Keçeoğlu
Fildişi Kuleden Sıyrıış	Muvaffak S. Onat
Not	(Mecmua)
Emir Celâlüddin Karatay	M. F. U. — M. M. K.

KONYA

Konya Halkevi tarafından - şimdilik - iki ayda bir çıkarılır, ve Anadolu'nun ve daha ziyade Konya vilâyetinin tarih ve coğrafyasına, jeoloji ve etnoğrafyasına, halkıyat ve ihsaiyatına ait yazıları ihtiva eder

YIL : IV

EYLÜL 1940

SAYI : 33

KONYA

(Neolitik devirde Konya — Hittite medeniyeti ve Konya — Luviler - Pelasgi — Deniz akvamı — Lydialılar — Turşa = Tyrrhénien = Etruskler — Karyalılar — Lykialılar — Pisidyalılar — Kilikyalılar — Yeni - Hittite'ler — Kappadokyalılar — Troyalılar — Phrygya'lular ve bunların Konya hattası (Lykaonya) ile olan münasebetleri — İraniler zamanında Konya — İskender ve halefleri ve Hellénistik devir — Romalılar zamanı — Bizanslılar devri — Selçukîler ve Karaman oğulları zamanında Konya — Osmanlı İmparatorluğu zamanında Konya)

Yazan :

NACİ FİKRET BAŞTAK

V

LYDYA'LILAR

VE

Orta Anadolu ile olan münasebetleri

(Baştafları bundan evvelki sayılardadır)

Lydya, zamanı kadimde Küçük Asyanın garbında *Hermos* (Gedis ırmağı) ile *Méandre* (Büyük Menderes) havzalarında ve hemen hemen şimdiki İzmir ve Manisa vilâyetlerine muadil bir kırallık idi.

Lydya, Küçük Asyayı ikiye ayıran sahil hattasile yaylalar hattası arasında mutavassıt bir memleketidir. İklim ve mecmuai nebatatı itibarile İran'a müşabehet arzeden dahilin kısmen

çöl halindeki büyük yaylasile büsbütün Avrupalı bir iklim ve manzara gösteren sahil arasında hudut *Propontide* (Marmara Denizi) nden *Pamphylya* (Antalya) körfezine kadar uzanan *Phrygya* Alplarıyla işaretlenmiştir. Yüksek yaylanın garbî kenarını çeviren bu dağlar ile, *Eolide'in İonie'nin* ve *Doride'in* zengin şehirlerinin müesses bulunduğu sahil çenberi arasında münbit vadilerle inkitaa uğrayan bir dağlık hatta

uzanır ki burası *Lydia* ve *Karya*'yı ihtiva eder. Bu hittanın iki yanında: şimalinde ve cenubunda, denize kadar varan iki dağ kitlesi vardır ki bunlar da şimaldeki *Troade* dağlarıyla cenuptaki *Lykia* silsilesidir. Ve bunlar *Egée* denizi üzerinde Asyanın iki istihkâmını teşkil ederler. *Lydia*, dahili Asya ile Yunan âlemi arasındaki mutavassıt mevki ve hasisesinden dolayı, bunlar arasındaki ticaretin ve fikir teatisinin tabii yolu olmuştur. Bu hittanın, içerisinde bulunduğu müsellesin re'si şarkta *Hydrographique* bir düğüm teşkil eden *Dindymos* (Murat dağı) nda bulunmaktadır. Bunun garbi şimalisinde (Akdağ) vardır ki *Temnos* (Demirci dağı) ve diğer *Mysia* sırtlarıyla *Egée* denizine doğru uzanır, ve *Elaitik* körfezile Edremit = *Adramitte* koyu arasında denize vasıl olurlar ki Midilli = *Lesbos* adası bunların bir temadisinden başka bir şey değildir; bu hat, müsellesin şimali dil'ıdır. Cenubî dil'ı ise Ağar dağı ile cenupta Menderes vadisini çerçeveleyen ve *Cadmus* (Honas dağı), *Salbacus* (Baba dağı), *Latmus* (Beşparmak dağı), ihtiva eden ve *Keramik* körfezinin nihayetinde denize varan nisf daire şeklindeki silsile ile teşekkül etmiştir. Bu *Karya* silsilesi üç dal halinde uzanan sırtlarla *Kuide* ve *Halikarnasse* yarım adalarile Menderesin cenubî havzasını örter. Lidyanın deniz ile *Phrygia* yaylası arasında bulunan asıl menşe'i, Manisa dağı = *Sipylos*, Bozdağ = *Tmolos* ve Koçak dağı = *Mésogis* dağları ile teressüm eden beyzî kütleyi ihtiva eder. *Hermos* ve *Méandre* vadileri bu araziye şimalden ve cenuptan çerçeveler ve Küçük Menderes = *Caystre* vadisi de şarktan garbe doğru bir mihver gibi, burasının ortasından geçer.

Karyanın şimalinde, Gedis = *Hermos*'un ve buna muvazi olarak cenupta uzanan Menderes = *Méandre*'in derin

vadileri, (2500) metre irtifaidaki *Dindymos* kütlesi cebeliyesinin hâkim olduğu yüksek yaylanın hududuna kadar, şarka doğru, Anadolu sathı maili üzerinde yükselirler. Gerek bu arazi ve gerekse, *Egée* sahillerile *Hittite*'lerin memaliki arasında mutavassıt bulunan ve Kızılırmak = *Halys*'e kadar uzanan yüksek memleket, bir kere şarktaki *Hittite*'lerin ağır boyunduruğu altından kurtulduktan ve garpta da sahildeki Yunan kolonileri vasıtasile, Yunan âlemi ile münasebata girişikten sonra, şahsî ve faal bir hayata gözlerini açmış olması icâbeder.

Lydia hittasının etnografisi pek karanlıktır. Orada üç cereyan tefrik olunabilir: Şimali garbîden gelmiş olan *Thrakya*'lılar, şarktan ve deniz tarafı ile gelmiş olan Suriye'liler ve *Phrygia*'lılar. Bunlardan birincilerile üçüncüler *Arya* ırkından olup ikinciler de *Samî*dir. Bunlar arasında bir ihtilat vukua gelmiş olması pek muhtemeldir. *Lydie* ismi binnisbe yenidir; bu İsadan evvel VIIinci asıra doğru *Méonie* isminin yerine kaim olmuştur.

Lydia'lıların menşei hakkında *Le Bas*ın "Küçük Asya,, sında şu izahat görülür:

"Muhakkaktır ki *Lydia* bidayette *Méonie* ismini taşımış idi, ve bu hittanın bir kısmı *Strabon* zamanında bile *Mysie* tesmiye olunuyordu. Ve o bize haber veriyor ki *Mysiens*, *Maeones* yahut *Méone* isimleri aynı bir kavmi iş'ar ediyordu. Bu cihet *Lydia* lılar ile *Mysia* lılar arasında mevcut sıkı rabita ve münasebetin bir delili olabilir. Şurası doğrudur ki şayanı hurmet *autorité*'ler üzerine istinat eden bazı âlimler, *Lydia*'lılara tamamen *Samî* bir menşe atf ve isnad ederler; Fakat birbirinden o kadar farklı olan bu iki fikir yekdiğerile uzlaştırılabilir. Bunun için *Vivien de Saint-Martin*'in düşündüğü gibi, *Lydia* ahalisinin teşekkülünde yekdiğerinden ayrı iki unsurun vücu-

dunu kabul etmek kâfidir, ki onlar da birisi buranın en eski unsuru olup *Moeone*'ler tarafından temsil edilen *Thrakya* unsuru, diğeri daha yeni olup Aramî nesline merbut olan ve kendisile birlikte (*Lud*) ismini getirmiş olan unsurdur ki eski *Méonie* namı bunların vurudundan sonra ortadan kalkmıştır.,

Bu memleketler hakkında en eski şahadetler Mısır'lılarınkilerdir; Bunlar, XIX uncu sülâle zamanında, deniz tarafı ile gelmiş olan *Dardanien*'ler, *Lykyen*ler, *Mysyen*'ler, *Karyen*'ler, *Pédasyen*'ler, *Ilyen*'ler, (yahut *İonyen* yahut *Méonyen*'ler) gibi bir takım müstevlilere karşı girişmiş oldukları bir takım mübarezelerden bahsediyorlar; onlar da birçok kere isimleri *Sardes* şehrinin isminde mahfuz kalmış olduğu görülen *Şardana*'lar ile *Turşa* (*Tursène*'ler yahut *Tyrrhénien*'ler) lara tesadüf olunur. Ağlebi ihtimale göre *Thrax*'larla *Pelasgi*'lerin akrabası olan bu kavimler, müteakiben, bazı âlimlere göre, Suriye ve *Kappadokya*'dan gelmiş olan ve Samî ırkına mensup bulunan, daha yeni diğer âlimlere nazaran da *Hittite*'lerden ibaret olan bir takım müstevliler tarafından itaat altına alınmış ve onların, din ve medeniyetlerini kabule mecbur olmuşlardır.

Velhasıl *Lydia*'nın Akvamiyat bakımından vâziyeti şu suretle hülâsa edilebilir ki: *Méonyen*'ler, *Thrako-Phrygyen*, yahut *Tyrrhénien*'ler, *Sarde*'lılar, beyaz Suriye'liler = *Leuco-Syrien* yahut *Hittite*'ler ve *Lydia*'lılar gibi zaman ile birbiri üzerine konmuş muhtelif ve mütenevvi kabilelerin ihtilat ve imtizacından teşekkül etmiş olan *Lydia* ananevî olan bu ismi, ancak İsadan evvel VII inci asırdan itibaren almıştır. Bu isim *Homère*'in meçhulüdür, ve o, burada *Méonie*'den başka memleket tanımıyor.

Lydia'lılar, tarihlerinin fecrinde, *Tyrsène* ve *Lydos*'un efsanevî pederi olmakla maruf *Atys*'in neslinden gel-

dikleri için *Atyade*'lar denilen bir sülâleyi tanıyorlardı. Bu sülâle, hiç şüphesiz *Thraco-Phrygien* ırkından idi, ve bunların payitahtı da, *Sardes*'in en eski ismi olup Asya = *Asie* isminin de ilk şekli olan *Asiya* idi. Bu *Atyade*'ların İsadan evvel XII inci asırdan XI inci asra yani *Hittite* devletinin inhitatından biraz evveline kadar hüküm sürmüş oldukları zannedilmektedir. Bunlar, bizzat kendisi büyük *Hittite* devletinin bir tabii olan *Phrygia*'nın haki-miyeti altında bulunuyorlardı. *Pentaour* isimli şiirde, 1295 de *Kadeş* de *Ramsès II.* tarafından mağlûp edilmiş olan *Hittite*'lerin müttelikleri "Deniz akvami,, meyanında *Maunna*'lar da zikredilmektedir ki *Homère*'in *Méonie*'lerinin aynı oldukları bu zümre ile beraber *Turşa*'lar yahut *Tyrsène* veyahut *Tyrrhène*'ler (*Tyrrha*'lılar, yani şimdiki *Tire* kasabası ahalisi) ve *Şardana*'lar yahut *Sardes*'liler, yani zamanı kadimde ilk *Lydia*'nın ahalisinden birer kısmını teşkil etmiş olan üç kabilenin de ismi bulunmaktadır. Bilâhara *Tyrrhène*'ler ve *Şardana*'lardan bazıları İtalyaya ve diğer bir kısmı Sardanya = *Sardaigne* adasına hicret etmişlerdir. Bunnla beraber *Etrusque*lerin menşeinin *Lydia* olup olmadığı hususu - bu cihet delaili kat'iye ile sabit bir hakikat olduğu ve ezcümle *Hérodote* tarafından da böylece kabul edildiği halde bile - hâlâ bazı âlimler tarafından münakaşaya şayan görülmektedir. Ahiren *Sardes*'de Amerikalıların hafriyatı sayesinde kazanılan bazı keşfiyat *Lydia*'lıların dili ile *Hittitçe* ve *Etruskçe* arasında lisaniyat noktai nazarından bir hısımlığın mevcudiyeti lehinde bazı ihtimalata yol açmıştır. Bundan başka, kitabelerde görülen *Lydia* lisanı her ne kadar hâlâ muzlim bulunmakta ise de, mücevherlerin, tunçların ve fil dişlerinin üslubu, işleniş tarzları, *Etruria*'nın kilerle inkâr olunamaz alâkalar ve müşabehetler

arz etmekte ve bu da her ikisinin de Suriye hittitlerinden = *Syro - Hittite* mülhem olduklarına şahadet eylemektedir. Diğer taraftan *Pldans* (*Apollon*), *Artimus Ipsunsis*, (*Artémis Ephésia*), *Bakis* (*Bacchos*) gibi *Lydia* mabudlarının isimleri, gerek *Lidya*'lıların ve gerekse *Asya Yunan*'lılarının, bu isimleri, müşterek bir menşe'den: en eski Anadolu *Mythologie*'sinden ahz ve iktibas etmiş olduklarını isbat eylemektedirler. Nihayet *Lidyanın* payitahtları olan *Sardes* (*Lidya* dilinde *Sfart*) ve *Tyrrha* isimlerinin oldukça manidar oldukları zannolunur. Bunlar şunu isbat eder ki *Mermnade*'ların hâkimiyetleri altında birleşmeden evvel *Lydia* memleketi birçok kabileler arasında münkasım bulunuyordu, ve bunlardan bir kısmı herri idi: *Méonya*'lılar ve *Lydia*'lılar; diğer bir kısmı bahrî idi: *Tyrrhène*'ler yahut *Turşa*'lar ve *Sardes*'liler yahut *Şardana*'lar.

Bu sonuncular, *Lidya* ve *Phrygya*'nın kuvvei bahriyesini teşkil ediyorlardı ki İsadan evvel 1193 e doğru « *Deniz akvamu* » nin seferlerine ve uğradıkları felâketlere iştirâk etmişlerdi, Bunlar yani *Tyrrhène*'ler ile *Şardana*'lar bir taraftan asıl *Lydia*'lıların tefevvuk ve galebesi, diğer taraftan sahildeki Yunan kolonilerinin rekabeti neticesinde duçarî izmihlâl olarak, İsadan evvel VIII inci asırdan başlayarak VII inci asra kadar, vatanlarından çıkarak merhale merhale hicret etmeğe ve garpta talilerini tecrübe eylemek üzere yola çıkmağa mecbur olmuşlardır; bunlardan *Tyrrhène*'ler, Ege denizindeki adalardan ve bilhassa *Lemnos*'dan geçerek İtalyaya ve Sardalılar da *Sardenya* adasına giderek oralarda yerleşmişler ve bu yerlere kendi isimlerini vermişlerdir. XI inci asrın bidayetlerine doğru *Lydia*, doğrudan doğruya bir *Hittite* sülâlesinin hâkimiyeti altına geçti ki bu da *Héraclides - Sandonide* sülâlesidir; bu sülâle, *Hittite*'ler tarafın-

dan *Kappadokya*'ya ve *Mésopotamya*'ya ithal edilmiş yerli bir mabut olan *Héraklès - Sandon*'u kendilerinin ceddi âlâları olmak üzere kabul etmişlerdi. *Lydia*'da bulunan *Héraclide*'ler, bu memleketin birçok kalelerinde dağınık bir halde bulunan askerî bir derebeğlik teşkil ediyor, ve buralardan memleketin yerli ahaliyi olan çiftçiler üzerinde zulüm ve tazyik icra ediyorlardı. Payitahtlarına *Hyde* deniliyor idi ki bu, *Sardes*'in iç kalesinin ismi olarak kalmıştı.

Lydia'nın ilk devri *Atyade*'ler sülâlesinin hâkimiyeti ile kendini gösterir; ikinci devir, ismini, Fenike yahut *Hittite* mabudu *Héraklès - Sandon*'dan alan *Héraclide*'lerin hâkimiyeti devridir; bu sülâle, *Hérodote*'a göre 505 sene (1192-687) kadar devam etmiş ve bu müddetin nihayetinde, tamamıyla *Lydia*'lı bir sülâle olan *Mermnade*'lar tarafından devrilmiştir. Memleketin payitahtı, görüldüğüne nazaran, pek eski zamanlardan itibaren *Sardes* şehri olmuş ve bunun evveleminde taşımış olduğu zannolunan *Asia* ismi, müteakiben civarındaki ovaya, daha sonra bu hittaya, Anadolu yarımadasına ve en nihayet dünyanın en büyük kıtasına intikal etmiştir. Şehrin, yahut İç kale (*Acropole*) sinin heraklidler zamanında *Hyde* ismini de taşımış olduğu görülüyor. Nihayet kabul olunabilir ki *Méonya* ismi *Hittite*'ler bevrine ve *Lydia* ismi de müteakip devre tekabül etmektedir.

Menşe'ler pek karanlık kalmakta ve tarihî devre ancak VII inci asırdan itibaren girilebilmektedir. Bununla beraber, biraz daha yükseklerle çıkmak ve VIII inci asırdaki *Méonya* devleti ile, *Ardys* (766-730), *Mélés* (730-716), *Myrsos* (716-704), *Kandaule* (704-687) gibi Heraklid sülâlesinin son kırılları hakkında bir fikir edinebilmek mümkündür. Bu kırıllardan bir çokları, mabut *Atys*'in mahmisi olduklarını

gösterecek olan bir lâkapla da tesmiye olunmuşlardır (*Adyatte* yahut *Sadyatte* gibi.) Bu devirde *Héraclide* sülâlesinin akrabası olan *Mermnade* ailesi ile *Tylonide*'ler sülâlesi büyük bir tesir icra etmektedirler. *Mermnade*'ların başlıcaları: kadim *Gygès*, kadim *Daskyle*, genç *Daskyle* ve *Gygès* hakikî kiral vekilleri yahut baş mabeyincilerdir; bundan başk, diğer bir takım metinlerin *Kappadokya*'da mevcudiyetini işaret ettikleri ve idarei hükûmette ehemmiyetli bir hissesi bulunduğu görülen meclise müşabih, bir de "kiralın muhipleri,, meclisi vardır.

Lydia'nın Asuriyeye olan uzaklığı *Lydia*'lıları, bu büyük ve tehlikeli şark devletinin inkırazına kadar, onun fatihlerinin Küçük Asyaya indirebilecekleri darbelerden masun ve mahfuz bulundurmuş, ve onlara, asırlarca müddet, Asuriler karşısında, mahalli küçük hükümdarlarının istiklâlini, gayret ve ehemmiyetle muhafaza edebilmek çaresini bahsetmiştir. Ve, İsadan evvel, VII inci asrın bidayetinden itibaren mukavemetleri zaiflemeğe başladığında, bu mukavemeti bir müddet daha ve müessir ve parlak bir surette temdit edebilmelerine müsait bir hanedanı saltanat tebeddülü vukua geldiği görülür: 687 tarihinde, *Sardes* de hüküm süren *Héraclide* hanedanından olup, eski Yunan an'ane ve tarihlerinde, asıl ismi olan *Hittit*'çe *Mursil*'in muadili bulunan *Myrsilos*'tan ziyade *Kandol* = *Candaule* lâkabı ile daha ziyade tanınmış olan hükümdar, bu hanedanın küçük bir şubesine mensup ve yerli *Mermnade*'lar yani "Şahinler" kabilelerinden, küçük Menderes = *Caystre* üzerindeki (Tire = *Tyrra*) nin prensi, meşhur *Gygès* tarafından devrilmiştir.

İsadan evvel VIII inci asrın sonlarıyla VII inci asrın bidayetlerinde *Kimmer*'lerin istilâsı vukua geldi, ve bu, Küçük Asyayı alt üst etti. Kara Denizin şimalindeki *Skythe*'ler tarafın-

dan püskürtülmüş olan *Kimmer*'ler, Tuna nehrini, *Hémus* yani balkanları, bosfor = *Bosphore*'u geçtiler, ve yarım adada yayıldılar. Kadim *Daskyle*'in katlindenberi araları açık bulunan *Mermnade*'lar ile *Héraclide*'ler barıştılar ve birbirine tekarrüp ettiler. Genç *Gygès*, Kandol = *Candaule*'un sarayına geldi. *Tyra* = Tire prensliğinin varisi bulunan *Gygès*, kiral Kandol'un saray nazırı yahut Naibi hükûmeti oldu; Yunanlılarla, *Ephèse*'de hakim olan *Mélas* ailesi ile *Mylassa* = Milas prensi *Arsélis* ile ittifak etti, ve, bir harem entrikası sayesinde *Candaule*'u devirdi ve bu hükümdarda *Sardes*'in zaptı esnasında telef oldu. Kandol'dan dul kalan *Tudo* ile izdivacı ve *Delphes* kâhininin kararı *Gygès*'in tahtı saltanatını tahkim etti. (687). Mesut gasıbı hükûmetin, *Tyra* prensinin bu muvaffakiyetleri o surette aksendaz oldu ki *Gygès*, irsî ve meşru kırıllara mukabil *Tyran*'ların yani hükûmeti zor ile ele geçirerek zulüm ve istipdat ile hüküm sürenlerin ilk nümunesi oldu. Yunanca *Basileia* kelimesinin mukabili ve zıddı olmak üzere *Tyrannia* kelimesi meydana çıktı. Bundan başka yine bu devirde, Asya ve Avrupanın Yunanlılar ile meskûn şehirlerinde, kahramanlık devrindenberi teselsül edip gelen, eski kiral ve rahip ailelerinin Milet'te *Erythrée*'de, Sakızda, Efes'te *Argos*'ta, *Sikyone*'da *Corinthe*'te ve daha başka yerlerde milk ve malları müsadere ve kendileri teb'it edildiler. 687 de vukua gelen bu *Lydia* inkılabı bu büyük tahavvülden birisi ve belki de birincisi olmuştur.

Gygès, Yunanlıların nazarında, kendisini müteakip Asyanın Yunan kolonilerinde ziyadesile çoğalmağa başlayan ve sirayet tarikile adalarda ve nefsi Yunanistanda da emsali görülen zorba ve gâsıp hükümdarların ilk nümunesi olarak tanınıyordu. *Hérodote* bu talii yaver askerinin sureti cülûsuna

ait Romanesk = *Romanesque* vakayii pek güzel bir surette tasvir etmektedir: Karısının güzelliğinden dolayı son derece mağrur olan Kandol = *Candaule*, onu, kendi muhafaza askerinin kumandanı bulunan *Gygès'e*, çırılçıplak göstererek öğünmek istedi. Kocasının bu saygısızlığından mütehayyir ve müteessir olan Kırallıça, *Gygès'i* kocasını öldürmek ve sonra da kendisini almağa mecbur etmek suretile zevcinden intikam aldı. Bazı âlimler bu hikâyede Asyanıkilerdeki "Ana hakimiyeti = *Matriarcat*," in ve kiralığın kadınlar vasıtasıyla intikali usulünün bir yad ve tahatturunu görmek istemişlerdir. Buna benzer diğer bir hikâyede, yine kahramanı, *Gygès* olan bir altın yüzük vak'asıdır. Buna nazaran *Gygès* bir altın yüzük ele geçirmiş ve, kendisini taşıyana göze görünmemek hasasını bahşeden bu yüzük sayesinde kiral Kandol'un sarayına intisap etmiş ve nihayet zevcesini elde ederek kiralı öldürmeğe ve onun yerine geçmeğe muvaffak olmuştur. (*)

Bazı âlimlere göre bu efsane, bir şeyniyetin efsane şeklinde tağyir edilmiş olmasından başka bir şey değildir ki o da *Gygès'in* *Mède'ler* tarafından da aynı suretile taklit edilmekte olan ve hükümdarı yüzyüze görmekten tebeayı menetmekten ibaret bulunan Asuri protokolunu kabul ederek kiralıkta

(*) — *Gygès* Lidya'da adı bir çoban imiş; bir gün gezerken önünde yer açılıyor ve kendisi buraya iniyor, diğer harikul'ade şeyler arasında bir de tunçtan bir at görüyor ki bunun içerisi tamamiye boş ve her iki yanında kapılar var imiş. *Gygès* bu kapılardan birini açtığı anda içeride insan vücudundan daha büyük bir cesed görür, ki bunun bir parmağında altın bir yüzük var imiş. Bu yüzük, kendisini taşıyan, taşını (kaşını) avuç tarafına çevirdiği takdirde, onu göze görünmez bir hale getirmiş. *Gygès* bu kıymetli tılsımı aldı ve derhal *Candaule'* un sarayına gitti; ve bu yüzük kendisi için orada büyük bir ikbal ve saadetin menbaı ve vasıtası oldu.

bir tahavvül husule getirmiş olmasıdır. Fakat *Gygès'in*, dikkatine lâyık ciddi unvanları ve vasıfları vardır: o, *Lydia'nın* azamet ve ikbal devrinin müessisi ve bu memleketin Yunan'lılar nazarında kazandığı nüfuz ve itibarın sebebi aslısidir. *Gygès*, Yunanistandaki *Tyran'lar* gibi, aristokrasinin düşmanı olmuş ve halefleri de nihayete kadar onunla uğraşmışlardır. *Gygès*, şarkın müstebit hükümdarlarını taklide özenerek sarayında kapanmış ve hariçte tebeaya görünmez olmuştur. *Gygès*, Küçük Menderes = *Kaistre* havzasındaki *Lydia'lular* kabilesine istinad etti, ve bu kabilenin ismi tek mil kiralığa şamil oldu, halbuki *Méonya* isminin medlülü küçüle küçüle yalnız *Katakekauméne* (yanık) denilen volkanik nahiyeye inhisar etti. Daha evvelce Kandol = *Candaule*, *Lydia'nın* *Phrygya* arkasındaki memleketler ile: Kapadokya = *Cappadoce* ve *Mésopotamya* ile *Egée* âlemi arasındaki bilhassa mütevassıt rolünü takdir etmiştir. O zamanlar *Lydia'ya*, hiç şüphesiz sahil ile Kızılırmak ötesindeki hititler arasında bir transit şiryani olan uzun kervan yolunun menzil ve merhalelerini, konak yerlerini ve mürüriye resim ve ücretlerini tanzim edebildiğinden dolayı, kinaye suretile «Hancı = *Tavernier*» deniliyordu. Bu iktisadi politikaya daha ziyade vüs'at ve metanet vermek için *Gygès*, onu, her iki uçtaki mahreçlerin sahipleri olan iki devleti: şarktaki Asuriye ile garptaki İyonya = *Ionie* yı birbirine ulaştırmayı istihdaf eden bir diplomasi üzerine istinad ettirdi. İşte bu esnadadır ki *Gygès*, *Niniva* hükümdarı ile münasebata girişti, ve 663 de zannedildiğine göre kendiliğinden *Assurbanibal'a* tabiiyetini ve vergisini arzetti. *Ionya* cihetinde ise zengin ve zükudret bir efesli olan *Mélas I.* i arazi muciri ve kendisine damad intihap etmek ve *Delphes* rahibesi = *Pythie'*ni kendisine

mahbube ittihaz eylemek suretile Yunanlılık = *Hellénisme'*in cismanî ve ruhanî teavün ve tesanüdünü bozarak bunu kendi lehine imaleye çalıştı. Fakat bu debdebe ve tantana tezahüratının altında iki türlü oyun gizlenmiş bulunuyordu: Her şeyden evvel haddi zatında *Gygès* bir *Lydia'lı* idi; Asuriler ve Yunanlılar ile olan dostluklarında bazı defa hiyanet etmek suretile bunu isbat eylemekte kusur eylememiştir: Bunlar ticaretle yaşıyan bir devletin müteaddit ve karışık menfaatlerini müşterilerinin siyasi teveccüh ve temayüllerile uzlaştırmaktaki müşkülattan mütevellit lekelenmelerden başka birşey değildir. *Ephèse*, *Sardes*, *Hatuşaş* (*Ptéria*), *Niniva* hattı *Lydia'nın* şark ile garp arasındaki en mühim lâmise uzvu idi; diğerleri, *Gygès'in* 653 de *Lydia'nın* *Ardynion* ve lâpseki = *Lampsaque* kolonilerini tesis ettiği *Mysya'ya* doğru şimale uzanan hat ile, Kizik = *Cysique* civarındaki *Krémasté'*nin altın ocaklarını teftiş ve mürakabe ettiği Marmara = *Propontide* ya doğru giden hat, ve, sahili üzerindeki Sinobun başlıca ticaret mahrecini teşkil ettiği Karadeniz = *Pont-Euxin'e* doğru giden hattır. Cenupta, bilhassa *Milet* vasıtasıdır ki, muhteşem bir müşteri olduğu kadar fazla olarak ta Assurilerin kudreti mutlakalarına karşı bir vasıtai muvazene teşkil eden, Mısır'a mülâki oluyordu. Ticaret, bu tarihte başlamış olan darp olunmuş para usulünün icadı sayesinde inkişaf etti; zaten *Hérodote'ta* sikkenin icadı şerefini *Lydia'lulara* bahşeder; Âbideler bu iddiayı teyit etmektedirler. *Gygès*, Yunan muhipliği üzerine müstenit bir siyaset takip etti. *Delphes'deki* *Pythie* unvanı verilen kâhin rahibeye atiyeler ibzal etti, ki binnetice burası, Lidya kiralının bir aleti hükmünü aldı. Ve *Ionie'lulara* karşı nöbet nöbet kâh akıncılık yapmak ve kâh muamelâtı ticariyede bulunmak tarikini ihtiyar

etti. *Propontide* (Marmara Denizi) üzerinde, Susıgırlık = *Rhyndakus* nehri munsabında, kendisinin irsi mâlikâneleri içinde *Daskylion* limanını vücuda getirdi.

Gygès'in tahtaravallî oyunu, İsadan evvel 703 e doğru, bir kasırga gibi, *Bosphore* tarikile cenubî Rusyadan gelen *Kimmer* = *Cimmérien'*lerle *Trère'*lerin hücum ve istilâları ile, birdenbire bozulmuştur. Kendilerine, ecdatları olan *Amazone'*lar ile boy ölçüşen karıları refakat etmekte olan bu barbarlar VII inci asır bidayetindenberi Asyayı dehşet içinde bırakıyorlardı. Sakarya ile Kızılırmak arasında bulunup hakikî bir haydut yatağı ve eşkıya ini haline getirdikleri *Paphlagonya'da* yerleşen bu barbarlar tahripkâr akınları ile bütün komşu devletleri yağma ve garet etmekte, sayısız hasaratı mucip olmakta idiler. Bunların ileri hareketleri 678 de, Asuriye kralı *Asarhaddon* tarafından durdurulunca, sakin ve musalemetkâr bir memleket olan *Phrygya'nın* üzerine atılmışlar ve onu mahv ve münkarız etmişlerdir. Barbarlar, 676 da, *Midas* ismindeki *Phrygya* hükümdarlarının sonuncusunu mağlûp ve katlettikten sonra *Troade'ı* istilâ ve 663 de de *Lydia'nın* *Éolide'de* bir transit mahreci olan *Antandros'u* zaptetmişlerdir. *Gygès* bunlara karşı mubarezede devam ediyordu, (670). Fakat *Sardes'den* Fırat havzasına doğru giden büyük ticaret yolu kesilmiş idi. İşte o zaman, bu vakayiden telâşa düşen *Gygès* Asuriye kralı *Assurbanipal* nezdinde bir istinadgâh aradı, ve 663 de ona bir hey'eti sefaret gönderdi, ve vergi arzetti; fakat hayırhahane bir bitarafılıktan başka birşey istihsaline muvaffak olamadı. 660 da *Gygès* *Kimmer'*leri mağlûp ve zencir ile bağladığı reislerini *Ninivaya* gönderdi. Bunu müteakip, 653 de, *Gygès*, *Assurbanipal'ın* bu ademi muavenetini görünce ona karşı isyan ve Mısır hükümdarı

Psammelik'in Asuriyeden kurtulmasına yardım etti; ve *Elam* ile *Keldaniye* hükümdarı *Şamaş-Şum-Ukin* ile birlikte Asurilere karşı yapılmış olan kıyam ve isyan ittifakına dahil oldu, ve bu sıralarda Kolofonu da zapt eyledi. Asuriler ise *Gygès*'e karşı *Kimmer*'ler ile Karya prensi *Lygdamis*'i ileri sürdüler. O esnada *Kimmer* sürülerinin başında, maharetile meşhur olan, *Tugdammé* yahut *Dygdamis*'in zuhur etmiş olduğu görülüyordu; ve onun tarafından hücum ve tecavüze maruz kalan *Gygès* de memalikini müdafaa esnasında telef olmuş olsa gerektir. (652). *Assurbanipal* ise, «*Pisametik*» (*Psammetique*) için kendisine hiyanet etmiş olan tâbiinin bu feci akibetinde, cenaze medhiyesi makamında, *Assur* ve *İştar*'ın lâhuti takibatını gördüğünü ilân etmiştir.

Lydia, *Dygdamis* tarafından istilâ ve tahrip edilmiş, iç kalesi müstesna olmak üzere, *Sardes* zabt; *Ephsée* ve Sanktüer = *Sanctuaire*'i, keza *Menderes* üzerindeki *Manisa* = *Magnésie* yağma olunmuştur; ve bu karışıklıklar içinde, *Gygès*'in halefi olan *Ardys II* (652-615) de *Assurbanipal*'a olan tâbiyet vazifesini tecdit eylemiştir.

Bununla beraber, *Lydia*, mağlûp olduğunu o vakit değil fakat pek çok sonra itiraf etmiş ve Asuriye de onun anî zaiflemesinden istifade etmek için muktazi kuvveti kendisinde bulamamıştır. Bizzat *Kimmer* = *Cimmerien*'ler de *Lidya*'nın zararına olarak ileriye doğru olan hareketlerinde devam edebilecek halde kalmamışlardır. *Dygdamis* Asuriyeyi istilâ için hazırlanmakta olduğu esnada *Assurbanipal* tarafından mağlûp ve 650 de *Kilikya*da ölmüştür.

Bu andan itibaren *Kimmer*lerin hezimet ve firarı daha sür'atli olmuştur: bunların son reisi olan *Kobos* 633 de *Skythe* kralı *Madyès* tarafından mağlûp ve münhezim edilmiştir. 630 da *Milet*liler *Sinobu* onlardan istirdat etmişlerdir; 570 de de *Antandros* *Lidyalılar*

tarafından geri alınmıştır. Küçük Asyadan tardedildikten sonra *Kimmer*ler Suriye ve Mısıra dağılmaya mecbur olmuşlardır. *Gygès*'in oğlu *Ardys* (652-615) *Assurbanipal*'ın metbuiyeti altıda pederinin makamına yerleşti; *Ardys*, *Kimmer*ler tarafından mahv ve tahrip edilmiş olan servet ve mamuriyeti kemali sabr ve sebat ile yeniden teşkil etti. Aynı zamanda sahilin fethine de teşebbüs etti. Evvelâ, *Menderes* nehri munsabınbaki *Priène* şehrini itaati altına aldı, sonra *Milet*'e karşı mübarezeye girişti; on iki sene devam eden (616-604) akınlardan sonra müzakerata girişmeği kabul ettiler. Bu, *Ardys*'in torunu ve *Sadyatte*'in oğlu *Alyatte* zamanında olmuştur (615-610).

Lydia artık yeni fırtınalardan endişesiz bir halde eski sakin ve müsterih, mes'ut ve müreffeh tarzı hayatını tekrar iktisap etmiştir; fakat şarkta, *Mésopotamya* ufuklarında uzaktan uzağa, yavaş yavaş toplanmağa başlamış olan bu fırtına bulutları onun üzerine çökmek için hazırlanmakta bulunmuşlardır ki onlar bu defa onun gerek siyasî istiklâlini ve gerekse servetini kat'i surette mahv ve tahrip edecektir.

Alyatte (610-561) *Ephèsè*'in İyonyalı büyük sarraflarının yardımile ücretli askerlerden müteşekkil olan ordusunu takviye etti; İzmir'i tahrip etti, *Kolophon*'a himayesini kabul ettirdi. *Adramitte* şerinin alt tarafında *Alyatta şatasunu* tesis etti (594 e boğru). Hakimiyetini Kızılırmak vadisine kadar temdit etti ve orada *Mède*'lerle çarpıştı; harp altı sene devam etti (591-585) ve her iki taraf muhariplerinin birbirinden ayrılarak çekilmelerini mucip olan bir güneş tutulması hadisesini müteakip (28 mart 585) harp bir muhede ile neticelendi: *Lidya* kiralığı ile *Medya* kiralığı arasındaki hududun Kızılırmakta tesbiti muvafık görüldü; *Medya* kralı *Kyaxare*'in oğlu *Astyag*,

Alyatin kızı *Aryénis* ile izdivaç etti. *Alyatte* zamanı saltanatını *Karia*'nın fethi ile ikmal etti (566). pek meşhur olarak rivayet ederlerki *Sardes* şehrinin şimalinde *Gyhès* gölüne hakim bir mevkide bulunan ve kendisinin kabrini ihtiva eden cesim hüyük = *Tümülüs*, kendi riza ve arzularile *Sardes* ahalisi tarafından inşa olunmuştur.

Alyatte'in yerine kimin geçeceği meselesi iki oğlu arasında münazaa ve mücadele husulüne sebebiyet vermiştir; Bunlardan birisi, *Karyalı* bir zevceden doğmuş olan büyük oğlu *Krésus*, diğeri *İonya*'lı bir zevceden olup Yunan partisinin namzedi bulunan *Pantaléon*'dur. *Krésüs* ona galebe çaldı; *Ephèsè*'i itaat altına aldı, ve oranın *Tyran*'ı olup, bizzat kendisinin yeğeni ve o vakte kadar *Mermnade*'ların müttefiki olan *Mélas*'lar ailesinin son mümessili *Pindare*'i oradan koğdu. *Lydia* kralı, *Tyran*'ların yahut da oraları kendilerine makar ittihaz etmiş olanların şehirlerini, ahaliilerini, aşağı mahallelere indirmeğe mecbur etmek suretile sahildeki memleketlerin ilhakını ikmal etti. Onlara bir vergi tarhetti, harp için asker istedi, ve kendi ticaretinin her türlü muafiyeti haiz olduğunu kabul ettirdi. *Lidya* için bir kuvvei bahriye vücuda getirmeğe teşebbüs ettiği görülmüyor, ve kendisinin, adalar ile Avrupadaki Yunanlılara muhip olduğunu ilân ediyor, ve, mabutlar için ibzal ettiği atiye ve ihsanlarile ve bilhassa *Delphe*s kâhinine bir defada verdiği otuz milyon frangı müteceviz hediyesile onları teshir etti. Mukaddes oyunlarda mevkii şeref kendisine verildiği gibi fazla olarak, kendisine kâhin ile istişarede başkalarına tekaddüm etmek imtiyazı, *Delf* şehrinin hemşehrilik hakkı da bahşolundu. *Dodone*, *Abae*, *Lebadée*, *Oropos* Sanktüerleri de onun semahatine mazhar oldular. *Krésüs*, *Alcméonide*'ler ile, *Miltiade* ile,

Périandre ile münasebatta bulunduğu gibi *Corinthe* ve *İsparta* ile de müttelik bulunuyordu. Asyada, Kızılırmakın beri tarafındaki memleketlerin fethini ikmal ediyor, *Phrygya*'lılar, *Mysya*'lılar, *Bithynya*'lılar, *Thynyen*'ler, *Mariandynien*'ler, *Khalybe*'ler, *Paphlagonya*'lılar, *Karya*'lılar, *İonya*'lılar, *Dor-yen*'ler, *Éolyen*'ler ve *Pamphylyen*'ler gibi akvamı hakimiyeti altına alıyordu. Yalnız *Likya*'lılar ve *Kilikya*'lılar serbest ve müstakil kalıyorlardı. Kendisinin tâbileri olan bu memleketlerde Bursa = *Brousse* gibi, *Kıbyra* gibi *Lidya* kolonileri tesis ediyordu. *Krésüs*, Asyanın Yunanlaştırılmasındaki âmillerden olmuştur. *Krésüs* (561-546) bıpayan servetile efsanevî bir şahsiyet olarak kalmıştır; o, debdebe ve tantanasının derecesine irişilemeyen şu şark hükümdarlarından bir nümunedir. Onun bu servetini besleyen şeyler kendisine âbâ ve ecdadından intikal eden vasi miras, kendi hesabına olarak inhisar altına alınmış olan maden ocaklarının işletilmesi, ticaret ve san'at üzerine vazolunmuş ve berveçhi peşin alınmış olan resimler, ve nihayet dahili memleketteki yerli tâbiler ile sahildeki Yunanlılardan alınan vergilerdir.

Krésüs, meskûkât usulünde islâhat icra etmiştir; selefleri tarafından darp edilen *elektron*'dan mamûl (*) sikkeler yerine ince altından mamûl meskûkâtı ikame etti; altın para nümunesini *Phokée* Yunanlılarınınkine muadil olacak surette terkip ettirdiği halde gümüş meskûkât için *Babil*lilerin usu-

(*) — Yunanca *Elektron* ve lâtince *Electrum* dörtte üç altın ile dörtte bir gümüşten mürekkep bir halita idi; Kurunu *Ulâda* bundan para darp edildiği gibi bir takım su kapları da yapıldı, ve bu halitadan yapılmış olan kapların, içine konulan mayi'de zehir bulunduğu takdirde onu meydana çıkarmak hassasına malik olduğuna inanılırdı. Bu halita, sarılığla kehribara benzediği için böyle tesmiye edilmiş olmalıdır. N. F. B.

lünü kabul ediyordu. İşte bu suretle Lidya sikkesi *Egée* denizi havzasındaki akvaminkilerle yukarı Asyaninkiler arasında mütevassıt bir şekilde bulundu ve her tarafta tedavül edebildi.

Sardes'ın fevkalâde derecedeki parlaklığı muharrirler tarafından kabul ve tasdik olunmuştur. Bu şehir İsa'dan evvel 550 ye doğru kadim dünyanın en büyük mübadele merkezi olmuştur. *Lydia*'lıların *Ploutocratie* yani fazla servetlerle bu servete müstenit olan nüfuz ve teğallüpleri Yunanlıları mütehayyir ve meftun bırakıyordu.

Servet ve varidat ile büyümüş olan bu zikudret kiralık, İraniler tarafından mahv ve münkariz edilmiştir.

Medya'yı fethetmek suretile *Kurus* = *Cyrus* (*Keyhusrev*), Krezüsün komşusu olmuş idi. Pars dağları, galiba alış veriş için o kadar müsait değillerdi. Bunlar, *Sardes*'den Babil'e giden tarık üzerindeki dört yol ağzına hâkim oldukları zaman, Lidyalılar, hayatî menfaatlerinin tehdit edilmiş olduğunu hissettiler. Kresüs, Mısır, Keldaniye ve İsparta ile ittifak için müzakerata girişti. *Kurus* taarruza geçti, ve Babil üzerine atıldı. Kresüs, müttefiklerini beklemek ihtiyatkârlığında bulunmadı. Kendisinin süvarileri ve ücretli askerlerle Kızılıhmağı geçti, ve *Pteria*'yı işgal etti. Pars kralı faik kuvvetlerle oraya koştu ve ilk muharebeyi kazandı. Kresüs muntazam surette *Sardes* üzerine çekildi ve düşmanı da kendisini oraya kadar takip etti; atları, parsların getirdikleri develerden ürkmüş olan Lidya süvarileri *Thymbrae* (Yasiyan civarında) ovasında darımağın oldular (İsa'dan evvel 546 senesi Teşrinisanisinin 15 ine doğru) *Sardes* baskın suretile zaptedildi. Kresüs, *Medya*'ya götürüldü, ve 525 senesine kadar *Achémenide*'lerin sarayında bulundu; o vakit 70 yaşında bulunuyordu. *Lydia* kiralığının birdenbire yıkılması Yunanlıları hayret ve şaşkınlık içinde bıraktı. Bunlar, *Lydia*'nın da *Sardes*, *İonia*, *Hellespont* isimleriyle üç satraplık şeklinde kendisine iltihak ve inzimam etmiş olduğu büyük Pars İmparatorluğu ile doğrudan doğruya münasebata giriştiler.

En azdan 250 sene müddet zarfında *Lydia*, dahili Asya ile *Egée* Denizi sahilindeki hittalar arasında başlıca mütevassıt rolünü oynadı. Lidya'lıların muhtelit bir ırk oldukları zannolunur: *Phrygia*'lılar, *Thrax*'lar, *Hittit*'ler, *İonia*'lılar birbirleriyle karışmış idiler; Bunlardan birinciler, yani *Phrygia*'lılar, burada *Sipylos* dağının anası unvanını almış olan mabude *Kubele* = *Cybèle* yi ve Lidyanın *Dionysos*'u olmuş olan *Bassareus*'lerini getirmiş idiler; Lidyanın Herakles'i olan *Sandon*'un ise menşei Hititlerdir. *Atys* ibadetinin tasnifi o kadar kolay değildir. Zaten muhtelif menşelerden gelmiş olan mabutlar arasında bir karışıklık hasıl olmuştu; *Kübele* Astarte ile, *Atys* de *Adonis* ile birleştirilmişti. Heyecanlı ve ihtirasâlût olan bu ibadetlerin çılgıncasına icra edilen bayramlarında Musiki büyük bir rol oynardı; Bu san'atte Asuriye ile *Phrygiya*'nın hisseleri birbirile imtizaç ediyordu. Lidyalılar hiç bir şeyde hakikî mucit olmamışlardır; Bunlar her şeyde, *Fenike*'lilerinkine müşabih bir rol oynamışlar, yani komşularından aldıkları san'atın naşir ve muammimi olmuşlardır. En büyük icatları meskûkât usulüdür ki onda da elifbanın mucidi addolunan *Fenike*'lilere yaklaştırılabilirler; ve bu ihtira'nın hususiyeti ehemmiyetinde olmaktan ziyade mübadelelâtı kolaylaştırmış olmasındadır. Lidya'lılar, Yunan medeniyetinin tekâmülü üzerinde büyük bir tesir icra etmişlerdir; ve bu da Yunanlılar ile şark arasında fikirlerin teatisine bir vasıta olmaları hasebiledir.

Radet diyor ki: "*Lydia* kiralığının coğrafî mevkii onun *Egée*

Denizi sahillerindeki Yunanlılar için, *Sanğarios* havzasındaki *Phrygia*'lılar için yüksek yaylalar üzerindeki samiler için bir telâki ve kaynaşma mahalli olmasını zarurî kılmıştı. Oradadır ki Asya Yunanistanı *Kapadokia*'nın dinlerini, Asuriyenin san'atlarını, Keldaniyenin ilimlerini öğrenmeğe ve kendisi için ahz ve iktibas etmeğe geldi. Bir buçuk asır zarfında (687-546) herşey Sardesten çıkar, yahut herşey oraya bağlanır: iktisadî ve sınaî keşifler, Asya kıtasının uzun mesafeleri üzerinde icra edilen alış verişin tevliit ettiği meskûkât usulünün ihtirai, şiirde garamiyat = *lyrisme* in zuhuru, felsefenin, nücûmiyat = *astronomie* in coğrafyanın terakki, inkişaf ve intişarı ve cd ve tarab ve heyecan ile müterafık = *Orgiastique* dinlerin yayılması, madenciliğin ve heykeltraşinin terakkisi,,. (*) Bir derereceye kadar mubalâğalı olmasına rağmen bu takdiri kıymet oldukça doğrudur. Ve İsa'dan evvel VI ncı asırda *Lydia*'nın haiz olduğu istisnâî ehemmiyet hakkında bize malûmat vermektedir.

546 felâketinden sonra, Menderes ile ayrılan *Karia*, *İonia*, Kocaçay (*Caique*) in şimalindeki *Mysia*, Gedis = *Hermos* in yukarı havzasını ihtiva eden *Phrygia* arasında asıl kendi arazisine çe-

(*) — *Radet*: La Lydie et le monde grec aux temps des Mermnades; Paris, 1893.

kilerek küçülmüş olan *Lydia* ancak ikinci derecede ehemmiyeti haiz bir hıttâ olarak kalmıştır.

Kurus, Lidyalıların bir mukabil taarruzla iadei hükûmet edebilmelerinden sakındığı için, anlara askerî talimler yapmağı ve silâh kullanmayı menederek onların yerine şarkı ve dans tavsiye etmişti. Bundan Lidyalılar çok geçmeksizin kadınlaştılar, ve, bu hususta, pek te o kadar hoşâ gitmeyen bir şöhet kazandılar. Ziraat, san'at ve ticaret hususundaki refah ve mesudiyetleri eskisi gibi devam etti. *Lydia*, Mişya = *Mysie* ile beraber, Dârâ zamanında senevi 500 talan (28 milyon frank) vergi verir, bir satraplık teşkil etti. *Sardes*, bazı defa Küçük Asya, bir nevi kiral naibi ehemmiyetini iktisap eden bir İran Satrapının makarrı oldu. Bundan sonra Lidya, Küçük Asya'nın mütebaki aksamının mukadderatına tâbi olarak İskenderin, *Lizimak*'ın, *Selefküs*'ün hakimiyeti altına girdi. *Achaeus* orade bir kiralık tesisine tesaddi etti: *Antiochus*'ün inhi zamından sonra Bergama kiralığına ilhak edildi, ve daha sonra, bu kiralığın mirasile beraber, Romalıları geçti ve *Asia* vilâyetinin bir kısmını teşkil etti. O vakit Lidya tamamen Yunanlılaşmış idi ve *Strabon* Lidya dilinin ortadan kalkmış olduğunu haber veriyor, Lidya ismi ise Bizanslılar devrine kadar devam etmiştir.

ANADOLU'NUN DİNİ TARİHİ

(Anadolu'nun en eski dini — Yere ibadet = Chthonisme'dir — Htonizm'in psikolojik sebepleri — Garbî Asya'nın muhtelif hıttalarındaki büyük mabudelerin isimleri — Htonizm ve Madriarcat — "Taşlara ibadet = Litholatrie,, ve "Tabiat peresti = Naturisme,, ile Htonizm arasındaki rabıtalılar — Kablettarih devirlerde insanlar tarafından rekzedilmiş büyük taşlar : Dolmen'ler, Menhir'ler, Pölvan'lar ve vücuda getirilmiş olan Tümülüs'ler — Htonizmin menşe'i neresidir? — Keldaniye — Suriye — Fuhşi mukaddes Htonizmin insanların siyasî, içtimâî ve ahlâkî hayatıyeti üzerine olan tesiri — Htonizme ait mitolojinin teşekkülünde lisanın tesiri — Sümer'lerde yıldızlara ve göke olan ibadet nasıl Htonizme tahavvül etmiştir? — An, Anu El ve Bel hakkında tafsılât — Anat, Anaîtis ve Nahit — Toprak, su ve kadın arasındaki iştirakler — Htonizme ait mabudelerin rengi — Yumurtanın kozmogonideki mevkii — Htonizmin Androgynie safhası vesaire)

Yazan :

A Z E R

(Baştarafı 32 nci sayıdadır)

Babililerde "Yer,, İbadeti = Chthonisme

Zevce mabudeler, nihayet münhasıran erkek mabudların dışı veçheleri olmakta karar kıldılar. Fakat öyle zannolunuyor ki bidayette birçok mabudeler, halk olan müzekker prensibe karşı, hayatın ve velûdiyetin müennes prensibi olan "Ana - mabude,, olmaları itibarile, müstakil bir role malik olmuş olmalıdırlar. Lagaş prensi Godea'nın mabetleri, mabudeleri ihtiva etmek hususunda zengindirler, fakat bunların hasiselerini tayin ve tahdit etmek müşküldür. Daha sonraları, mahallî

bir ibadete istinad etmedikleri takdirde mabudelere yapılan ibadet eski ehemmiyetini kaybetti; meselâ Uruk'da kendisine ibadet edilen mabude Nana'nın vaziyeti bu kabildendi; bu husustaki efsaneye göre Nana evvelce mabude İhtar'dan ayrı olup bilâhara onunla birleştirilmişti; ve bunun Elamlı'lar tarafından kaldırılıp götürülmüş olan heykeli, bilâhara şanlı bir surette yine eski yerine iade edilmişti; Tabiplerin hamiyesi olan mabude Gula da bu kabildendi. Aşağı âlemin yani ce-

hennem kraliçesi olan Alatu bittabi hususî bir mevki tutmaktadır. Teshir için okunan düalardan başka yerde mabudelerin hemen de ehemmiyetleri yok gibidir; ve onlarda da ancak zevçleri olan mabudlar hususî bir dikkatin mevzuu oldukları zaman arzı vücut ederler. Mabud çiftlerinin terkibi; dinî edebiyatta olduğu gibi tarihî âbidelerde de gayri mütehavvil olarak kalmıştır. Münhasıran şefaatçi yahut himaye ebici bir mabudeye bir ilâhi okunduğunda, o, bu ilâhide gelişi güzel mümkün olabilen bütün unvanları alabilir: Belit'in, Sultan, bütün mabudların kraliçesi, semanın ve arzın hükümdarı unvanlarını alabilmesi gibi. Yaratıcı kuvvet fikri, dışı mabudlar mefhumunun esasını teşkil eder. Taksim ve tevzii hayat eden ve hayatın mahsullerini himaye eyliyen bu mabudeler bilhassa Erua, ve Şerua isimlerini taşırlar.

Birçok ahvalde, bu mabudeler, İhtar'ın almış olduğu muhtelif şekillerden, yahut ta İhtar'a ait olup bunlara atf ve isnad olunmuş olan faaliyet şekillerinden başka şeyler değildirler. İhtar kelimesi, "Sultan,, demek olan Beltüm, "kraliçe,, demek olan Şarratum ve "prens,, mânasını müfit olan Malkatum unvanlarının yanında alel'ittlak "mabude,, mânası umumîsi ile kullanılır. Sabah ve akşam yıldızı yani "Zühre,, ile İhtar arasında tesis etmiş olan münasebetin, ve keza Agadé ve Uruk'daki mahallî ibadetlerde görüldüğü vechile, onun muzaaf manzarasının pek kadim olduğu görülmektedir. (Sin yani Kamer mabudu onun pederi, Şamaş yani Güneş mabududa biraderidir.)

İhtar ibadetinin kadim ve iptidai şekli Uruk ibadeti olduğu zannolunur: bu ibadette akşam yıldızı (yani Zühre), bereketli bir velûdiyetin olduğu kadar şehvanî aşkın da mabudesi olan bir "Ana - mabude,, nin timsali idi. Bu,

mabudların ve insanların anası idi. Uruk da bu ibadet yerli idi. Kadın Hiérodoule'ler (1) ve gönüllü tevaşiler mabudeye hizmet ederlerdi. Bilhassa, mabudenin şehri olan, Uruk'da inkişaf eden Gilgameş hakkındaki büyük Babil şiirine göre, mabudenin meşru bir zevci yoktur, ve keyfine göre kendisine bir takım aşıklar intihap eder. Bu telâkkiye, şehvetperest İhtar telâkkisine mukabil ve muhalif olarak bir de gaddar ve tahripkâr İhtar telâkkisi vardır. Bu beriki zevcini genç iken ölüme sevkeder, sonra yaptığına nadim olarak onu cehennem âlemindeki mahbesinde takip eder. Gündüzün aydınlığını ihbar eden sabah yıldızında, ulvî ve aziz, gündüzün müjdecisi, mütekebbir bir mutaazzım, ok ve yay ile müsellâh harp mabudesi olan semanın kızı arzu vücut eder. (Şu izahata nazaran İhtar, akşam yıldızı olarak nazarı itibara alındığında Yunanilerdeki Aphrodite'in ve sabah yıldızı olarak tanındığında da Artémis = Diane'in ilk nümunesi olmuş oluyor.) Bir ilâhide mabuda şu suretle bağırarak dağları dolaşır: "Ben harp kraliçesiyim., O, sert ve şedit bir bakir mabude şeklinde bile yine velûdiyet tevzi edicidir. Bir ilâhî şöyle diyor: "O ziyayı yayar; alevler neşrederek yerin üstünde yükselir, onu dolaşır ve onu münbit ve mahsuldar eder. Şamaş gibi o da gökün ve yerin uçlarında hüküm sürer. Hastalıklara karşı okunan düalar içinde bulunup yüksek bir şiriyeti haiz bulunan diğer bazı ilâhîler de onu hususî bir surette tebail etmektedirler; muhavere şeklinde tertip edilmiş olan bir şarkıda, o, bizzat kendisi rahibin düalarına

(1) — Hiérodoule Yunanca bir kelime olup «mukaddes esir» mânasındadır. Bunlar, vücutlarını gerek müebbeden ve gerek muvakkaten bir mabud veya mabupeye nezretmiş olarak bir mabede hizmet ederlerdi; ve o mabedi ziyarete gelenlerin ihtiyaçlarını tatmin etmekle mükellef idiler.

cevap vermekte ve kendi güzelliğini ve gözler kamaştırıcı şa'saa ve şanını ve şerefini methetmektedir. Tufana müteallik olan hikâyede, o, beşeriye-tin mahv ve harabisinden dolayı, lo-husa bir kadın gibi, feryadüfğan ey-liyor, ve, tufandan kurtulmuş olan insanların mabudlara takdim ettiği kurbandaki hissesini almaktan mabud Bêl'i mahrum bırakmak istiyor. Efsa-nelerde ve düa - ilâhîlerde İstar'ın nec-mi hasisesi, gökü ve yeri aydınlatan tam ve mükemmel bir ziya olmak itibarile büsbütün galip ve faiktir; Üstüvaneler üzerindeki resimlerde de bunun aynı görülmektedir. Bu resim-lerin en eskisi onu, tirkeş, oklar ve bir yay ile mücehhez olduğu ve başı üzerinde mazgallı bir tacı iftihar, ve onun üzerinde kendisine mahsus olan Zühre yıldızı bulunduğu halde, bir pars üzerinde kaim olarak gösterir. Güneşin, Ayın ve Zührenin alâmeti mahsusaları çok defa birbirinin ya-nında bulunur ve yan taraflarda gös-terilmiş olan diğer yedi yıldızdan bü-yükleriyle ayrılmış bulunurlar.

Tammuz ve İstar'ın cehennemlere inmesi:

Tammuz (daha doğru imlâ ve te-lâffuz ile Dumuzi - Apsu) Babil Pan-teonunun büyük mabudları meyanın-da değildir; fakat Babillilerin dinî tari-hinde pek ehemmiyetli bir mevkîi vardır, ve mânası da Apsu'nun yani yeri dairen madar ihata eden aslî ve ipti-dâi Okyanus'un "Hakikî oğlu,, demek-tedir. Rumî ve Süryanî takvimde be-şinci ay olan (Temmuz) bu mabudun ismini taşımaktadır. Onun ismi, Babi-lin pek eski kitabelerinde, Şamaş'ın refakatinde olarak, pek çok defa anıl-mış bulunmaktadır.

Larsa kırıllarından biri, İsadan takriben 2300 sene evvel, kendisini "adaletin kralı, Güneş = Şamaş ve Temmuz'un sevgilisi,, diye tavsif et-mektedir. Bundan anlaşılıyor ki Tam-

muz daha daha o vakitten bir güneş mabududur. Ona ait olan efsane, onun bir ilkbahar güneşi mabudu olduğunu teyit etmekte ve fakat bu noktada hususî bir vasfı haiz olduğunu gös-termektedir; o, bir ilkbahar güneşi mabudu olup, her sene, tahripkâr kuvvetlere karşı mağlûp olmaktadır; o, ilkbahardaki hayatı nebatiyenin mabudu olup, temmuz ayında, yaz gü-neşinin yakıp kavurucu sıcaklarının tesiri altında mahv ve helâk olmak-tadır. Dinî bir mersiyede, onun bir sene tamamlanmadan evvel, aşağı âle-me inmiş olduğu söylenmektedir. Onunla beraber ilkbahara mahsus olan mecmuai nebatat da mahvoluyor. Ölü-ler âlemi onu arasına alır, fakat mu-hafaza edemez. O, ölüler âleminin ha-kimi ve kiralıdır, ve ölümle olan rabita-ları kırmağa memurdur. O, âlemi süfli-nin mabudu olduğu gibi, hayatı nebat-iyenin de mabududur. Ve, ölüler âlemini terkettiği zaman, arzı yeniden bol ve mebzul nebatat ile örter. Onun tekrar arza avdeti ve muzafferane bir surette karanlıkları delen ilkbahar güneşi mevkiine yükselmekle bu mabuda olan devrei esatiriye tamamlanmış, kapan-mış olur.

Mabude İstar'ın cehenneme inmesi hakkındaki efsane, Tammuz'a yapılan ibadet ve onun için olan feryad ve nevhalarla doğrudan doğruya mûna-sebettardır. Akşam yıldızının (Yani Zührenin) ve feyz ve bereketin ma-budesi olan İstar, ilkbahar nebatatının mabudu olan Tammuz ile teşrik ve terfik edilmiştir. Tammuz, İstar'ın genç aşığı ve aynı zamanda zevcidir. Gil-gameş İstar'ı, meş'um ve felâketengiz aşkıdan dolayı tayip ve muaheze ettiği zaman, her sene "gençliğinin zevci olan,, Tammuz hakkındaki fer-yadüfğan ve nevhaları zarurî kıl-makta ve bu yüzden Temmuz ayı, "İstar'ın sefer ve gurbet ayı,, tesmiye edilmektedir. İşte bu sefer ve seya-

hatlere "İstar'ın cehenneme inmesi,, denilmektedir. İstar, sevgilisi olan Tammuz'u ölümden kurtarmak için aşağı âleme iniyor. Bu husustaki şiir-in bazı hatları, yıldız müteallik bir efsaneye yakışacak surettedir: Akşam Yıldızı, ölüm hıttası olan garpta gaip oluyor, ve uzun bir intizardan sonra şarktan tekrar görünüyor; Burada hiç şüphesiz iki efsanenin birbirile kay-naşmış olduğu sezilir. Esasta ilkbaha-rın nihayet buluşu efsanesi vardır. İstar'ın cehenneme inmesinde ise, fazla olarak, bir de sihir vasıtasıyla teshir etme efsanesi vardır. Bunların heyeti mecmuası da ölümler için yapılan ve Tammuz bayramında takdim edilen bir kurbanı terafuk etmekte ve Tam-muz için yapılan nevhalar merasimi-ne merbut bulunmaktadır. Kurban kes-me merasimini ifa eden rahip kaybolan zevcini bulmak için cehenneme inen ve onu kurtaran İstar'ın hikâyesini ezberden okur. Merasım, ölümlerin ka-rargâhında bulunduğu müddetçe isti-fade etmesi için Tammuza takdim edi-len Libation'lar ile nihayet bulur. İstar'ın cehenneme inmesi şu suretle tahlil olunabilir: Kamer mabudu Sin'in kızı olan İstar, mahlûkata yeniden ha-hayat veren suyu elde etmek için aş-ağı dünyaya iniyor, ve bu su iledir ki Tammuz'u tekrar hayata iade edebile-cektir.

Bu hususu biraz daha mufassal olarak tasvire lüzum görüyoruz:

Keldani ve Asurîlerin Panteonun-da, mutavi ve münfail unsur, garbî Asya dinlerinin hemen hepsinde oldu-ğu veçhile, birçok dişi mabudeler ile temsil edilmiş olup, yekdiğerinden neşet etmiş olan bunlar, esasta, aynı mabudenin muhtelif tezahürlerinden başka birşey değildirler: ve bir ma-bude, yıldız, yer, yahut cehenuem mabudesi, yahut filân veya falan ma-budun zevcesi olarak nazarı itibara alındığına göre, isim ve alâmetleri

değişmiş olarak görünür. Keldanilerin dinlerinde her erkek mabudun bir re-fikası vardır. Bu mabude Asuriyede umumiyet üzere, Astarté isminin ken-dinden istikak ettiği İstar kelimesiyle ifade edilir. Bunun en meşhur iki ma-bedi Niniva ve Arbéles'deki mabetler-dir ki bunlar da İstar, müteaddit ha-sisalarında başlıca ikisi ile gösterilmiş idi; "Niniva İstarı,, ile "Arbéles İsta-rı,,ndan, iki makam arkadaşı gibi, istiane edilirdi. Keldaniyede onun iba-detinin menşe'ini Uruk yahut Ereğ şehrinde aramak lâzımdır; orada Nana adı ile tebcil olunuyor, ve bu isimdeki mabudenin heykelini bir zamanlar Elamlılar kaldırıp götürmüşler ve bir çok asırlar esir olarak tutmuşlardı; Nihayet Assurbanipal tarafından yine eski mabedine iade ve ikame olun-muştur. Nabuhodonosor, Nana yahut Anna'yı "Urukun anası,, "Uruk'un hanımı,, diye tavsif etmekte olduğu gibi bu mabudenin Sümer ve Akad dilinde "Anna'nın ikametgâhı,, yahut "Anna'nın parlaklığının ikametgâhı,, mânasındaki E-Anna yahut E-hili-Anna denilen mabedini tamir ettirmiştir. Bu mabudeye verilmekte olan Anna ya-hut Anat kelimeleri Anu'nun müenne-sidir, Yunancadaki Anaytis (*Anaitis*) kelimesine vücut vermiştir; netekim Nana isminden de Yunanlıların Nanaea kelimesi hasıl olmuştur. Aynı mabu-deyi iş'ar etmek için: Melike = Mal-kit, Anunit, Zarpanit, Belit, Allat ve okadar çok müstamel olmıyan daha diğer bir takım isimler de istimal olu-nur.

Ondan, mabudların ve insanların melikesi, uzvî kâinatın hâkimesi sifa-tile istiane edildiğinde Belit; dalgala-rın sultanı, ve, kendisinde lâhutî zekâ olan Ea'nın teşehhus ettiği balık-ma-budun zevcesi olarak nazara alındı-ğında Damkina; aynı zamanda hem muharip, "muharebelerin melikesi,, hem de muaşakaların ilâhesi, ve unfü-

vanı cevânisi esnasında kapılmış olan parlak genç mabud Dumuzi yahut Tammuz'un zevcesi ve nihayet Zühre Yıldızının hamîye ve sahibesi olarak bakıldığında İstar (2); tohumları vücudada getiren, canlı mahlûklardaki tenasül ve velûdiyetin mabudesi olarak Zirbanit yahut Zarpanit; Babildeki "mukaddes fuhuş = prostitution sacrée,, müessesesince tebcil olduğunda "doğurtucu,, mânasında olarak Pylitta (Müvellide) = Muallidat; "Dicie nehrinin Yıldızı,, ve Güneşle karı-koca gibi birleşmiş Zühre Yıldızı olarak Anunit = Anunit; Damer mabudu olan Sin ile karıştırıldığında Gula; ve nihayet bir "yer,, ve "ölüm,, mabudesi "Cehennemlerin melikesi,, olarak nazarı itibara alındığında Allat (Yunanlılar Alitta demişlerdir) isim ve unvanlarıyla tebcil ve kendisinden istiane olunurdu. O, Bel-Marduk'un zevcesi, Samas yani güneşin zevcesi, Adar - Sandan'ın zevcesi olarak gösterilirdi. Yunanlılardaki Hékaté gibi; o da. ayın hilâl, bedir ve küçülme safhalarına nazaran isim değiştirir.

Bundan başka bu mabudenin Borsippa da aynı zamanda ve aynı duvar içinde toplanmış üç mabedi daha vardı: ki bunlar da: "büyük mabed, hayat mabedi, ve, Yaşayan ruhun mabedi,, idiler. Mabude bazan bir muharep manzarası arzeder ve muharebeleré riyaset eyler, bazan aşkın ve şehvetin mabudesidir, ve bu takdirde timsali güvercindir, bazan da obür

(2) — Asurî ve Keldanilerdeki İstar, Suriye ve Fenikelilerdeki Astarte, Aşterote, Aşera, Fariideki Stare ve Ahter, Fransızca Astre, İspanyol ve İtalyanca Astro, İngilizce Star, Almanca Stern, Yunanca Asteron, Zend lisanındaki Astu, Sanskritçedeki Strî, ve lâtincedeki Stella ve yine Fransızcada bundan müştak étoile kelimeleri hep aynı bir kelimenin muhtelif şekillerinden başka şeyler değildir. Bazı âlimlere göre Yunan Mitolojisindeki Aphrodite ve Artémis kelimelerinin asılları da Aşteroté dir.

N. F. B.

"Ana mabude,, dir ve çocuğunu kolları arasında tutmaktadır. İşte Sémiramis'in efsanevî şahsiyetinin sırrı—Mystique mânası buradadır; ve o, üç şekilde arzı vücut eden mabude İstar'ın tecessüd ve teşehhusundan başka birşey değildir. Dişi mabudenin arzettiği manzaralardaki bu taaddüt, İstar yahut Zühre seyyaresine ithafen söylenmiş olan bir ilâhîde vazih bir surette ifade edilmiştir; bu ilâhîde, dişi mabudenin an'asıl haiz olduğu Androgynisme yani iki cinslilik ile beraber, validesinin zevci olan mabud Tammuz ile olan lâhutî fücûr = incest'e tebcil edilmektedir: bu husustaki malûmat, Yunan âleminde bidayette mevcut olmayıp ancak muahharen Orphique'ler ve Nevflataniler = Néoplatoniciens tarafından neşr ve tamim edilmiştir. Fakat bu malûmat, İsadan iki bin seneden daha evvelce Keldani - Babillîlerin ruhanî mekteplerinde resmî akait halinde tedris olunuyordu :

"Zühre seyyaresi (Dilbat) dişidir; o, güneş batarken dişidir;

"Zühre seyyaresi erkektir; o, güneş doğarken erkektir;

"Güneş doğarken Zühre seyyaresinin aynı zamanda sahibinin ve evlâdının ismi Samas'dır.

"Zühre seyyaresinin güneş doğarken ismi Agade = Agadé'nin mabudesidir (Anunit)

"Zühre seyyaresinin güneşi batarken ismi Uruk'un mabudesidir (Nana)

"Zühre seyyaresinin güneş doğarken ismi, yıldızlar arasında Istardır.

"Zühre seyyaresinin güneş batarken ismi mabudlar arasında Belit'dir., (3)

(3) — Fr. Lenormat : Histoire Ancienne de l'Orient, Paris, 1887, t. V. p. 260.

İşte bu suretledir ki aynı mabude, tabiatteki dişi ve mutavi unsurun daimî tahavvülât ve inkılâbatını temsil etmektedir: bütün bunlar; bu müteaddit şekillerin her birinin teşehhus etmesine, daha doğrusu, hem bir mabudun zevcesi, olmasına, hem de hususî ve ferdî bir hayata malik bulunmasına mani değildir. İstar'ın vazifesi ve alâmetleri semadadır, bunun gibi Allat da Cehennemlerin hakimesidir, ve "İstar'ın cehennemlere inmesi,, ni tasvir eden şiirde olduğu veçhile, hemşiresi ve rakibi olan İstara bazan zıt ve muhasım olarak gösterilmiştir.

Bütün erkek mabudlar, tabiatın erkek ve fail unsuru olan yegâne ve mutlak bir prensipe irca olunabilirler, ve onlar o unsuru aslînin muhtelif ve müteaddit şekiller almış olan tezahürlerinden başka şeyler değildir; işte bu mabudlardan bir çoğu arasında alâmetler itibarile aynıyet veyahut karışıklığın ve kendilerinden istiane edildiği zaman söylenen düâların birbirine olan müşâbehetinin sebebi bu suretle izah olunabilir. Şu halde Keldani - Asurîlerin Panteonundaki erkek ve dişi mabudlar kâinatta mevcut tabii kuvvetlerin teşehhus ettirilmiş olmasından başka şeyler değildiler. Bunlar tabiatteki unsurların teşehhus ve tecessütlerinden ibarettir: bir taraftan, güneş, gün, nebatat ve hayatı nebatîye gibi doğan ve yaşayan herşey, diğer taraftan ay ve onun donuk ve mütehavvil aydınlığı, gece, kış ve ölüm.

Ktésias (4) ve Şamlı Nikolas (5)

(4) — İsadan evvel V. inci asırda yaşamış bir Yunan müverrihidir. Küçük Asyanın Knide şehrinde doğmuştur. Ardşir Behmenin tabibi idi. Biri İran, diğeri Hint hakkında iki eserli vardır.

(5) — İsadan evvel birinci asırda yaşamış Yunanlı bir şair ve poligriftir. Kayserin ve Ogüst'ün hayatlarına ait bir eserile bir "tarihi umumî,, sinin bazı parçaları kalmıştır.

tarafklarından cem' edilmiş olan bir masal, zihayat âlem üzerinde hüküm sürmekte olan iki prensip arasındaki bu zıddiyeti fiil sahasına koymaktadır. Bu hikâyede, Güneş mabudu olmak üzere nazarı itibara alınmış olan Adar - Sandan'ın ikiz biraderi ve düşmanı Sin yani Kamerdir; düşman kardeşler Nannaros ve Parsondas isimlerini alıyorlar. Giriştikleri bir mubarezede Nannaros, hile ile rakibini yakalıyor; haiz olduğu hergöl kuvvetine mağrur olarak, onu elinde esir gibi tutuyor, onu tedricî bir surette zillet ve hakaretin son derecesine, hattâ erkekliliğini kaybetme derkesine indiriyor. Lydya kraliçesi Omfal = Omphale'in dizlerinin dibinde yün eğiren Herkule efsanesine menşe olan bu garip kadınlaşma, akşamleyin ve kışın, devrî bir surette Güneşin duçar olduğu ölümün hüsnü tabir ile ifade edilmiş bir tenevvüünden başka birşey değildir; tıpkı Yunan mitolojisindeki hergöl gibi, güneş de, gurup etmek üzere iken, batı cihetinde birikmiş ve bir odun yığını manzarası arzylemiş olan bulutların arasında yanıp tutuşarak ufûl eder: Asuriye kralı Assurbanibal'a Sardanapal ismile Yunanlılar tarafından isnad edilen kendini yakmak için yaptırdığı odun yığını efsanesinin menşesi işte bundan ibarettir. Hareketi yevmiyesinde zeval noktasında yani semanın ortasında, ve hareketi seneviyesi esnasında da inkılâbı sayfide, kudretinin en son derecesine vardıktan sonra Güneş, gece yıldızının darbeleri altında, ve bilâhara tekrar istirdad edeceği kuvvetlerinden mahrum bir halde, daima kendisi için mukadder olan, sukut ve zevale doğru gider; işte bu sebepledir ki o, bütün erkeklik evsaf ve hasaisini kaybetmiş, veyahut da, bilâhara tekrar dirilmek üzere, ölmüş olarak gösterilir; aynı aslî telâkkinin iki şekli işte buradadır: Adar - Parsondas her

akşam rakip kardaşının: Sin-Nannaros'un desti iktidarına düşer, ve bu onu kuvvei recüliyesinden mahrum ve yarı kadın haline getirir; her iki kardaş, tabiata hakimiyette bu suretle birbirini veliy ve takip eder dururlar; Bunlar Dioscure'ler gibi tenavüp ve teakup ederler; ve gece, ölümün aynı olduğu veçhile, akşamın galibi, Keldani-Babilliler tarafından büyük kardaş telâkki edilmiştir, ki bu, küçük kardaşını öldürür ve onu ölümlerin ikametgâhına yollar.

Mübareze her akşam ve her kışın başlar, bu kesilmeyen mübareze ancak dünyanın ölümü ile hitam bulacaktır.

Hey'eti mecmuasile nazarı itibara alındığında Asuri- Keldanilerin dinlerinin felsefi vüs'at ve mânası işte budur: tedricî bir surette inkişaf ve tesaffi ederek nihayet bütün şarkta diğer bütün dinlere galebe ve tefevvuk ile kendisini mutlak bir surette kabul ettirmiş olan "İkilik = Dualisme", mezhebinin rüşeymi işte Keldanilerin bu şekli dininde bulunmaktadır.

Asya'nın eskiliği hakkında vukuf peyd etmek için, ve hattâ ruhu beşerin tarihi umumisi için, şurası ehemmiyetli bir vaki'dir ki, o da Babilde ve Keldaniyede, dasitanî menkibelerden, efsanelerden müteşekkil eski bir silsilenin mevcudiyetinin meydana çıkmasıdır; içinde dinî efsaneler ile ilk devirlerin hatıralarının, ve millî medeniyetin ilk inkişaflarının akislerine Fırat ve Dicle havzalarının sahne oldukları ırk mücadelelerinin birbirine karışmış olarak görüldükleri bu silsileler, pek eski zamanlardan itibaren manzum eserler şekli altında kaleme alınmışlar, ve şekil tasavvurları ve reviş ve tarzı edaları itibarile, Hindin destanlarına pek müşabih bir şeyi havî bulunmuşlardır. Bunlar da aynı onlar gibi, icraatları, yer yüzündeki yaşayışları, cengâverane fütûhatları, efsanevî maceraları, şehirler ve dev-

letler tesis etmeleri naklolunan ilâhî kahramanların, ilk Kırallara tahavvül etmiş mabudların hikâyelerinden ibaret, ve bu hikâyeler, vekayîin ceryanı içinde, tekvinata ait menkibe ve efsenelerin, uzun bir inkişafa müstait dasitanî hikâyeler şekli altında, nakil ve irad edilmelerine bir bahane ve vesile teşkil ederlerdi.

Filhakika şurası meydandadır ki, Gilgameş hikâyesi, Sümer edebiyatı içinde, münferit bir istisna değil idi, ve bunun da, an'anenin, görünüşe nazaran, yekdiğerinden ayrı parçaları halinde kalmış, ve, Hintte, Mahâbhârata'ya vücut vermiş olan düzeltme ve ekleme ameliyesine duçar olmamış olan, bütün aksamını şamil geniş bir rhapsodie'ler hey'eti mecmuasına ait olması lâzımgelirdi. İstar'ın, "Hayatın oğlu", tesmiye edilen bir mabudun dul kalmış zevcesi olarak zikri geçen bir parçada, bu mabuda Gilgameş ile evlendiğinde, bu hikâyeye, kendisine tekaddüm etmesi icâbeden, şairane diğer bir hikâyeye bağlanmakta ve bunun merakla okunacak bir parçası elde bulunmaktadır.

Bu da, İstar'ın "değişmez memleket", e, yani ölümlerin hıttasına indiğini tasvir eden hikâyedir; bu efsanevî hıtta, Asuriler ve Babilliler için, en eski Yunan şairlerinin eserlerinde ismi geçen Hades'e muadil idi; bir cehennem ki orada, hiç olmazsa bizim anladığımıza göre, mükâfat ve mücazatin birbirinden tefrik edildiğinde delâlet edecek bir iz görünmüyor.

Fr. Lenormant mitoloji için pek büyük bir ehemmiyeti haiz olan bu parçanın ilk defa tercümesine teşebbüs etmiş ve zaman pek gayri tam olan ve birçok büyük hataları ihtiva eden hu tercümeyi gayri matbu "Textes cuneiformes inédits", de ve "İlk medeniyetler = Les premières civilisations", isimli eserinin ikinci cildinde (Tufan ve Babil dasitanı = Le

Déluge et l'épopée Babylonienne) serlevhası altında neşretmişti; bilâhara, altı büyük ciltten müteşekkil olan "Şarkın tarihi kadimi = Histoire ancienne de l'Orient", isimli eserinin E. Bablon tarafından yazılmış olan beşinci cildinde dasitanın bu parçası daha tam ve daha musahhah bir surette neşredilmiştir.

İşte İstar, "hayatın oğlu", nun yani Tammuz'un matemi içinde ikendir ki "değişmeyen memleket", in karanlık nahiyeleri içine iniyor, ve burasını Babilliler ve Asuriler, semavî kürelerin modeline tevfikân yedi daireye ayrılmış olarak tasavvur ederlerdi. İstar, evvelâ haricî suru aştı, müteakiben yedi dairenin kapılarından geçti, ve bunların her birisinde cehennem bekçisi onun kostümünü teşkil eden parçalardan birini soyuyor. O surette ki İstar, bu yeraltı meskenleri kırılıçesinin huzuruna girdiğinde tamamilen çıplanmış bir halde bulunuyor; bu kırılıç Chthonien ve mevtî bir şekil altında görünmüş Belit'den başka bir şey değildir; o, "yerin hanımı", tesmiye olunmuş, ve mitolojik malûmatı ihtiva eden bir levhacıkta bu tesmiyeye Allat ismi de muadil olarak gösterilmiştir; bu Allat ismine bilâhara, Arapların putperestisinde de tesadüf olunmakta ve Hérodote tarafından da Alilat ve Alitta şekilleri altında zikredilmektedir. Hérodote bunun, Asya hıttalarında dışı unsurunu temsil eden mabudenin başlıca isimlerinden biri olduğunu sarahaten söylüyor. Burada İstar'ın kıskanç bir rakibi olmak üzere görünen Allat, veziri olan ve teşehhus etmiş vebadan ibaret bulunan Namtarın uzyuyla İstarı vurarak onun vücudunun bütün aksamını bir takım hastalıklara musap ediyor, ve onu kendi malikânesinde mahbus ve esir olarak tutmak istiyor; semanın mabudları onun avdet etmediğini görerek müteessir oluyorlar. Samas (yani Şems)

tarafından çağrılmış olan Nuah İstarı cehennemden çıkarmak için bir canavar gönderiyor, ve bu Allata büyük mabudların isimindeki esrarengiz kudreti telkin ve kabul ettiriyor.

İstarın cehenneme inişi hakkındaki manzumenin tercümesi :

"İrkalla'nın ikamet ettiği eve doğru,
"Ve onun akşamının hiç sabahı yoktur,

"Kendisinden geri dönülemeyen memlekete doğru,

"Ki onun aydınlıktan mahrum sakinleri,

"Erzakları toz, gıdaları çamurdur,

"Elbise olarak kollu bir gömlek,

"Hiç aydınlık gelmez, karanlıklarda oturmuşlardır,

"Girmek istediğim evde,

"Eski sahipleri ikamet ederler,

"Eski zamanlarda arza hâkim olan taç taşıyanlar,

"Anu ve Bel onların isimlerini ve hatıralarını idame etmişlerdir.

"Arzın temelleri ve kuvvetli suların mültekası da orada itibar edilmiştir.

"Girmek istediğim toz evinde,

"Beğ ve asılzade oturuyor,

"Kıral ve kuvvetli adam oturuyor,

"Büyük mabudların cehenneminin muhafızları oturuyor,

"Ertana oturuyor, Ner oturuyor.

".....

"Kendisinden dönülmiyen yere, karanlıklar yerine doğru

"Sin'in kızı İstar ruhunu tevcih ediyor

"Ve Sin'in kızı İstar ruhunu tevcih etti (oğlun talebine göre)

"Karanlığın evine, mabut İrkallanın ikametgâhına doğru,

"Girilen, fakat çıkılamıyan eve doğru,

"Geri dönmeksizin ilerilenen yola doğru,

"Girenin nuru basarına körlüğün kaim olduğu eve doğru,

"Burası tozla acıkmış ve çamır yemekte bulunmuş olanların yeridir,

"Orada ışık görülmemiştir, karanlıkta kalınır,

"Kuşlar gibi kanat iktisa etmişlerdir,

"Kapı ve sürgü üzerine tozlar yapılmıştır,

"İstar avdetsiz memlekete yaklaşıken,

"Arzusunu kapının bekçisine anlatır,

"Buranın bekçisi, kapını aç,

"Kapını aç ki gireyim,

"Eğer sen kapını açmazsan ve ben de girmesem,

"Kapıyı kıracağım, sürgüleri kıracağım,

"Eşiği yıkacağım, kapıları aşacağım,

"Canlı gulyabaniler şeklinde, ölüleri kaçıracağım,

"Ve canlılar meyanına ölülerde karışacaktır (aynı surette canlı olarak)

"Bekçi ağzını açtı ve söyledi,

"Ve şunu büyük mabude İstara arzetti,

"Mabude, sakın dur, darılma,

"Sana itaat etmek ve seni büyük mabudların kraliçesine haber vermek isterim,

"Ve bekçi içeri girdi ve Allat'a dedi:

"Buranın sahibesi, hemşiren İstar girmek istiyor,

"O cehennemin büyük memnuiyetini istihkar ediyor,

"Hakime Allat ağzını açtı:

"Biz kesilmiş ot gibiyiz, onlar tunçtan

"Bizler biçilmiş nebat gibiyiz, onlar çiçeklenmiş ağaç gibi.

"Niçin onun gazabını bana getiriyorsun? niçin onun kara ciğerinin hidetini bana getiriyorsun"

"(İstar): "Buranın sahibesi, seninle kavga etmek istemiyorum,

"Ekmek yerine kendi kendimi yemek isteyeceğim, şarap yerine kanımı içmek isteyeceğim,

"Beni bırak da zevcelelerini bırakmış olan zevçler üzerine ağlayayım,

"Beni bırak da vaktinden evvel bi-

çilmiş olan küçük çocuk üzerine ağlayayım,

"(Allat:) - Git, bekçi, kapını ona aç,

"Ve eski âdetlere muvafık surette, onu çıplat"

"Bekçi gitti, ve ona kapıyı açtı:

"Mabude, gir ki arzun yapılmış olsun,

Avdetsiz yerin sarayı senin önünde açılıyor.

"Bekçi onu birinci kapıdan soktu, ona dokundu, ve onun başından büyük tacı çıkardı,

"Bekçi, niçin başımdan büyük tacı kaçırıyorsun?

"Mabude, gir, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor,

"Bekçi onu ikinci kapıya ithal etti, ona dokundu ve onun küpelerini çıkardı,

"Bekçi, niçin benim küpelerimi çıkarıyorsun;

"Gir, mabude, zira cehennem hâkimesinin ganunları böyle istiyor,

"Bekçi, onu üçüncü kapıdan soktu, ona dokundu ve onun boynundaki ayn-üşşems taşlarını çıkardı.

"Bekçi, niçin benim boynumdaki ayn-üşşems taşlarımı çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor;

"Bekçi, onu dördüncü kapıdan ithal etti, ona dokundu ve onun vücudundaki gömlekleri çıkardı.

"Bekçi niçin vücudumdaki gömlekleri çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor;

"Bekçi onu beşinci kapıdan ithal etti, ona dokundu ve onun belindeki kıymetli taşlarla murassa kemerini çıkardı.

"Bekçi, niçin belimdeki murassa kemerimi çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor,

"Bekçi, onu altıncı kapıdan ithal etti, ona dokundu ve onun ayaklarındaki halkaları çıkardı,

"Bekçi, niçin benim ellerimde ve ayaklarımdaki halkaları çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor,

"Bekçi, niçin benim avret yerimi örten bezi çıkırıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor;

etti, ona dokundu ve onun ayaklarındaki ve ellerindeki halkaları çıkardı,

"Bekçi, niçin benim ellerimde ve ayaklarımdaki halkaları çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennemin hakimesinin kanunları böyle istiyor,

"Bekçi, onu yedinci kapıdan ithal etti, ona dokundu ve onun avret yerini örten bezi çıkardı.

"Bekçi, niçin benim avret yerimi örten bezi çıkarıyorsun?

"Gir, mabude, zira cehennem hakimesinin kanunları böyle istiyor;

"İstar, avdet mümkün olmıyan memlekete indikten sonra,

"Allat ona baktı, ve yüzüne karşı onunla eğlendi;

"İstar kendini zaptedemiyerek onun üzerine hücum etti,

"Allat ağzını açtı ve söyledi;

"Mukadderatı tesbit eden mabude (Namtar) ve arzularını bildirdi:

"Mukadderatın mabudu, git (benim emirlerimi dinle).

"Onu (yani İstarı) al götür, İstarı altmış (hastalıkla ez)

"Gözleri üzerine göz hastalığı,

"Yanlarına yan hastalığı,

"Ayaklarına ayak hastalığı

"Kalbine kalp hastalığı

"Başına baş hastalığı

"Ve bütün uzuvları üzerine uyusukluk ver,

"Mabude İstar ebedî mabed içinde hapsedildikten sonra,

"Artık boğa, ineğe gitmiyordu, ve erkek eşek dişi eşiği istemiyordu,

"Zevce artık zevç istemiyordu,

"Muharip, efendisinin emirlerine karşı duruyordu,

"Ve zevce, zevcinin kollarını geri itiyordu,

"Büyük mabudların hizmetçisi olan mabude Papsukal (Nabu), Samas (Güneş) in huzurunda kendi yüzünü yırttı,

"Samas, takdirin icrasından kork

"Samas, oradan, pederi olan Sin (ay) ın huzuruna gitti ve o gönderdi,

"Mabud Ea'ya bir felâket habercisi:

"İstar yerin altına inmiştir, ve oradan hiç çıkmamıştır;

"İstarın cehennemlere inmesinden beri

"Boğa artık ineğe gitmiyor, ve erkek eşek dişi eşiği istemiyor,

"Zevce artık zevç istemiyor,

"Muharip, efendisinin emirlerine muhalefet ediyor,

"Ve zevce zevcinin kollarını geri itiyor,

"Mabud Ea, kalbinin derinliklerinde bir plân tertip etti

"Ve Uddusnamir'i (aydınlığın tazelenmesi) ve Cerbere'i yarattı:

"Uddusnamir, git, ruhunu cehennemin kapısına tevcih et,

"Ve Aral'ın yedi kapısı senin önünde açılsınlar,

"Allat seni görsün ve senin yüzüne görünsün,

"Kalbi sükûnet bulduktan ve hiddeti yatıştıktan sonra,

"Büyük mabudların iradesini ona tebliğ et,

"Başlarını ba'sü ba'delmevt tulumuna doğru kaldır, ve ona şunu söylemek için dikkat et:

"Ey mabude, Abı hayat tulumu bana verilsin, ve ondan içebileyim"

"Allat bunu işittiğinde

"Bir dal ile döğündü ve baş parmağını ısırıldı:

"Sen benden, istenilmeyen birşey istedin;

"Git, Uddusnamir, seni sağlam bir bağ ile bağlayacağım,

"Şehrin temellerinin çimentosu senin gıdan olsun;

"Kârizlerin çıkâbı senin suyun olsun,

"Kale bedeninin gölgesi senin örtün olsun;

"Mazgallar senin meskenin olsun;

"Yegâne makamın eşik olsun;

"Açlık, susuzluk boğazını tazyik etsinler;

"Allat ağzını açtı ve söyledi.

"Veziri olan Namtar'a arzusunu ifade etti:

"Namtar, git, ebediyetin sarayına (Ea'nın ikametgâhı) gir,

"Oranın direklerini kıymetli taşlarla süsle

"Anunnak'ların mabudunu çıkar ve onu bir altın taht üzerine oturt,

"İstara abı hayatlar içir ve onu benim karşıma getir,

"Namtar gitti, ebediyetin sarayını açtı,

"Onun direklerini kıymetli taşlarla süsledi,

"Akunnak'ların mabudunu çıkardı ve onu altın bir taht üzerine oturttu,

"İstara bâsübadelmevt sularından içirdi ve onu götürdü,

"Onu birikei kapıdan çıkardı ve onun

setriavret bezini iade etti,

"Onu ikinci kapıdan çıkardı ve onun ellerinin ve ayaklarının halkalarını iade etti,

"Onu üçüncü kapıdan çıkardı ve onun belinin murassa kemerini iade etti,

"Onu dördüncü kapıdan çıkardı ve vücudunun gömleğini iade etti.

"Onu beşinci kapıdan çıkardı ve boyundaki ayn-üşşems taşlarını iade etti,

"Onu altıncı kapıdan çıkardı ve kulaklarının küpelerini iade etti,

"Onu yedinci kapıdan çıkardı ve başındaki büyük tacı iade etti,

"Sonra, İstar tahliyesini reddetmedi, ve yüksek yer üzerine avdet etti... (6)

(6) — Fr. Lenormant: E. Babelon: Histoire ancienne de l'orient, t. V, p. 285-289

GARP ESERLERİNE NAZARAN

K O N Y A

(Elisée Reclus) ün 1884 te intişar etmiş olan (Nouvelle Géographie universelle) isimli eserinin (Asie antérieure — İleri Asya) ya tahsis ettiği IX. uncu cildinden :

Muktedir ve Mütercimi :

NACİ FİKRET BAŞTAK

Konya, kadim İconium, Lyeaonya hıttasının merkezi ve Selçukî İmparatorluğunun payitahtı olup Suriyeden İstanbula giden yol üzerinde ve büyük tuzlu gölün cenubundaki ovalar nahiyesine hâkim olan dağların kaidesinde sevkulceyşî bir mevki işgal eder.

Ehlisalip zamanında ve daha sonra Türklerin dahili muharebeleri esnasında, ordular Küçük Asya'nın bu kısmında sık sık çarpışmışlardır, 1832 de İbrahim Paşanın kumandası altında bulunan Mısır kuvvetleri burada bir muzafferiyet kazanmıştır ki bu, Avrupa devletlerinin müdahalesi olmasaydı İstanbul'un kapısını onlara açmış olacaktı.

Düşmüş bir şehir olan Konya, halihazırdaki sanayiinden daha ziyade orta zamanlara ait âbidelerle merak ve dikkatle karşılanmaya lâyıktır. Surları ve burçları, heykeltraşiye müteallik eserlerini ve İconium'un hakimiyetleri altına girdiği muhtelif şekli hükümetleri hatırlatan, Rumca, Arapça ve Türkçe kitabelerini muhafaza

etmiştir. Selçukîler zamanına ait olup hemen hepsi de çok harap bir halde bulunan camileri, arabesklerinin letafetü zarafetile ve çinilerindeki tenevvü ile, yarım adadaki camilerin en güzelleridir. Yıldızlara yükselen minare şeklile ve üzerindeki birbirlerine girif olmuş ezharı tezyiniyyei mimarîye ile, arzettiği, nakışlarıyla bir incelik ve zarafet şaheseridir (1).

Konya'yı ihata etmiş olan bahçeler vâhâsı, çöl ile muhasara olunmuş gibidir. Fakat garba doğru bir kaç saatlik mesafeye kadar gölgeli vadiler açılır ki, bunlar şehrin sebze ve meyvece olan ihtiyaçlarını temin ederler.

Şimali garbide, kırmızı topraklı çatıları olan ve yine kırmızı renkli trachite cidarların hakimiyeti altında bulunan Zilleh mes'ut ve müreffeh bir kasaba olup, tamamilen İconium'dan koğulmuş olan eski Yunanî ahalinin neslinden olan Rumlarla meskündür.

(1) — Yıkılan İnce minare, kasdedilmektedir. (Mecmua)

Bunun civarında deniz köpüğü damarları bulunmaktadır.

Anadolu'nun posta vazifesi minel-kadim, Konya civarındaki bir Tatar kabilesine tevdi olunmuştur ki onun bütün erkekleri içlerinden hiç birisinin hiç bir zaman emniyeti umumiye-yi kendilerinden selbedeceh surette hareket etmemiş olduklarını gurur ile söyleyebilirler. Ne kadar iyi bir binici olursa olsun, her hangi bir seyyah, yarım ada içindeki seri koşularında, bu postacıları pek nadir olarak takip edebilmiştir. Keza İstanbul'un ve İzmir'in hamallarından çoğu Konya mülhakatından gelirler.

Konya'nın garbında (2) kasaba namını verdik leri seyrek bir takım ev yahut kulübe toplantıları Tauros'ların şimal kaidesinde birbirini takip ederler. Orada dağlardan inmiş olan saf ve temiz sulu çaylar henüz kurumamışlar ve yine orada sıtma mevsiminde yerliler her sene âdetleri olduğu üzere civarlarındaki yüksek yaylalara göçerler.

Vaktile Karaman hıttasının merkezi olan Karaman, hemen hemen dağların ortasında ve 1900 metre irtifaında bulunmaktadır.

Ereğli'nin irtifai 1000 metreden fazla değildir. Fakat evleri, bataklık nahiye-nin üstünde bulunan bir tepenin üzerinde toplanırlar.

Karapınar yazın büsbütün metrük kalır. Ahalisi göl hufrelerindeki tuz ve güherçile çıkarmak işini bırakarak Karaca dağdaki yaylalara giderler.

Nihayet, havzanın müntehayı şarğısında bulunan Niğde, takriben 1500

(2) — Schivdir, şarkında olacak.

N. F. B.

metre irtifaında olup Aladağın kolları eteğinde kâindir.

Onun yakınında bulunan Kızhisar yahut Kilisehisar, Semiramis şosesi üzerinde kâin olup, sihirbaz Apollonius'un maskatı re'si olan kadim Tyane şehri orada bina edilmişti. Kâşif Hamilton, Tyane'nın mevkiini, müelliflerin Asmabacus ismile tavsif ettikleri yerden fıskıran çeşmenin keşfi sayesinde bulabilmiştir (3). Jupiter'e tahsis edilmiş olan bu memba bir havuz teşkil edip suyu soğuk, tuzlu hafifçe kükürtlüdür. Merkezinden kaynayan su havuzu asla taşımaksızın sathın takriben 50 santimetre fevkine yükselir. Şüphesiz bu havuz, bizim fiskiyelerimizinkinin aynı vaziyeti arz etmektedir. Mayi, merkezî bir fethadan fırlar ve tabandaki bir çatlaktan kaybolur.

Her devirde Iconium'dan Tyane'ye kadar giden ticarî ve askerî yol dağların kaidesini takip etmek için Larama (Karaman) ve Cybistra (Ereğli) ye uğramak suretile nısıf daire şeklinde eğilir. Daha şimalde pek çok miktarda insan kitlesi oradan geçmek istediği takdirde yiyecek ve su kıdanile karşılaşacakları tuzlu bataklıklar sahası işte bu suretle yüksek yaylalar üzerinde hâkim olan büyük caddenin teşkil ettiği münhai tamamen sahile muvazi olarak imtidat eden dağların kenarlarını takip etmek suretile vücuda gelmiştir. Bu nahiyyede İngiliz seyyahı Davis, ahiren bir Hitit kitibasi keşfetmiştir (4).

(3) — Klopert'in haritasında imlâsı Asmabacus'dür. N. F. B.

(4) — (İvriz abidesi üzerindeki kitabe). (Mecmua)

Mevlevîlik Üzerine Bazı Notlar

M. FERİT UĞUR

(32 inci nushadaki yazının mabadından)

Konya Asarı atika müzesinde (eski Mevlevî dergâhı), dehlizden halıların teşhir edildiği mahalle (eski Sima'haneye) doğru giderken sağ tarafta ve tam Mevlâna'nın merkadi karşısında gümüş kafesli bir küçük kapı görülür. Bunun önünde ayakları ve yanları gümüşle kaplanmış bir merdiven vardır. Buradan vaktile padişahlar merkadlar sahasına (قباب الانطاب) çıkarak sima'yı seyredelermiş. Kapının balâsındaki gümüş levha üzerine (32) beyitten ibaret olan şu manzume nakşedilmiştir :

لااله الا الله
محمد رسول الله

Şah-ı Cemşidhaşem Husrev-i hurşidalem,
Daver-i taht-ı ekalim-i cihanârayî.
Tacbahşende-i her şah-ı diyar-ı islâm
Tâchahende-i her memleket-i tersâyî.
Rayetefraz-ı meyadin-i memalikgiri
Meş'alefruz-ı seraperde-i mülkârayî.
Asümanmertebe Sultan Muhammed Han kim
Bende itdi nice İskender ile Dara'yı.
Olki bazu-yı cihangiri ile kıldı esir,
Padişahan-ı cihandar-ı atabahşâyî.
Niyet itdi ki kıla kâfir-i bîdine gaza,
İrgöre çerh-i berine alem-i balâyî.
Diledi kim ide küffar ile cenk-ü peykâr
Tuta avaz-ı gaza bu felek-i minâyî.
Ele alub sala şimşir-i gazâyı tâ kim
Göstere kâfir-i bîdine yed-i beyzayı.

İtdi bes kahr-i adû niyyetine gerdunsay
 Mehçe-i rayet-i mansur-ı cihanarâyı.
 Oldı beylerbeyiler dahi gazaya me'mur
 Dikdiler her birisi rayet-i gerdunsayı.
 Cumleden birisi ol sahib-i hulk-ı mahmud
 Vüzera zümresinin asaf-ı sahibrayı.
 Ol ki namı gibi evsaf-ı şerifi mahmud
 Asaf'ı padişeh-i memleket-i Dar'yi.
 Mirimiranı idi Mer'aş'ın ol esnada,
 Adl ile kenduya kul itmiş idi dünyayı.
 Sefere azim olub itdi gönülden tasmim
 Ki ziyaret kıla bu türbet-i ruhefzâyı
 Kühl ide çeşm-i cihanbinine rağbetler ile
 Hâk-i pâk-i harem-i Hazret-i Mevlâna'ya.
 Yüzini sürdü gubar-ı der-i Mevlâna'ya
 Eyledi geldi ziyaret bu mübarekcaı.
 Sıdkıla ruh-ı şerifinden idüb istimdad
 Didi ey Cennet-i Âlâ'da kılan me'vayı
 Halkı sertesne idüb itdüren ahenk-i neva
 Salan afaka simâ'ile sada-yi nayı.
 Ahdim olsunki eğer Hazret-i Şah-ı Cemcah
 Feth idüb memleket-i küfri kırub adâyı
 Tahtına devlet-ü ikbal ile mansur gelüb
 Lûtfıla emrine mahkûm kıla dünyayı
 Bëndahi dahil olursam vüzera zümresine
 Der-i devletde bulub mertebe-i ülyayı.
 Harc idüb mamelekim bezl kılub makdurum
 Sîmden eyleyeyin bu kafes-i zibayı.
 Niyyetin muhkem idüb kıldı tevekkül Hakka
 İtdi rehber kerem-i Halik-ı bihemtayı.
 Nagihan Hazret-i Belkis-i zaman Merym-i ahd
 Ki ona virdi Huda mertebe-i ülyayı.
 Hazret-i Valide Sultan gül-i bağ-ı ismet
 Tuydı çün niyyet-i paşa-yi mübarekcaı.
 Hayrhah olduğunu bildi Şeh-i devrane
 Gûş idüb hayli pesend eyledi bu manâyı
 Zimmet-i himmetine vacib-ü lâzım gördü
 Ki vezir eyleye gayretlerle paşayı.
 Hamden lillâh ki bulüb cümle müradata vusul
 İtdi siminkafes merkad-i Mevlâna'ya.

Barekellah zehi sîmkafes kim göricek
 İtdi alüfte nice tûti şekerhayı. (1)
 Kafese koydı tutub mûrg-i nevayı dirler
 Seyridenler göricek bu kafes-i ranâyı.
 Bülbûlan-ı çemen-i kudsi olub meftunı
 İrgörür (2) ger göke feryadile vâveylâyı.
 Didi tarihini Mani-i şikestehatır

(3) سیم قلایک نفس مرقد مولانای

نت بعون الله تعالى سنة ست و الف مشقة الفقير ميرزا علی عمل قلمکار الیاس

Bu manzumenin mealı hülâsâten şöyledir :

Maraş Mirimiranı Mahmut Paşa sefere giderken Konya'ya uğramış Mevlâna türbesini ziyareti esnasından, Padişah küffar memleketini fethederek devlet ve ikbâl ile payitahta döner ve kendisi de vüzera silkine girerse buraya bir gümüş kafes yaptıрмаğı vadedmiş. Padişah zaferle ve selâmetle İstanbul'a dönmüş, kendisi de Valide Sultanın delâletile vezir olduğundan vâdini unutmayıp yerine getirmiş.

Kafesin tarihi (M. 1597 - H. 1006) olmasına nazaran o zamanın Osmanlı padişahı, Mehmet III tür (4). Padişahın bizzat bulunduğu sefer de (Eğri = Erlau) seferidir. Bu seferde Rumeli, Anadolu, Karaman, Sivas, Şam, Halep, Diyarıbekir ve Maraş askerleri, beylerbeyileri birlikte bulunmuşlardı. Sefere (M. 1595 - H. 1004) de başlandı ve Egrinin (M. 1596 - H. 1005) de alınması ve Haçova meydan muharebesinin kazanılması üzerine Padişah işleri kat'i bir neticeye bağlamadan payitahtına döndü.

Valide Sultan da Mehmedin annesi olan Safiyye'dir (5). Bu kadının gerek kocası Murad III ve gerek oğlu Mehmet III üzerinde büyük nüfuzu vardı. Oğlunu, Ordu kumandanı sıfatile bizzat seferde bulunmaktan vazgeçirmek için elinden geleni yapmıştı.

Tarihlerde ve hal tercümesi yazan kitaplarda bu zamanlarda Beylerbeyiliklerde bulunan birçok Mahmut Paşa ismi geçmektedir :

Ayas Paşa oğlu Mahmut Paşa, Lala Mustafa Paşanın büyük biraderi Mahmut Paşa, Baltacı Zade Mahmut Paşa, Canfeda kadın kardaşı Mahmut Paşa, mezbele turpu Mahmut Paşa, Şemsi Ahmet Paşa mahdumu Mahmut Paşa, Besleme Mahmut Paşa, Cıgala zade Mahmut Paşa, Güzelce Mahmut Paşa ki, bunlardan Güzelce Mahmut Paşadan başkasının vezir olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bir kısmının vefat tarihleri de (1597 -

(1) — Bu mısra'da eksiklik vardır.

(2) — İttılâ hasıl etmek

(3) — قلایک و (قلایک) şeklinde (ی) ile yazılmadığından tarih (996) çıkmakta yâni altındaki arapça (1006) tarihinden on noksan zuhur etmektedir.

(4) — Padişah olduğu tarih: (1003 H. - 1594 M.) öldüğü tarih: (1012 - 1603)

(5) — Venedikli Bafa

1006) dan evveldir. Ancak Güzelce Mahmut Paşanın da Maraşta (6) Beylerbeylik yaptığını, elimizde bulunan eserlerde, göremedik. Bununla beraber Selim II zamanından başlayarak Ahmet I zamanından üç sene geçinceye kadar devlet işlerinde bulunan Mahmut Paşanın Güzelce Mahmut Paşa olmasına bakılırsa bu kafesi de onun yaptırdığına ve hâl tercümesinde Maraş Beylerbeyliğinde bulunduğunun zikredilmemesi ise unutulmaktan yahut o devirlerin vekayiini yazan tarihlerde görülememekten ileri geldiğine hükmetmek lâzımgelir.

Güzelce Mahmut Paşa Enderundan tefeyyüz etmiştir. Yeniçeri ağalığında, Kars Muhafızlığında ve Gümüş kafesteki kitabe de yazıldığı üzere Maraş Beylerbeyliğinde, Tuna muhafızlığında, Sadaret kaymakamlığında bulunmuştur. Kâtip çelebi fezlekesinde: "Sabıkan vezir ve kaymakam olduktan sonra yemişçi asrında (7) talebi sadareti uzma tühmeti ile nice müddet ihtifa etmişti. Bادهu veziri salis olup badel-azil münzevi iken senei mezbure (H. 1015) Rebiülevvelinin dördüncü günü vefat etti. Siyavüş Paşa ile Sultan Selim'in makbul ve mergubu idi. Mahbup olmağla Güzelce denildi,, deyor (8).

Manzumenin nazımı Mânî'ye gelince:

(M. 1565 - H. 973) de Konya'da Kadı iken vefat eden meşhur Çalık Ali Efendinin oğlu Mehmet Efendidir. Şiirde mânî mahlâsını kullanırdı. Müderrislerden bilgili, faziletli, şair bir zat idi. Mehmet III. asrında ve (1598 - 1007) tarihinde ordu ile Hezargirâd'a (9) gitmişti. (1599 - 1008) de orada öldü.

Gümüş kafesteki ta'lik yazıyı yazan hattatın hüviyetini teşhis edemedik. Adının Mirza Ali oluşuna bakılırsa İstanbul'da yaşayan İranlı hattatlardan biridir. (10)

Yazı yazıldıktan sonra levhayı İlyas isminde mahir bir kalemkâr işlemiştir (11). Meşhur kalemkârlarımızdan bir kaçının adları Evliya Çelebi seyahatnamesinde geçmektedir.

***

Mevlevîler zamanında (Kademat-ı- Pîr) ve (Dahil-i- Uşşak) tâbir olunan meydandan halılarla musiki aletlerinin teşhir edildikleri sahaya (eski Sima'hane) giderken bu sahanın methalinde, sağ taraftaki pilpaye

(6) — Mar'aş; Zülkadriyye eyaletinin merkezi idi. Mar'aş, Malatya, Ayntab, Kars-ı Zülkadriyye, Samsat sancaklarını ihtiva ediyordu.

(7) — Sadrazam yemişçi Hasan Paşa.

(8) — C. I, S. 288-289

(9) — Bulgaristan'da bir kasaba.

(10) — Tuhfe-i Hattâtın'de yoktur.

(11) — Kalemkâr = Gümüş ve altından vesair maadinden evaniye, çelik kalemle nakışlar, çiçekler veya yazılar hâkkeden san'atkâr. (Kamusu Türkî)

üzerinde bir tahta levha göze çarpar. Yüzü siyaha boyanmış olan bu levhaya yıldızla ve ta'lik yazı ile aşağıdaki farisî kıt'a nakşolunmuştur:

(12) كشاده قلاع حديث نبی	چو محمود باشا محدث نهاد
(13) كشوده قلاع حديث نبی	شده محرم این حرم باصفا
بنور شعاع حديث نبی	كذركن زطلعت بنورش بياش
بيا درساع حديث نبی	مورخ زدهش بهر تاريخ وكنت

Tercemesi:

"Tab'an muhaddis olan Mahmut Paşa Hadis-i- Nebî (Peygamber sözü) kalelerini açarak bu hareme (14) safa ile mahrem olunca Hadis-i- Nebî sepetleri de açıldı; yâni kapadılıp sepetlere, zenbillere konmuş olan hadis kitapları meeydana çıktı. Artık sen de hadislerin şua'larıyla zulmetten geçerek, kurtularak, nur içinde bulunmağa çalış. Muverrih buna tarih olarak بيا درساع حديث نبی (Peygamber sözünü dinlemeğe gel) mıs'ramı söyledi.,

Bu manzumeden; Hadisi seven, hadise aşınâ olan Mahmut Paşa ismindeki zatın ya Konya'da metrûk ve mühmel bir halde buluna bir Darülhadisi canlandırdığı, yahut Hadis tahsiline mahsus yeniden bir bina vücuda getirdiği anlaşıyor. Levhanın ebced hesabı ile tarih ifade eden son mısra'nın altına (982) rakamı konmuşsa da yanlıştır. Bu mısra'dan indelhisap (972) çıkmaktadır.

Levhanın, yazısına imrenilerek, başka bir yerden getirildiğinde şüphe yoktur.

Levhanın bahsettiği Mahmut Paşa'nın meşhur Lala Mustafa Paşa'nın büyük kardaşı olan Mahmut Paşa olduğunu zannediyoruz. Çünkü bunların Konya ile alâkaları fazladır. Bir de Konya valiliğinde bulunan Ayas Paşa oğlu Mahmut Paşa vardır. Lâkin bunun valiliği (998 H.) yılından sonradır.

***

Müzede, önünde etrafı parmaklıkla çevrilmiş mermer sahanlığı bulunan iki kanatlı musanna' bir kapıdan eskiden (Tilâvet odası) ve bugün (Yazı ve ağaç işleri teşhir odası) denilen bir mahalle girilir ki burada meşhur hattatlarımızın çeşit çeşit yazıları vardır. En eski müzehheb mesnevîlerle Mevlâna'nın Divan-ı- Kebiri de burada, bir camekân içinde, açık olarak ziyaretçilere gösterilmektedir.

Tilâvet odasından türbe kısmına girmek için iki kanatlı ve gümüş kaplamalı ikinci bir kapıdan geçmek lâzımdır. Bu kapının kanatları

(12) — قلاع (Kıla') = Kal'anın cem'idir.

(13) — قلاع (Kıfa') = Kaf'a'nın cem'idir, Hurma yaprağından yapılan zenbil biçiminde sepetler demektir.

(14) — حرم (Harem) = Kâbe ile civarı. Meydan, saha.

üzerinde iki beyitten ibaret olan şu kıt'a menkuştur :

وزرا سروری حسن پاشا   صداعظم محمد خلی
ایتدی الف وثمانه دهاهدا   آستانینه باب منلائک [Ta'lik yazı ile]

Bu kıt'ada ismi geçen Hasan Paşa, sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın oğlu olan Hasan Paşa'dır. Diyaribekir, Şam, Bosna, Erzurum, Anadolu, Rumeli, Tameşvar, Budin Beylerbeyliklerinde bulunmuş ve Hicrî (1004) te beşinci vezir, (1005) te Belgrat Muhafızı, (1006) da Bağdat Valisi olmuş ve (1012) de azledilmiş, (1013) te K Celâli arayazıcı üzerine serdar olarak Tokat'a gelmiş ve yirmi beşbin kadar âsi kırmıştır. Orada âsiler tarafından şehit edildi. Çelebi mizaçlı, şecaatli, azamet ve debdebeye mütemayil bir vezir idi.

Diyaribekir'de kuyumcular, ketenciler yahut cevahirciler çarşılarla büyük bir han, Bağdat'ta Cami ve rivak yaptırmıştır.

(H. 975) de Diyaribekir Valisi olan Hasan Paşa orada (H. 978) yılına kadar kalmış ve kendisini Özdemir oğlu meşhur Osman Paşa istihlâf etmiştir.

Bahsi geçen kapıyı; o asırda yaşayan ve güzel ahlâkı, zekâsı ve sanattaki harikulâde meharetile Diyarbekir'e gelen bütün ünlü, şanlı ve servetli Valilerin teveccüh ve itimatlarını kazanan Diyarbekir'li kuyumcu Ahmet ustanın, yahut yetiştirmelerinden birinin Hicrî 1008 de yaptığında şüphe yoktur. Hasan Paşa Bağdat Valisi iken bu meşhur san'at-kâra kırk elli bin kuruşluk gümüşten (Kâh-ı Behişt = Cennet köşkü) tabir oolunan bir serir (15) ile (Ravza-i Behişt = Cennet bahçesi) adını verdiği bir levha yaptırmıştır. Üstat; bunun üzerinde öyle ağaçlar, yapraklar, çiçekler ve meyveler nakş-ü-nigâr etmiş ki görenlerin hayretten parmakları ağızlarında kahrılmış. Bu Kâh ile Ravza'nın üzerinde on sene kadar çalıştığı mervîdir.

Sultan Murad IV Bağdat'ı zaptedip te Diyarbekir'e döndüğü zaman buranın kuyumcularına gümüş şebekeler, avizeler ve san'atli kandiller yaptırmış ve Bağdat'taki İmam-ı Azam türbesile sair makamata göndermişti.

Diyaribekir'in bu kuyumculuk ve cevahireliliği şöhretini bir hayli zaman muhafaz etmiştir.

Ahmet ustanın yahut memleketinde söylediği vechile Zerger Ahmet Çelebi'nin vefatı (H. 1010) senesine tesadüf etmektedir. Ziya'ı san'at âleminde büyük bir teessürle karşılanmıştır (16).

(15) — Serir = taht, oturacak yüksek, mükellef yer.

(16) — Peçevi, Naima tarihlerle, Sicile ve Ali Emiri Efendi merhumun çıkardığı (آمد سوداء) gazetesine müracaat edilmiştir.

MEVLEVÎ VELİLERİ

(EFLÂKî — افلاکی) nin (مناب المارفين — Menakibülarifin) isimli eserinden terceme edilmiştir.

Çeviren :

NACİ FIKRET BAŞTAK

(Baştarafı bundan evvelki sayılardadır)

36 — (Hikâye) : Hazreti Bahaeddin Veled'in en sevgili dost ve muhiplelerinden birisi olan «ولى ربانى، مستور قباب سبحانى» Seyh Haccacü Nessac (رحمة الله عليه) şöyle rivayet etmiştir ki : muteber bir adam olan ve bu âlemdeki ülemayı dinden bulunan (قاضى و خاش) Kadı vakş, Bahaeddin Veled'in, ulumu maarife ve fetvalara dair olan eserlerin mukaddemesindeki, «سلطان العلم» — Sultan-ül-ülema,, lâkabını mahvetmek istemiştir. Bahaeddin Veled, bu hale muttali olunca, buyurmuştur ki «yakın zamanda o büyük adamın nam ve künyesi varlık âleminin defterinden silinecektir,, ve filhakika tam beş gün sonra şeyh ahirete sefer etmiştir.

37 — Hiç şüphesiz daimî surette insanların kalplerinde muzmer olan esrarlarını haber verir ve vakaları vukuundan evvel bildirirdi; ve bunlara zamime olarak fâideli diğer şeyler de söylerdi ki herkes hayret içinde kahrıldı; ve işte bu suretle, evvel emirde o hazretin keramatını inkâr

edenler, bu keramatı bizzat müşahede ettikten sonra, kendisine ikrar ve itikadı tam ile kafile kafile gelmeye başladılar ve onun müridi oldular; ve ancak inkârlarında ısrar edenler, inkârlarının şeamet ve uğursuzluğu yüzünden imansız olarak öldüler.

38 — Seyyit Burhaneddin muhakıki Termizi (رضى الله عنه) hazretlerinin Sultan-ül-ülemaya intisabının sebebi olmak üzere söylerler ki : Seyyit Burhaneddin rüyasında iken, Belh ülemasının rüyada Hazreti Peygamberi görerek Bahaeddin Veled'e «Sultan-ül-ülema,, demelerini ve onu kendilerinden daha iyi ve daha büyük bilmelerini işaret ettiğini görmüştür.

39 (Hikâye) — Bir gün umuma ders verdiği ve dersin mevzuu ilmi kelâme müteallik olarak geçtiği bir sırada Cemaleddin Hasfiri, Cedel ve menazıraya girişti ve epeyce çetinlik gösterdi; Hazreti Baha Veled esasını çekerek onun üzerine hamle etti, ve böyle söyledi : «Ey küçük adam, isyan eden için benim kitabım asadır; inci ile çakıl arasında ne büyük fark var-

dır. Filhakika, kendilerini okuyup öğrenmiş olmakla naz ve tefahur ettiğin ve kendilerinden aldığın kuvvet ile öteye beriye koşup durduğun şu sahifelerden hiç bir şey kalmaz ve bunlar tamamen mahv ve münderis olur- sa ve bu dünyadaki bilad ve memalikte hiç bir medrese ve mesnet kal- mazsa o vakit ne yapacaksın; ve han- gi kitaplardan ders alacak ve ders vereceksin? cehd et ki kalbin sahifei latifesinden bir sahifeyi ezberlemiş olasin, tâ ki o mana, ilelebed senin için enis ve yarican olsun ve hiç bir zaman senin hatırlından çıkmasın, ve o aşk ilmidir ki ölümden sonra bile sana destigir olur; ve netekim şöyle buyrulmuştur: (Şiir):

«ای فقیه از بهر الله علم عشق آموز تو
زانکه بعد از مرگ حل و حرمت و ایجاب کو»

(Ey fakih, Allah için, aşk ilmini öğren, çünkü ölümden sonra helâl, ha- ram vacib nerede kalır?)

40 — Menkuldür ki bir gün Haz- reti Hüdavendigâr (Mevlâna Celâled- din Rumî) (قدسنا الله بنوره الاحرار) Suleha ve etkiyadan müteşekkil olan ihvan ve yaranının meclisinde pederinin büyüklüğünü anlatırken buyurmuştur ki: “Hazreti Baha Velede bir Cuma günü Belh şehrinde vâz ederken bu- yurdu ki kıyamet gününde Cenabı Hak, iyi işlerin ve iyi ahlâkın mükâ- fatı olmak üzere, mü'minlere Cennette Huriler ve köşkler ihsan edecektir.” Derhal beli bükülmüş bir ihtiyar adam mescidin köşesinden ayağa kalktı ve şöyle söyledi: “Ey müslümanların imamı, bugün onların ahvalinden ha- ber almakla meşgul olalım, ve yarın huriler ve köşkerlerin teferrincile iktifa edelim, o halde keyfiyeti didar (yani Cenabı Hakkı rû'yet meselesi) ne za- man vaki olacak?.. Bahaeddin Velede, cevabında buyurdu ki: “Azizim, Huri- ler ve köşkerler bir takım remizler olup

bunlar avamın fehim ve idrakinin kı- salığı dolayısıyledir, yoksa asıl mak- sad, dostun (yani Cenabı hakkın) rû'- yet ve didarıdır. Ve dostun o didarı- nın türlü türlü isimleri vardır: (arif olanlar) her masnu'dan sanîf müşa- hede ederler, ve her zerreden haki- katler güneşini mutalea eylerler.”

41 (Hikâye) — Yâran ve ihvan mecmainın kandili olan Şeyh Mahmut Sahip Karan (رحمة علیه) ki Hazreti Mev- lâna'nın en mahrem müritleri cümle- sinden idi, şu suretle rivayet etti ki: Mevlâna'nın zamanında (Kürkçüler) hamamında (Ali Natur) (1) isminde birisi var idi, yüz on yaşına irişmişti. Kendisi Bahaeddin Velede'nin müritle- rinden biri idi, ve biz o zaman çocuk bulunuyorduk. Bir gün Mevlâna'nın ashab ve yâranı Bahaeddin Velede'nin menakibinden bahsediyorlardı; Ahi Natur hikâye etti ki: Bir gün Baha Velede'nin karşısına bir münafık çıktı. Baha Velede gördü ki münafık bir mazlûma eziyet etmektedir, derhal: «فوكزه موسى ققضى عليه» (2) muktezasınca, o münafığa kendi اساسile vurdu, der- hal münafığın canı cehenneme gitti. Kaldırdılar ve kabrine götürdüler. Sultanı İslâm bu hususta çok tered- düde düştü, şu sebeple ki niçin bilâ sebep o şahsı öldürdü, ve eğer bir sebebi varsa o nedir? Mevlâna buyur- du ki: “Padişah tereddüt içinde kal- masın, Çünkü Allahın emri olmaksı- zın ağaçtan bir yaprak bile ayrıla-

(1) — Akhi, (Arapça: Kardaşım demek- tir) cemi olan Akhiya Küçük Asyadaki der- vişlerin kendilerine verdikleri bir isimdir. İbni Batuta seyahatnamesinin II. inci cildi- nin 260 ve müteakip sahifelerinde bunların âdetleri ve misafirperverlikleri hakkında bize çok şayanı dikkat bir tasvir bırakmıştır.

Cl. Huart

(2) — Kur'anı Kerimin XXVIII inci sû- resinin 14 ncü âyetidir. Manası: “Musa ona bir dabe indirdi ve onu öldürdü”, demektir.

maz. (Şiir):

«هیچ برکی منفتد از درخت
بی قضا و حکم آن سلطان بخت»

(O talih ve Kader Sultanının hü- küm ve kazası olmaksızın hiç bir yap- rak ağaçtan düşmez.)

“Hakikat halde ben bir köpeği öl- dürürüm ve bir kimseyi onun zul- münden kurtardım,” Sultan, o münafığın kabrinin açılmasını emretti, kabri açtılar, hemen gördüler ki bir kara köpek orada yatmış, uyumaktadır. Bunun üzerine Sultan başını yere in- dirdi ve özürünün kabulü ricasile meşgul oldu. (Sultan-ül-ülema) buyur- du ki “O şahıs köpek tabiatında idi ve yırtıcılığı galip idi, kuduzluklar etmişti, akibetülemr işte böyle köpek şeklinde kendini gösterdi, ve yine böyle köpek suretinde haşrolacaktır, ve böyle buyurdu: (Şiir):

«سیرتی کان بر وجودت غالب است
هم بر آن تصویر حشرت واجبت»

(O tabiat ki senin mevcudiyetinde hâkim ve galiptir, âhirette de o tabi- atın icabettiği suret ve şekilde haşr- olman zarurîdir.)

Sultan ağladı, Şeyhin elini ve aya- gını öptü, istiğfar etti ve menhiyattan son derecede içtinap üzere bulundu.

42 — Ahi Natur tarrfindan bu su- retle menkuldür ki bir gün Sultan Hazreti Baha Velede'den va'z-ü nasihat etmesini son derecede ılah ve ısrar ile rica ve niyaz etti; Baha Velede buyurdu ki minberi, Kanî = قانی me- zarlığına götürsünler, erkek ve kadın şehrin bütün ahalisi orada hazır bu- lunsunlar: Hazreti Mevlâna Baha Ve- led midberin üzerine çıktı; tecvide riayet eden hafızlar her sûreden aşır- lar ve Karia (3) lar okudular. Hazreti

(3) — Karia, belâdan halâs olmak için ye'is ve nevmidi esnasında okunan Ayeti Kerime: Ayetelkursi: gibi.

Mevlâna (Baha Velede), haşır ve neşir, kıyamet gününün alâmetleri, ve amel- lerin mücazâtı ve o günün ahvalinin dehşetleri. sual ve cevap ve terazi ve sırat, ve Cennete gidecek olanların cehennemliklere nazaran olan imti- yazları, ve yüzlerin ağarması ve ka- rarması hususunun zaman ve sureti cereyanı hakkında o kadar çok delil ve sebepler irad etti ki âlemin ukalâ- sının akılları hayret bağı ile bağlandı ve orada hazır bulunanların sinele- rinden ah ve feryadı hasret yükseldi ve birçok kimse ağlamaktan ve gö- nülleri elem ve keder kaplamasın- dan dolayı nâlan ve perişan oldular. Bir de o sırada birdenbire bir kabir yarıldı, kefene bbrünmüş (bir ölü) ayağa kalktı, ve: «اشهدان لا اله الا الله واشهدان: محمد رسول الله» didi ve tekrar yerine yattı. Bu halin heybet ve dehşetinden bir kaç bin kişi bayıldılar ve bir çoğu da teslimi ruh ettiler, ve aynı derviş bu dehşetli sahneyi yemin ile temin ede- rek yâdetti ve dedi ki: ben bu zahir gö- zü ile omûcizevî hâli müşahade ettim ve o gün o kadar çok kadın ve erkek mürit oldular hesabe gelmez; ve bi- zim bu hikâyemiz üzerinden (bir ay) (4) geçmeden böyle bir şah (Ukbaya) na- kil buyurdu (5). (الى عناية الله تعالى)

43 — Ve bu suretle menkuldür ki Hazreti Baha Velede'nin müritleri pek müteheyyiç ve çalışkan idiler; ve hepsi de ehli takva ve riyazet kimse- leri; bazı defa Şeyhin refakatinde

(4) — Metinde müddet tasrih edilmiyor, bir ay olduğunu söyleyen Huart'dır.

N. F. F.

(5) — Metinde «حضرت آن چنان شاهی نقل فرمود» diye yazılmıştır; Huart bunu “Kiral öte dün- yaya azimet etti”, diye terceme etmiştir. Halbuki burada “Şah”, kelimesi Sultan-ül- ülema hakkında mecazî olarak kullanılmış- tır, ölen, padişah değil, Bahaeddin Velede'dir. Zâten Padişah Sultan-ül-ülemanın vefatından sonra ölmüştür.

N. F. B.

mezaristana giderler ve yavaş yavaş Kur'an okurlardı; ve Mevlâna dâa ettiğinde ehli kubûr (yani mevtalar) ellerini kabirlerin yarığında dışarı çıkarırlar ve onun dâasına âmin derlerdi.

44 — Sultan Veled (Mevlâna Celâleddin Rumî'nin oğlu) قدس الله طيفه rivayet etti ki birgün pederim; büyük Mevlâna'nın türbesinde mürakabe ve tefekküratı amikaya dalmış olduğu halde oturuyordu; bir kaç kerre « لا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم » buyurdu; sordum ki, bu Lâhavlenin sebebi nedir? dedi ki: bir adam (Filubad) (6) sahrasında at koşturuyor; dedim: ne oluyor? dedi gi: Baha Veled'den korkuyorlar mı ki o burada âsude neşindir!..

45 — Bir derviş rivayet etti ki bir gün Hazreti Hüdavendigâr (Celâleddin), Baha Veled'in türbesini ziyarete gelmişti; ve hemen dâimi surette bunu kendisine âdet edinmişti ki ne vakit bir vak'ası, bir müşkülü olsa pederinin türbesine gelir ve orada tefekkür ve murakabeye dalarak o ukteyi hallederdi, ve pederinin ravzasından sarıh ve doğru cevap işiderek çıkardı.

(6) — Filoubâd sahrası yahut çölü, İbni Bîblin muhtasarında da zikrolunmuştur: C: IV Sahife: 324 ve 328. Bunun Rumca bir isim olduğu aşikâr bir surette görünüyor: (Dostlar sahrası) = Philopedion.

Ansızın bir süvari yıldırım gibi at koşturarak türbenin kenarından geçüp gitti; bu adam veledi Fahreddin Şahid diye maruf idi ve padişahın havası nûdemasından bulunuyordu. Hüdavendigâr onun bu hareketinden son derece münfail oldu, ve huzur ve sükûn halinden başını kaldırarak buyurdu ki: Baha Veled'in soyu soppu türbeyi dairen mâdâr ihata etmiş olduklarını ve onun mubarek cisminin bu merkadde medfun bulunduğunu bu herif bilmiyor mu? Derhal o süvari atından yere düştü ve hayvan onu o kadar sürükledi ki parça parça etti; tâ ki yolun edepsizleri ve câh-ı ikbale mağrur olanlar agâh olsunlar ve ibret alsınlar ve velilerin gayret ve gazebinden korksunlar ve câh-ı ikbalin kendilerinde husule getirdiği sürur ve gurur ile küstahlık ve cüretkârlık yapmasınlar. (Şiir):

بدر کستخی کسوف آفتاب

شد غرازلی زجرات ردباب

(Bedir halindeki kamerin tedbirsizlikle güneşi kûsûfa uğratmaktır. Bu Azazil (7) son derecedeki cüretkârlığı yüzünden, kapıdan dışarıya atıldı.)

(7) — عزازیل — Azazil, İbranilerde, halkın günahlarını yüklenen tekkenin ismidir; Haham — Rabbin lerde bu isim bir Şeytanın ismi olmuştur.

Cl. Huart

Karaman (Lârende) kal'a, surlarının krokileri münasebetile bir kaç söz ve bazı mutalealar

(Konya mecmuası) nın (8) numaralı nushasında Karaman kalesine bu kalenin etrafındaki 551 ile 588 H. arasında Selçuk tahtında bulunan (İzzeddin Kılıç Arslan sani bin Mesud-u evvel) tarafından yaptırılan iç surdan ve bu sur ile şehri ihtiva eden ve (İzzeddin Kılıç Arslan'ı sani) nin oğlu olup 533 den 592 H. ye kadar hükümdarlık etmiş olan (Giyaseddin Keyhusrev-i evvel) tarafından yaptırılan büyük surdan bahsetmiştim.

İç surun el'an mevcut olan duvar, kapı ve burç bakayasından heman aslına muvafık surette muhiti malûm olduğundan krokisi Karaman Belediyesi fen memuru (Bay Mehmet Ali) tarafından çıkarılmıştır. Krokide görüleceği veçhile dört kapı yerine ancak üç kapı mahalli tesbit olunabilmiştir. Bunlar da (Pir Ahmet efendi kapısı) (1), (Sirkeci yahut Arslancı kapısı),

(1) — (Pir Ahmet efendi kapısı): (Boyalı kadı zade Pir Ahmet efendi Mescidi) civarında bulunduğundan dolayı bu ismi alması muhtemel olduğu gibi, meşhur (Karaman oğlu Pir Ahmet Bey) e nisbetle böyle yâdedilmesi de ihtimal dahilindedir. İkinci ihtimale göre (Pir Ahmet Bey) in zamanı hükûmetinde iç kale bir tamir görmüş demektir. Netekim (Pir Ahmet Bey), (Kayseri) iç kalesini de zamanı hükûmetinde, tamir ettirmişti.

Müstahkem bir beldenin içindeki

(Tibi kapı) (2) sudur.

Krokide koyu çizgili yerler mevcut duvarlar ve burçlardır. Hafif çizgili yerler yıkık duvarlardır. Açık gösterilen yerlerden hiç eser kalmamıştır. Kal'a ile sur arasındaki duvarlar el'an mevcut olan hisar mahallesidir.

Büyük sura gelince şimdiki mevcut şehrin etrafında hiçbir ize ve bakaya tesadüf olunamamış (3), ancak şehir kenarlarındaki bazı semtler halk

hisara yani iç kaleye (احمدك = Ahmedek) denildiği, (Konya), (Sivas) ve (Kayseri) iç hisarlarına da böyle denildiği malûm olduğuna göre (Ahmedek kapısı) olması da varidir.

M. Mes'ud Koman

(2) — (تیبی = Tibi kapı): civarında mevcut olan (دیبی = Dibi bey Mescidi) dolayısıyla bu ismi almıştır.

M. M. K.

(3) — (Karaman) ı çevirmiş olan surun bazı hatlarını şu şekilde gördüğünü eski Baş muallimlerden (Abdulgaffar Bey) söylemektedir:

a - Cenubi garbide bahçeler, (Tekke Camii) civarında (Seyaser Sultan) a doğru bazı divarlar,

b - (Hacı Beyler Camii) civarında, (Vali İzzet Bey merhum) zamanında yapılan ilk mektep bahçesinin (Ali Şahana) mahallesine bitişik bir yerinde yine sura ait bazı parçalar.

M. M. K.

arasında (Parmak kapu) (4), (Porsuk kapusu), (Küçük kapu), (Şam kapusu), (Hoca Mahmut kapusu) (5), (Elemedin kapusu) (6), (Tekke kapusu) (7), (Çeltik kapu) (8), gibi

(4) — (Parmakkapı) yahut (Hacı Celâl kapısı) ile (Porsuk kapı) arasında (علي شاهانه = Ali Şahane), (علي شهنه = Ali Şahnâ kapısı) olması muhtemeldir.

Bu (Ali Şahna) nın, Karaman'da 645 H. tarihli bir mescidin kitabesinde adı geçen (Sadeddin Ali) olması pek mümkündür.

M. M. K.

(5) — (Bahşayış oğlu Hoca Mahmud) namına (Karaman) da 855 H. tarihli bir (Darûlhuffaz) kitabesi de vardır.

M. M. K.

(6) — (Elmedin) yahut (Buzhane kapısı): Buradaki (المدین = Elemedin), yahut (Elmedin), (مدينة = Medine) den değil (الامین الدین = Eminüddin) den galattır.

Muhterem Doktorumuz :

(سبعة البيوت المعروف بسر اى العتيق امين الدين حدودها)
diye eski bir vakfiyede bir kayıt gördüklerini söylüyorlar ki, doğuda surun oradan geçtiğini ve (Emînüddin) in bu civarda bir de Sarayı bulunduğunu ve bunu diğer saraylardan tefrik için eski saray denildiğini bu kayıt bize göstermektedir.

M. M. K.

(7) — (Tekke) yahut (سیا سر = Siya-ser Sultan kapısı), bu (سیاه سر = Siyah Ser Sultan) yani (Karabaş kapısı) demek olacaktır.

(Karaman oğlu İbrahim Bey) in
imaretindeki taş kitabede bu kapı:
(... بسيله كوی و نصف حمام باشا امام باب السر ...)
diye zikredilmektedir.

M. M. K.

(8) — (Şeyh zaviye) sile (Çeltik kapısı) arasında ve (غازالپ = Gazalpa köprüsü) civarında da (غازی آلپ = Gazi Alp kapısı) nın olması muhtemeldir.

M. M. K.

isimlerle yâdedilmekte olduğundan bunların her halde sur kapuları (9) olmaalrına hükmettik, ve evvelce alınmış olan kroki üzerinde surun hayalî olan hattını buralardan geçirerek bu sur ile şehrin vüs'atı hakkında bir fikir vermiye çalıştık.

Küçük surun önünden geçen Konya caddesinin ilerisinde ırmak üzerinde (Emeksun köprüsü) ne giden yol ve daha aşağılarda (Şeyh Ali Semerkan-di zaviye) si tarafından Gazalpa köp-rüsü) ne giden yol gibi şehir haricine bahçelere doğru giden bir kaç yol üzerinde yukarkiler gibi bir kapu is-mine tesadüf olunmuyorsa da harice doğru birer menfez tarzında olan bu-ralarda da birer kapı bulunması muh-temeldir.

Krokide noktalarla gösterildiği üzere zaviye ve çeltik mahalleleri bugün hemen kâmilen bahçe haline girmiş ve buralarda tek tük evler, mescit ve türbe harabeleri kalmıştır. Bu semtler elyevm (Zaviye mahallesi), (Çeltik mahallesi), (Alaca Suluk mahallesi) gibi, semt isimleriyle değil, mahalle ismiyle anılmaktadır. Bu hale nazaran, halkın, bu şehir suruna on iki kapudan girilirmiş sözü mubalâğalı değildir.

Seksen bine kadar çıkarılan hane adedi mubalâgalı ise de surun muhitine ve bazı mahallelerin bahçe haline gelmesine bakılırsa, ve Karaman hükümdarlarının (Konya) gibi burayı da merkezi hükümet ittihaz ettikleri göz önüne alınırsa (Karaman)ın o vakit kırk bin hane kadar olması muhtemeldir.

Dr. AZMİ AVCIOĞLU

(9) — (Çeltik kapı) ile (Parmak kapı) yahut (Celâl kapısı) arasında ve (Emeksun köprüsü) civarında da (Konya kapısı)nın bulunduğu zannolunur. Bu surette, halk arasında söylendiği veçhile, şehre on iki kapudan girilmiş olur.

M. Mes'ud Koman

Larende şehrinin pek eski zaman-
lardakiberi mevcut halini gösteren ve
zamanlar her geçen gün değişen mütlak
suretle kalalara, surlara, duvarla etti-
ğise göre bunun etrafında, muhtem-
bir sur ile çevrilmiş hatta
bir de kalesi vardı. (Kale) ve
yani iç kısımları da muhtemelen

RAMAN KALLA

A map of the Surlarınin area. A road labeled 'Surlarınin' runs vertically through the center. To the left of the road, there is a building labeled 'Surlarınin'. To the right of the road, there is a building labeled 'Surlarınin'. The map also shows some other buildings and a road labeled 'Surlarınin' at the bottom.

A detailed map of Krokoti village. The map shows a network of roads connecting various parts of the village. Key locations labeled include Khatia, Khatia Bazar, and Khatia Bazar Road. A road is also labeled 'Khatia Bazar Road'. The map includes a scale bar indicating distances in kilometers (0, 1, 2, 3, 4, 5). The map is oriented with North at the top.

ERİ

atfediyor, ve bu dönme Rum vezirin İstanbul'un intikamını almağa gayet müştak olduğunu ehli islâmı incitmek istediğini ve bunun için de Lârende ile Konya'da ziyade evler yıktırıldığını ve insanlar sürdüğünü, mescitler ve medreseleri hedmettiğini, çoluk ve çocukların soyulduğunu yazıyor.

***

Şikâri der ki :

"Osman oğlu Sultan Mehmet İstanbul'u kâfir elinden aldığı zamandan yedi yıl sonra Gedük Ahmet Paşaya emridüp Lârendeye gönderdi. Gedük Ahmet Paşa gelüp altı yıl sefer idüp ahir Lârendeyi Karaman oğlu Kasım Beyin elinden alup

saray yerine hisar yapup ne kadar azîm bina varsa yıkup hisara harceyledi. Alâeddin yapdığı camii yıkup andan gayri beş cami, dört mederese, otuz üç vakit mescidi, biri camii sultan, biri Camii Kâşi, biri Karamanşah, biri Camii Kebir dirler, biri camii Hasanî Basrî, birisi Ak Mescit, birisi Nizamşah mescidi dirlerdi (10)

Cümlesini yıkup hisara harceyledi..... Andan gayri dört cami, üç medrese, yirmi yedi zaviye bile yıkup hisar yaptı..

M. MES'UD KOMAN

(10) — Bu mescit, yukarıda zikri geçen, Nizamşah'a mensup olacak.

L'ART TURC'E DERKENAR

Dr. OSMAN ŞEVKİ ULUDAĞ

Muhterem Celâl Esad Arseven, Türk san'atı hakkında neşrettiği kitabına dair yazdığım mutalaalarımın cevap verdi. Eserinin tekemmülü için mütehasşis yardımına ihtiyaç olduğu; ve tetkik erbabına vesile verdiği hakkındaki sözlerimden alınmış olmaları ki cevaplarında bunları dikkatle kaydediyorlar. Sonra da benim yanlış dediğim hata olmayıp telâkki işi olduğunu söylüyorlar. Muhterem muharrir kitabında hatalar bulunduğunu da inkâr etmiyerek bunların (nazarı müsamaha) ile görülmesini dileyiyorlar. Müsamaha aldırılmamak demektir, ehemmiyet vermemek manasını ifade eder. Muharririn kendisi, emek sarf ederek vücuda getirdiği eserinin kayıtsızlıkla karşılandığını görürse bu hal ona acı gelmez mi? Biz de buyurdukları gibi (Türk san'atı hakkında şimdiye kadar olan çalışmaları) takdir buyurdukları için (hata) diye gösterdiklerimizin (hata) olduğuna bir daha işaret etmeğe mecbur olduk. Maksadımız hırpalamak değil, yanlışların tekrarına mani olmaktır.

Celâl Esad Arseven'in sözlerimizi, doktorluğuma işaret ederek (bafrikaları iğnelerin acısını duyurmamak için anestezi) yaptığım şeklinde telâkki etmemelerini rica ederim. Ken-

dileri gibi senelerdenberi Türk san'atı üzerinde çalışan bir zatı iğnelemek değil gıcıklamak bile aklımızdan geçmezdi. Biz, hürmet ettiklerimizin anestezi'den sonra dahi duyacakları acıları düşünerek onlara hem iğne batırmak hem de aldatmak gibi iki katlı insafsızlığı reva görmeyiz.

Muharrir, kitabında hatalar olduğunu kendisi kabul etmekle beraber işaretlerimizi (hakikî ve ilmî) buluyorlar ve yakında intişar edecek olan Türkçe kitabında dahi benim hata diye gösterdiklerimin aynen tekrar edileceğini bana ve kar'ilerine bildiriyorlar. Sonra da bir büro şefi gibi havaleciliğe başlıyorlar. Bunları sıralayalım :

1 — Türbe kelimesi hakkında yazdıklarına cevap olarak : (Bu, yanlış veya doğrudur, bunu lisaneler halledeceklerdir .... Öyle zannediyorum ki söz daha ziyade dilelere düşer) diyor. Dil mütehasşislerine havale.

2 — Üzerinde iyi çalışılmış bir mevzu hakkında yazılan kitabında (tarih, kitabe veya fikir hataları olacağı tabiidir) diye bizi tasdikten sonra ilâve ediyorlar : (Bunları ancak nesli âti yapacağı tetkikat ve keşfiyat ile tashih ve itmam edeceklerdir.) Nesli âtiye havale.

3 — Yeşil Caminin Ayaz tarafından yapılmadığı hakkındaki yazılarını dahi cevaplandırarak şöyle diyorlar : (Ayaz'ın kim olduğu ve bu camide ne gibi bir yer işgal ettiği hakkında tarih mütehassıslarımızın tetkiklerini beklemek zaruretinde bulunduğumuzu söylemek icabeder. Tarihçilere havale.

4 — Edirne'de tıp medresesi yapılmadığı hakkındaki izahlarıma karşı şöyle söylüyorlar : (Edirne'de hakikaten bir tıp medresesi olup olmadığının meydana çıkarılmasını doktor Süheyl bey arkadaşımızdan beklemek icabeder). Süheyl beye havale.

5 — Ve nihayet Bursa'daki Orhan Caminin Karaman oğulları tarafından yapıldığı hakkındaki fikirlerinin doğru olmadığını söylememe karşılık olarak : (Bn hususu da kendilerinin tetkikatlarına bırakıyoruz) sözleriyle bana havale edecek bir madde bulabiliyorlar.

Peki, ama, muhterem muharrir üzerinde ısrarla durduğum ve vesika dahi gösterdiğim meseleler üzerinde kendileri de durabilecek iken bu (havale)lere neden lüzum gördüler. Türk san'atı gibi ehemmiyetli mevzu için (nesli hazır)ı salâhiyetsiz ve ehliyet-siz mi gördüler ki (nesli âti) diye muayyen olmayan bir zamanın insanlarından istimdat ediyorlar. Elbette (nesli hazır) arasında dahi muhterem Celâl Esad Arseven gibi Türk san'atını tetkik mevzuu sayarak bu hususta ömür tüketenler vardır, onlara emniyet edilmemeli mi? Kitabe ortada duruyorken tarihçilere, vakifname mevcut iken Süheyl beyden istianeye sebep ne?

Aşıkâr ki, işaretlerimi vesikaların değil şahısların halledebileceği zannındadırlar. Sözlerimi (Hakikî ve ilmî) bulmadıklarını, hattâ hata diye gösterdiklerimin sevap şeyler olduğu için

yeni kitaplarında dahi söyleyeceklerini ısrarla bildiriyorlar. Biz, tarih ve vesikaya dayanarak sözlerimizi bir daha haddeden geçirmeğe mecbur kalıyoruz, ve muhterem muharriri yazacakları yeni kitabında olsun bu nevi hatalardan kurtarmağa çalışacağız.

* *

Yeşil Caminin Ayaz tarafından değil İvaz marifetile yapıldığını, camiin cümle kapusu üzerindeki kitabeden öğreniriz. Ayaz'ın bu camide adı geçmez. İvaz Paşa inşaatın nazırı, yani başka bir tabirle, (bina emini) olmağa kalmış değildir, bil'akis camiin rakımı, nazımı (Mukannini Kavanin)i odur. Celâl Esad Arseven bu kitabeyi tetkik etmemişlerse, gerek kendisinin ve gerek benim ve bütün tetkik erbabının derin hürmetlerimizi haiz olan eski kütüphaneler Umum Müdürü, Tarih ve Dil kurumları azası Hasan Fehminin yazılarını ve kendilerini sıkmazsa Yeşil cami hakkındaki ufak kitabımızı lütfen gözden geçirsinler, hakikate ererler. Hatta bizzat kendileri camiin kapusu karşısına geçip oradaki kitabeyi okurlarsa hiç bir kimseye muraacaata hacet kalmadan söylediklerimizin hakikat olduğunu hemen kabul ederler.

Edirne'de Tıp Medresesi yapıp yapılmadığını benim geçen yazımda zikrettiğim vakıfnamelerden halletmek istemedikleri takdirde herhangi bir zatın şahadeti tamamen kıymetsiz olur. Ben Edirne'de İkinci Bayezit tarafından yaptırılan Medresenin Tıp Medresesi olmadığını yazarken kendisine olduğu gibi, işhad ettiği zatın neşriyatına dahi aykırı söylediğimi biliyordum. Vakıfnameden aldığım bu hükmü Enis-il-müşamirin ve Rıyaz-ı-belde-i Edirne gibi Edirneyi en doğru olarak yazan iki mühim eserin dahi teyit ettiğini söylemiştim. Tarihin vesikalardan istifade edilerek yazılacağı

hakikatini iyi bilen muhterem Celâl Esad Arseven bu sözlerimi (telâkki ve mübalâğa) saymakta devam ederlerse hakikatten biraz daha uzaklaşmış olurlar. Ben asli vesikalar ortada duruyorken herhangi bir kimsenin hakemliğini kabul edemem. Fikirden değil, vesikadan bahsediyoruz. Tarih bahislerinde kitabeler ve vakıfnameler hakiki vesika sayılmazlarsa kime itimat edilir ki .... Bunları tanımayanların davalarındaki sakatlıklar hangi göz tarafından görülmez ki ....

Biz Edirne'deki Medresenin Tıp medresesi olmadığını gazetelerde ve mecmualarda birkaç defa yazdık. Muharrir bunları görmemiş olabilir. Fakat ikimizin de mensupları ve vazifelileri arasında bulunduğumuz Türk Tarihi Tetkik Kurumu tarafından Osmanlılar devrindeki tababete ait yazılarının ikinci fesikülünde dahi aynı mevzuu tahlil ettik, ki bunu da görmediklerini kabul edemeyiz. Kendileri uzun senelerdenberi Türk san'atı hakkında tetkiklerde bulunuyorlar, biz de çeyrek asırdanberi Osmanlılar devrine ait tababetin tarihi ile uğraşıyoruz. Bundan dolayı vesikaları tanıyacak kadar kabiliyet sahibi olduğumuz iddiasındayız.

Yine Celâl Esad Arseven darüşşifaların (aynı zamanda tıp öğrenilen bir medrese mahiyetinde olmadığını tayinde ona "yani Süheyl beye,, düşer) demekle bizim 25 sene evvel yazdığımız bir hakikati başkalarından dahi öğrenmek mevkiinde olduğumuz zannına düşmüşlerdir. Mesele Darüşşifalarda tıp tahsil edilip edilmediği değil, Edirne'de Darüşşifadan başka İstanbul'da olduğu gibi, ayrıca Tıp Medresesi yapıp yapılmadığıdır. Bu noktayı hal, ne ona, ne de başkasına düşer. Yalnız Osmanlılarda değil bütün İslâm medeniyetinde dahi Darüşşifaların hem hastahane, hem tıbbiye mektebi oldu-

ğu hakikatini bilmeyen kim kaldı ki.

Hülâsa : 1) — Celâl Esad Arseven'in yazdığı mimar Ayaz'ın Yeşil Caminde ismi zikrolunamaz, İvaz Paşa onun mimarıdır.

2) — Kitabeler ve vakıfnameler elde bulundukça kim ne derse desin Edirne'deki medresenin tıp medresei olmadığı, hakikat olarak kalacaktır. Muharrir dahi bu noktada yazdıklarını tekrarlarsa hatalarını tekrarlamış olacaktır.

* *

Benim kitabımdan aldıkları Orhan Camii plânının kenarında yazılı bulunan ismi kaldırdıktan sonra iktibas edildiğine işaret etmiştim. Celâl Esad bundan kendisinin (intihal) yaptığına işaret ettiğim manasını çıkarmıştır. Muhterem muharririn intihal yaptıktan nefret eder, dürüst bir adam olduğua inanmasa idim, kendisine hitap etmezdim bile. Böyle bir iddiada bulunmam için plândaki adımlı silmekle beraber altına Fransızca olarak yazdıkları kelimeleri dahi görmemekliğim icabederdi. Benim burada söylemek istediğim şey, bir me'hazin üzerinde retuş yapılmaması idi. Muharrir, plânındaki yazıları (plânın teferruatından bir tezyinat gibi telâkki edileceği) düşüncesiyle kaldırdığını söylüyor ve (eğer bu plân çok eski zamanda yapılmış tarihî kıymeti haiz bir plân olsaydı bittabi onun bu hususiyeti muhafaza edilirdi) cümlesini ilâve ediyor. Eyi amma, aceba o vakit dahi aynı yazıları (plânın teferruatından bir tezyinat gibi telâkki) edilemez mi idi? Arada ne fark vardır? Şahsıma ait olan bu nokta üzerinde artık durmak istemem. Yalnız ilâve edeyim ki Türk san'atını toplu olarak mutalaa etmek düşüncesiyle neşrolunan bir kitapta sâ'yimin dahi zikrolunmasından dolayı mütehassısım, müteşekki-rim.

**

Muharrir acı bir lisanla (bu kitabın kaç senede ve ne kadar güçlükle yazılmış olduğunu tahmin buyursalardı....) diye telehhüf ediyor. Böyle kitaplar yazmak için çekilen emeği tahmin etmek değil, yakından bildiğime emin olsunlar. Ben de aynı güçlükleri senelerdenberi iktihama çalışmaktayım. Fakat bizim anestezi yaptıktan sonra iğne şapladığımızı söyleyen muharrir açıktan açığa bize çuvaldız batırmaktan çekinmiyor, hoş görelim.

Cevaplarında (Bugün elde mevcut ve çoğunun birbirinden iktibas suretile hataları büyütülmüş olan eserlere istinaden yazılacak kitaplarda tarih, kitabe, hatta fikir hataları olacağı tabiidir) diye me'hazlerinin birbirinden almak suretile büyüttükleri hataları bir de kendisinin izam ettiğini söylemiş olmuyor mu? Birbirinden iktibas suretile büyüyen hata silsilesini takdir ve ifade buyuran muharrir Yeşil Caminin tezyinatçısı ve nakkaşı olan zate ait kitabenin de işaret ettiğimiz yanlışlığını Arapça olan bu kitabenin naklinde bir kaç kelimenin atlamış olması muhtemeldir) diye istemiyerek kabulden sonra :

— (Fakat, diyor, Fransızca olarak bir tercümesi vardır ki onda İlyas Alinin nakışları yaptığı ve bu suretle camii itmam ettiği sarahatle yazılıdır).

Halbuki Fransızcaya tercümesi de yanlışdır. Kitabe camiin (nakışlarının tamamlandığı) nı yazmaktadır. Nakışlarını yapmak suretile camiin tamamlandığını değil. Ve herkes bilir ki Yeşil Cami bugüne kadar hâlâ tamamlanmış değildir. İnşaâtı yarım kalmıştır. Kitabe hakkındaki hataları bu suretle tekrarladıktan sonra (İlyas Ali) dedikleri zat üzerinde durmama da musaade buyursunlar. Hayır, muh-

terem muhatabım, meşhur nakkaşın adı (İlyas Ali) değildir, Sadece Ali'dir. Nakkaş Ali Paşa diye de ün almıştır. Bu ismi şimdiye kadar birçok muharrirler (İlyas Ali) suretinde yazmışlardır. Hattâ ben dahi daha evvelce (Konya) mecmuasında ve başka yazılarımda, kitaplarımda münakaşasını yaptığım halde bu defa L'art Turc vesilesile yazdığım yazıda nasıl olupta onlara uyduğuma hayret ediyorum. Galiba hata mikrobu fazla bulaşıcı olacak, ki bazan tahaffuz imkânı da olmuyor. Şimdi L'art Turc'ün 145 inci sahifesinde resmi bulunan kitabeyi dikkatle okuyalım: Ali bin İlyas Ali, değil mi? O halde adı (Celâl bin Esad) olan muhterem muharrir yalnız (Esad) diye hitap edersek onun rahmetli babasının adını zikretmekle beraber hata etmiş olmaz mıyız? Senelerdenberi sürüp giden şu (İlyas Ali) davası, muhtelif muharrirlere itimad edilerek değil de, kitabedeki gibi okursak ilk Osmanlı devrinin en büyük dekaratörünün hakikî adını söylemiş oluruz. Bursada bir mahalleye dahi adını vermiş olan Nakkaş Ali Paşayı, İlyas Ali diye, anmak çok yazık şey.

Umarım ki gösterdiğim bu hata dahi (telâkki) diye kaşılınmayacak.

**

L'art Turc muharririnin Yavuz Selimi Fatihin oğlu olarak göstermelerine gelince, biz kitabenin Arap harflerile doğru nakli olunmasına rağmen Fransızcaya tercümesinde görülen bir hatayı (Muharririnin eseri olmasa gerek) diye kaydetmiştik. O da bunn teyit ederek tahminimizi tasdik ediyor. Fakat serzenişlerini bu vesile ile de ibzal etmişler :

— Bereket versin ki, diyorlar, rüştiye tahsilimizi yaptığımız bir zamanda tarih imtihanının tahriri kâğıtları üzerinde böyle bir zuhâlde bulunmadık yoksa sıfır almak mukadderdi.

Yaşını başını almış olan bizim gibi insanların rüştiye zamanlarını hatırlaması neş'e vericidir. Kendilerini temin edelim: Celâl Esad Arseven tarih hatası yapıyor, ama, rüşdiye talebesi kadar değil ve bu hatalar sıfır almaktan ziyade eksik numarayı icabettirir.

**

Kitabın 141 inci sahifesinde Bursadaki Orhan Camiinin ilk inşaatının 1304 de Karamanlılar devrine ait olduğunu yazmalarına karşı bunun teyide muhtaç olduğunu yazdım ve aşikâr hataya kapalı olarak işaret ettim. Muharrir bu husustaki sözü bana bıraktığı için izahat vereyim :

Osman beyin aşiret reisi olması 1231, müstakil Osmanlı devletinin teessüsü 1299, Bursanın Osmanlılar tarafından zaptı 1326 senelerine tesadüf eder. Osmanlı beyliği kuruluyorken Selçuk İmparatorluğu da inkiraz bulmak üzere idi ve Osmanlı istiklâlinden 9-10 sene sonra yâni 1308 de Selçuk İmparatorluğu kaybolarak yerine (Tevaifi mülûk) kaim oldu. Karaman hükümetinin kurulduğu tarihte bu zamana aittir ve Karaman Oğulları da bu Tevaifi Mülûk dan biridir.

Karaman Hükümeti uzun seneler İlhanilerle çetin mücadeleler etti, ve bu esnada Osmanlılarla kendi aralarında Germiyanlılar vardı. Karaman hükümeti İlhanlılarla mücadelesi sonunda ve ancak 1327 de, yani Osmanlıların Bursayı zaptından bir sene sonra, teessüs etti. Bursa üzerine ilk akını yapan Ali bey (Sultan Alâeddin) dir ve bu hükümdar Osmanlı Murad beyin Rumelide bulunmasından istifade ederek Osmanlılar aleyhine açtığı harp 1337 tarihine tesadüf eder.

Bu malûmat herkesin bildiği şeyler olmakla beraber me'hazimi de hemen söyleyeyim : T. T. T. K. nun tarihleri.

O halde, izahatımızı neticelendirelim ve hataları sayalım :

1 — Orhan Camiinin yapılış zamanı olarak gösterilen tarihte Bursa şehri ne Osmanlıların, ne de Karamanlıların ellerinde değildi.

2 — Bu tarihte Karaman hükümeti de mevcut olmadığı için camiin onlar zamanında inşası bahis mevzuu olamaz.

3 — Karaman devletinin teşekkül tarihi, Bursada yapılan Orhan Camiinin inşası tarihi olarak gösterilen zamandan yirmi üç sene sonraya tesadüf eder.

4 — Karamanlıların Bursa önündeki muharebesi 1337 tarihinde, yani yine camiin inşası tarihi olarak yazılan zamandan seksen üç sene sonradır.

Şimdi bize lütfen L'art Turc muharriri söylesinler. Ne tarafı tutarsanız hata olan bu bahiste ben (telâkki) me mi mağlûb oluyorum? Hataları mubalâğamı ediyorum? Bir nokta daha ilâve edeyim: Orhan Camiini Karamanlılar yapmış değil yakmıştır. Hele bunu da geçelim.

**

Şu haç şeklindeki plâna ne diyelim? Garpli muharrirler tarafından kullanılan bu tâbire dokunmamız, muhterem muharririn, her kültür sahibi insanın tafsilât ile bildiği haç tarihi hakkındaki malûmatı tekrarlamasına sebep oldu. Biz asıl maksadı kısaca bir daha izah edelim: Bursa âbidelerini haç plânında görmek ru'iyet galatıdır. Onları içindeki taksimata göre, değil, fakat hariçten ve kuşbakışı olarak resmedersek ortaya, vehim olunan salıp şekli değil, rahmetli Mimar Kemal'in yerinde bir ifadesi ile yonca yaprağı şekli hasıl olur. Osmanlıların yaptıkları âbideler içinde haç şekline

misal istenirse onu meselâ İstanbuldaki Bayezit camiinde bulmak mümkündür. Biz, sayın Celâl Esad Arseven'in âbidelerimizi Alman Wilde'nin gözlüğü ile değil, değerli Mimarımız Kemal'in görüşü ile görmesini dilerdik. Hakikati ancak bu suretle doğru olarak yazmış olurlardı.

**

Medrese tâbirine gelince: Bunda da bana hak vermiyorlar. O halde eserin 82 inci sahifesinde (Medreseler) başlığa altına yazdığı şu cümlesini aynen alacağım :

(Les Médressée étaient des écoles ou l'on enseignait la théologie, les sciences religieuses et les langues arabe et persane).

Biz bu cümleyi (Medreseler teoloji, din ilimle Arnp ve Fars dillerini tedris eden mektepler idi) diye tercüme etmişiz. Tercümemiz doğrudur. O halde muharrir eserinin başka yerlerinde (Tıp medresesi)nden bahsetmiş olsa dahi umumî tarifinin manasındaki yanlışlığa hâlel gelmez. Biz de tarife yanlış dedik.

**

İstanbuldaki Firuz ağa Camii minaresinin sol tarafta yapıldığı bahsine de temas edelim. Muharrir kitabındaki kat'iyeti, cevabındaki üslûp ile hayli yumuşatmağa çalışmış. Biz onun kitabındaki cümleyi şu suretle tercüme etmiştik : (Minare camiin solundadır. Bu istisnâ bir haldir. Zira umumiyetle bir minareli camilerde bu, mabedin sağında inşa edilmiş bulunur) (1)

Celâl Esad Arseven'in bu kat'i ifa-

(1) — Le minaret est a gauche de la mosquée. C'est un cas exception = mel, car généralement dans les mosquées a un, seul minaret celui-ci se trouve construit a droite de l'edifice (P. 151).

desinin doğru olmadığını, yine kendi eserinin 172 inci sahifesinde münderiç bulunan Azep kapusu camiinin plânını göstererek, biz söyledik. Şimdi minarelerin solda bulunuşlarındaki sebepleri sıralamakla bu kat'iyeti tahfif arzusundadırlar. Bize hattâ Akşehirdeki İmaret Camiini de misal olarak gösteriyorlar. Arzu buyursalardı yalnız Konya vilâyetinde bu neviden onbir cami adı verebilirdik. Bizim söylemek istediğimiz şey Firuz ağa camii minaresinin solda oluşunun istisnâ bir hal olmadığı idi. Şimdi ise bu hükmün kendi düşünceleri eseri olduğunu, tetkikat yapacaklara mevzu olarak arzedildiğini yazıyorlar. Kabul ediyoruz. Hele eserinin mütehassıslar ve tetkik erbabından tamamlanacağı hakkındaki fikirlerimize bu cümlelerle iştirak etmiş olduklarını görmekte de bahtıyarız.

**

Biz L'art Turc'ü, mutlaka hatalar bulmak için okumuş değiliz. Naklettığımız bir kaç hata sahifelerini çevirirken göze hemen çarpıveren tesadüfî görüşlerle ortaya çıkmıştır. Onu inceden inceye ve hata bulacağımız diye didiklemedik. Hele bazı ufak tefek yanlışlara dokunmadık bile. Meselâ :

1 — Müteaddit defalar (Yeşil Türbe) diye zikrettikleri Çelebi Mehmet Türbesine Bursalılar (Yeşil Türbesi) derler. Burşada Yeşil Türbe Pınarbaşı civarındadır. Bunlar birbirinden ayrı türbelerdir.

2 — 142 inci sahifede Alman Wilde'den naklettikleri Ulu Cami plânında dokunmadık ve böyle yanlış bir plânı muharririn kendi kitabına nasıl olupta geçirdiğine hayret ettiğimizi söylemedik.

Ve hülâsa her güzel şeye balta urmak isteyenler gibi sakat bir ruh taşıdığımız fikrini uyandırabilecek dü-

şüncelere yer vermedik. Bütün bunlarla beraber, yazık ki, Celâl Esad Arseven gibi hürmet ettiğimiz bir zat alâkamızı dahi hoş görmemişlerdir. Mamafih bizi biraz daha söyletmek için böyle bir veçhe almış olmaları da muhtemeldir. Kişiye hüsnü zan etmek gerek.

**

Müsaadeleleriyle Türk Mimarlığı tarihinde halledilmesi çok lüzumlu olan Mimar Hayreddin ve Kemaleddin meselesine de temas edebilir miyim?

1 — Mimar Hayreddin İstanbuldaki Sultan Selim Camiinin mimarı olarak gösteriliyor. (Sahife 158).

2 — Edirne camilerinden bahsedilirken oradaki Bayezid Camiinin mimarı da Hayreddin olarak zikrediliyor. (Sahife 145).

3 — İstanbuldaki Bayezit Camii de, ihtimal dahilinde olarak, Mimar Hayreddin'e atfolunuyor. (Sahife 158).

4 — Edirnedeki üç şerefeli'nin mimarı, belki Kemaleddin'dir. (Sahife 145).

Ortada bir muamma var. Bunu kim çözecek? Üç şerefeli hakkında herkes bir şey söylüyor. Celâl Esad Arseven de bunun Kemaleddin tarafından yapılmış olabileceğini ilâve ediyor. Koska yangınından sonra tatbik olunan imar plânında Mimar Kemaleddin'in camii yol ortasını getirilip izleri dahi ortadan kaldırılmamış olsa idi Kemaleddin'in karakterini bulup çıkarmak ve üç şerefelinin ona ait olup olmadığını tayine çalışmak mümkün olurdu. Fakat artık buna imkân yoktur. Üç Şerefeli'yi ona atfetmek (zan) ile teselli aramaktır.

İstanbuldaki Bayezit camiini de

Hayreddin'e atfetmek böyledir. Hayreddin namına İstanbulda bir cami ve bir mahalle adı bulunmak onun Kemaleddin'e tercih olunmasına sebep teşkil etmez. Çünkü Kemaleddin mahallesi ve camii dahi vardır. Biz evvelâ Üç Şerefeli'nin Kemaleddine ait olduğuna dair vesikaya muhtacız.

İstanbuldaki Sultan Selim Camii ile Edirnedeki Bayezit Camiinin Hayreddinin bina ettiğine gelince: Her iki Cami in plânlarında, inşaatında görülen benzerliğe bakarak ikisinin de aynı mimar elinden çıktığına hükmetmek doğru olabilir. Benzerlikte samimiyet taklit olmaktan ziyade mimarın karakterini gösterir. Fakat İstanbuldaki Bayezit Camii işe karışınca bunun diğerleriyle ayrı karakterde olduğuna bakarak aynı mimar elinden çıkmış olduğuna dair verilen hüküm bizi düşündürmelidir. Plânı, inşaatı, tekniği ve bütün vasıfları ile ayrı bir eser olan İstanbuldaki Bayezit Camii ile diğerlerinin mimarları arasında duygu, düşünce, telâkki ve zevk bakımından barıştırılmaz bir ayrılık vardır. Bir insanın aynı tarzda iş çıkarması icabettiği şeklinde kaide koymuyorum

Şu kadar var ki insanlar eserleri üzerine hüviyetlerini de aşırlar. Nettekim Mimar Sinan'ın hüviyetini her eserinde tanıyoruz. İstanbuldaki Bayezit Camii ile Edirnedeki Bayezit ve İstanbuldaki Sultan Selim Camileri arasında mimarca münasebet olamaz. Muhterem Celâl Esad, plân, teknik, zevk, tefekkür bakımlarından çok hususiyetler gösteren bu tezadları nasıl telif edebiliyor. Bize kalırsa Bayezit devrinin eserlerini tetkik ederken Hayreddin; Kemaleddin'e olduğu kadar

Acem Ali'ye de bir yer ayırmak icabeder, hatta bunu hiç ihmal etmemelidir. O devirde yapılan eserlerin bu üç mimardan hangisine ait olduğu işi çok ciddi tetkiklere muhtaçtır.

**

Tekrar edelim ki, L'art Turc'ün mütehassıslar tarafından tamamlanmağa ve düzeltilmeğe lâyık güzel bir eser olduğu hakkındaki fikrimizde hata yoktur. Ben L'art Turc hakkında ancak bir (derkenar) yazdım. Halbuki

onun (zeyl)e ihtiyacı vardır.

Celâl Esad Arseven'i bir noktada tebrike şayan buluruz: Türk san'atını bir cilt içinde toplamağa çalışmak hevesi onda doğmuştur ve o bu hevesi yenmiştir, Tashihler ve ilâveler, esası Celâl Esad Arseven tarafından kurulmuş olan eserin değerindeki yüksek kıymeti bozamaz. Bu eser üzerinde başkaları ne kadar işlerlerse işlesinler nüve ve esas yine Celâl Esad Arseven'e ait bulunacaktır.

Anadoluda Coğrafi Keşfiyat

(Vivien de Saint - Martin) in « Histoire des découvertes géographiques en Asie Mineure » isimli eserinden terceme edilmiştir.

Çeviren :

NACİ FİKRET BAŞTAK

(Başarafları bundan evvelki sayılardadır)

Mutad olan (Bey pazarı), (Geyve), (Sabanca) ve (İzmit = *İskimit*) tarikile İstanbula avdet ettikten sonra, *Paul Lucas* Türkiyanın Avrupa vilâyetlerinde: Trakya, Makedonya ile Yunan ve Adalar denizinin bir kısmında uzun bir cevelân yaptı, ve buradan da deniz tarikile İzmir'e çıktı. İzmirde, kara tarikile (Antalya = *Satalich*) ya gitmek için bir kervandan istifade etti, ve bu seyahatte madalyalar ve asari atıkaya müteallik toplamakta olduğu parçaları çoğaltmak için bir çok vesileler bulacağını ümit ediyordu. Memlekette Sart ismini muhafaza etmekte olan bir köyün civarından geçerken Lidya = *Lidia*'nın kadim payitahtının harabelerini gördü; Sonra (Alaşehir = *Allah-chehr*) ve (İnegöl = *Aineh-gheul*) den geçti ve oradan (Menderes) e doğru inildi, Irmağın üç saat ötesinde (Pamukkalesi) vardır. Burası gayri meskündür, fakat güzel harabelerle doludur ki diğer seyyahlar bunların *Hiérapolis*'in harabeleri olduğunu farketmişlerdir. Fakat *P. Lucas* bu na-

hiyenin daha evvelce çok kere sahne olmuş olduğu müteaddit arkeolojik cevelanlardan tamamilen bihaber görünmektedir. Oradan çok uzak olmayan ve berikiler derecesinde mühim şayanı dikkat olan Laodikya=*Laodiceé* harabelerini bırakarak, doğruca şarka doğru ilerlemesinde devam etti; ve ehemmiyetsiz birçok köyleri geçtikten sonra (Acı göl) denilen bir büyük gölün kenarına vasil olur. Bu, daha yeni diğer seyyahların eserlerinde gölün cenubi kenarının yakınında kâin oldukça şirin bir kasabanın ismine nisbetle, (Burdur = *Bouldour*) namını da taşıyan göldür; kervan bu kasabanın içinden geçmiştir. Oradan, bazan ovalarda, bazan dağlarda yürüyerek, ve seyyahımızın tetkik edemediği azîm harabelerin önünden geçtikten sonra, Burdura bir günlük mesafede bulunan, *Sousou* ismindeki büyük köye varıldı. Ertesi gün ovada üç saatlik bir yürüyüşten sonra, memleket ahalisinin *Estenasi* ismini verdikleri oldukça yalçın, bir dağ açıldı; müteakiben,

takriben iki fersah imtidadında bir ovada ilerilenerek bunun nihayetinde tekrar yükselmeğe başlandı, fakat bu yol uzun beyaz mermerlerle kaldırımlanmış muhteşem bir tarik idi. Burada sözü seyyaha bırakalım :

“Dağın tepesinde, vaktiyle bu geçidi kapayan, birkaç büyük kale harabelerini buldu; bu, hâlâ kaim bir halde kalmış ve çok geniş ve çok kalın bir yontma taş ile inşa edilmiş olan, kapının iki tarafındaki sögelerden anlaşılmaktadır. Fakat, Bu kapıyı geçtikten sonra son derecede daha güzel diğer harabeleri gördüğümüz zaman hayretler içinde kaldık, ve, yolumuz iniş olmakla beraber, bu harabeler, bir buçuk saatten fazla devam etmişlerdir. Hiç şüphe yoktur ki bu mahalüzamanı kadimdeki şehirlerin en büyüklerinden ve en kuvvetlilerinden birinin işgal etmiş olduğu yerdir. Vadinin nihayetinde ve aşağıda, görünmekte olan enkaz ve yıkıntılara bakarak hükmolunabilir ki bunlar saray, şato ve mabed harabelerinden başka şeyler değildi; bu binalardan bazıları, kendilerini ihata eden geniş duvarların içinde, iskeletlerini hâlâ göstermektedirler. Orada her nevi asâri heykeltraşiye tesadüf olunmaktadır. Orada araba atları derecesinde iri taştan arslanlar gördüm. Bundan başka orada 10-12 kadem uzunluğunda ve 5-6 kadem genişliğinde pek çok kabirler müşahade ettim: Bunların hepsinin üzerinde kabartmalar var idi. Fakat kitabeler o kadar bozulmuşlardı ki hiçbirini okumak mümkün değildi.

Dağın başlangıcı ve dağın üzerinde bulunan şeylerin hepsi Chénet tesmiye olunmaktadır; aşağıya Biliéré ovası deniliyor. Bundan başka, burasının çok eski olması lâzımgeliyor. Çünkü taşlar arasında yüksek ağaçlardan müteşekkil bir orman yetişmiştir ve

bizzat bunu vücuda getiren ağaçların da çok ihtiyar oldukları görünmektedir., (1)

Bu harabeleri terkederken kervan, (Düden suyu) ile irva olunan, güzel bir ovaya girdi: Bu çay oradan biraz ötede, hemen bir duvar gibi dimdik görünen yalçın bir kayaya doğru giderek orada bir çağlayan teşkil eder; ırmak kayanın aşağısında tamamen kaybolarak ancak beş yahut altı fersah daha uzakta tekrar meydana çıkar; müteakiben tekrar yer altına girer, ve nihayet Antalya = *Sateliéh* ye vasıl olur. Antalya, *Sousou*'dan takriben 16 saat mesafededir, bu mesafeyi kervan iki günde almaktadır. Bu mesafe dahilinde, sahile hemen bir günlük mesafede (Düden = *Douden*) isminde bir yer vardır ki biraz evvel zikri geçen çay, ismini hiç şüphesiz buradan almaktadır.

Yorulmak bilmeyen *P. Lucas* seyahatinin hedefine vasıl olur olmaz, diğer seyyahların henüz tanımış olmadıkları iç tarafın bir kaç şehrini ziyaret etmek için tekrar yola çıkar. Geldiği yolu takiben *Sousou*'ya çıkar; ve orada, sağa dönerek, ve büsbütün şimale doğru istikamet almakta devam ederek, beş saat süren ova- dan sonra, bir dağa, ve bu dağın diğer cihetinde (Ağlasun) isminde büyük bir köye varır. *P. Lucas* diyor ki: “Müddeti ömrümde, buradaki kadar pınarı olan hiçbir yer görmedim. Hattâ bunlar başlangıçlarından itibaren çok büyük bir takım çaylar teşkil ediyor ve müteakiben her tarafa feyz ve bereket, tazelik ve zarafet bahşediyorlar.,

Ağlasudan çıkarken yeniden pek yüksek bir dağ arzı vücut eder; bu dağ birçok şubelere ve tepeciklere ayrılır, ve bunların zirveleri azim bir

(1) — Paul Lucas, Second voyage, t. I, ch. 33, p. 310 de l'édition de Paris, 1712

vüs'ati haiz birçok büyük şatolar ile örtülmüştür, “Orada, uzun zaman bizzat kendimin kolay kolay inanamıyacağım bir takım harikalar temaşa ettim: Tekmil bir takım şehirleri söylemek istiyorum ki bunların evleri en iri kesme taşlardan hattâ bazıları da mermerden inşa olunmuşlardır. Bu yerler her ne kadar lâtif ve insanı teshir eden bir ihtişama malik iseler de oralarda hiçbir insan görünmüyor; o suretteki oralara hakikaten mevcut bir takım şehirlerden ziyade periler memleketi gibi bakılabilir. Eğer kervanı takip etmek mecburiyetinde bulunmasa idim, mümkün olabilen bütün merak ve tecessümle onları tetkik edecektim, ve belki bir kitabe bu şehirlerin ve o kadar hayret ve meftuniyetle gördüğüm diğer binaların ne olduklarını bize öğretmiş olurdu., (2) Bu harabeleri tekrar gözden geçirmiş olan son zamanın kâşifleri, bunlarda kadim *Sagalassus* şehrinin âsâr bakiyesini fark ve teşhis etmişler, ve bu husustaki tavsifleriyle, eski seyyahın vecd ve heyecanını haklı çıkarmışlardır.

Bu tepelerin bir saat ötesinde *İsbartah* şehri bulunuyor (ki seyyah *Sparte* tesmiye ediyor). Burası sursuz ve fena inşa edilmiş küçük bir mevkidir; fakat mevkii, en lâtif mevkilerden biridir. Deniliyor ki oradan dört fersah mesafede, dağların ortasında *Dourdan* denilen yere kuvvetli bir şehrin mevcudiyetini haber verdiği görülen vasi harabeler vardır.

P. Lucas ilâve ediyor: “Umumiyet üzere, bütün bu dağların fevkalâde şeylerle dolu olduğu görünüyor; ve bütün bunlar hiç şüphesiz bu vilâyetler ahalisinin hergün hikâye etmekte

(2) — Mukayese ediniz: Arundell: a visit to the Seven churches of Asia, p. 132 et suin. Hamilton: Rescarches in Asia Minor, v. I, p. 987

oldukları binlerce masallara vücut vermiştir.,

Paul Lucas Kânunuevvelin 8 inci günü, Konya'ya gidecek olan küçük bir kervanla beraber İspartadan hareket etti. Bundan evvelkiler gibi, bu yol da, coğrafya için mutlak surette yeni idi. Seyyah, geçerken (Eğirdir) ile onun ötesine, berisine mütebessim adalar saçılmış olan, geniş gölünü, Sonra (Beyşehir gölü)nü, civarında sıcaak su pınarları bulunan (Serkisaray) köyünü, ve nihayet Konya'ya beş saat mesafede (İlelmis = *İlelmisch*) köyünü gördü. Buradan mutad olan Ereğli ve Adana tarikile *Pol Lucas* Suriyeye indiği cihetle onun izini burada terk ediyoruz. Bununla beraber, bu son hattı seyahatın lüzum gösterdiği bir mutalaa vardır ki o da, isimlerdeki hatalar bertaraf edilirse, orada durakların büyük bir sıhhat ve kat'i-yelle ve hatta diğer seyyahlardan bir çoğununkine faik topoğrafya tafsilatı, zikredilmiş olmasıdır.

P. Lucas, *Taurus* silsilesini kateden boğazlardan inildiğinde, Kapadokya, yüksek yaylası ile Kilikyanın alçak vadileri arasında, havanın suhuneti ve memleketin manzarası itibarile, hissedilen anı ve şedit tahavvülü pek güzel ifade ediyor; boğazlar içindeki son yürüyüşü hikâye ederken diyor ki: “Güneş doğmadan iki saat evvel hareket ettiğimiz cihetle, güneş doğuncaya kadar, yüzümüzü kesen sert ve yakıcı bir soğuk hissettik; fakat güneşin görünmesinden itibaren, bir an içinde kendimizi sanki başka bir iklim içinde bulduk. Bir memlekete girmiş idik ki orada, kar'a ve soğuğa delâlet eden hiçbir işaret bulunmayan lâtif kırlardan başka birşey görmüyorduk. Ot, hoş gidecek bir yeşillik arz ediyor, çiçeklerin birçoğu domurcuk veyahut daha evvelden açılmış bir halde bulunuyor, ve ağaçlar güzel

bir ilkbaharın sonlarında olduğu kadar, yapraklarla mestur görünüyordu. Velhasıl denilebilir ki bu kışı terkederrek lâtif bir yaza intikal etmekten ibaret idi; evvelce şuaatı bize ancak temas eden güneş bile şimdi hakiki bir hararet hissettiriyordu. Bu memleket, görüldüğü veçhile, huzuzatbahş memleketlerden biri olmak icabeder. Bana en ziyade hayretengiz görünen şey, bu kadar az bir mesafe dahilinde bu iklim tahavvülüdür. „

1706 Senesi Kânunuevvelinin son günlerinde bulunuluyordu.

P. Lucas 1714 de icra ettiği üçüncü seyahatinde, bundan evvelki seyahatinde ziyaret etmiş olduğu yerlerin bir kısmını tekrar gördü. Eski medalyalar taharrisinde Trakya ve Makedonyayı bir ikinci defa daha dolaştıktan sonra, deniz tarikile, İstanbula avdet etti, ve 1715 senesi ağustosunda ortasında bir kervanla beraber tekrar İzmir gitti. Yolu, bizim, diğer seyahatlarla beraber birçok defa takibettiğimiz Mudanya, Lobad, Susıgırlı, Balıkesir, Gelembe, ve Manisa yoludur.

Şurasını nazarı dikkate arz ediyor ki: Bu yolun içinden geçtiği bütün memleket kadim harabelerle doludur, ve bunun da yalnız pek küçük bir kısmı, yolları keserek yağma ve garete çıkan haydutlardan masun kalabilmek için daimî surette kervanları takibe mecmur kalan, Avrupalılar tarafından görülebilmştir.

Seyyahımız Teşrinievvelin 20 sinde tekrar İzmidten Konyaya müteveccihen hareket etti. (Tire) yoluyla (Güzelhisar) a vardı; ve Güzelhisardan hareketle Menderes = *Minderéh* mecrasını yukarı doğru çıkarak (Nazilli) ve (Koyuca) tarikile, (Denizli) ye vardı. gerek bu yol, ve gerek evvelki, bizim için yeni değildir; fakat *P. Lucas*'nın

Denizliden İspartaya gitmek için takip ettiği yol böyle değildir. Birinci durağı *Khonos* yahut *Khun-köy* olmuştur; Oradan şarka doğru iki yahut üç fersah mesafede, Türklerin *Ghesi-göl* dedikleri bir göl vardır, ve daha uzakta *Navlu-göl* denilen diğer bir göl daha vardır, ve bunun yakınında *İaséli* isminde bir köy mevcuttur. Burası kervanın ikinci durağı oldu. Üçüncüsü aynı isimde bir gölün kenarındaki *Bouldor* olmuştur, ki burasının seyyah daha evvelce 1706 da görmüş ve o vakit gölü (Acı göl) tesmiye etmişti. Malumdur ki Türkler arasında, ırmaklar ve dağlar gibi, biraz vüs'ati haiz olan göllerde nadiren cinsi bir tesmiyeye malik olup umumiyet üzere, civar oldukları muhtelif mevkilerin isimlerini alırlar. Buldurun vaktile bugünkünden daha cesim bulunmuş olduğu görünüyor; memleketin adamları burasının o vakit (Karaağaç) denildiğini temin ediyorlar. On dördüncü asrın Arap muharrirlerinde, (Hamit) memleketinin garbî mevkileri meyanında zikredilmiş (Karaağaç) isminde bir şehir bulunmaktadır; fakat bu mevkii zikreden *Ben Batouta* aynı zamanda (Burdur) yahut (Buldur) dan bahsetmekte ve bu, bu iki şehrin birbirleriyle karıştırılmalarına müsaade etmemektedir. Arap seyyahının bahsettiği (Karaağaç) Buldurun şimalinde ve oldukça uzakta mevcut olması lâzımgelir. Buldurdan İspartaya piyade olarak beş saatte gidilir.

Nagehzuhur bir hadise yüzünden yirmi gün İspartada kalmaya mecbur olan *P. Lucas* bu zamanı, şehrin çevresindeki memleketi tetkike hasretti. Ona denildi ki, oradan üç dört fersah mesafede bulunan dağların ötesinde kadim bir şehrin harabeleri vardır; seyyah, son derecede yüksek olan bu dağların arasından geçti, sonra, çetin yollardan sola dönerek, yarım saatlik bir yürüyüşten sonra, kendisine söy-

lenilmiş olan harabelere ulaştı. O civardaki her yerde kayalar içine oyulmuş bînihaye hücreler görülür. Bu harabeler filhakika pek geniş ve çok şayanı dikkattirler. Bunlar dağın yamacı üzerinde *amphitéâtre* şeklinde yayılır ve ovaya kadar uzanırlar. Bir mabedin dört duvarı el'an kaim olarak durmaktadır. *P. Lucas* pek güzel oldukları görülen binalardan elli ikiye kadarını saymıştır; diğer binalar, şiddetli bir zelzelenin tesirile olduğu zannolunacak surette tamamiye uçuruma yuvarlanmışlar ve altüst olmuşlar idi. Orada en tam ve sağlam olarak bulunan bina, kutru 150 kademden fazla olan bir anfiteatr'dır. Bütün bu harabelerden sakatlanmış dört kitabeden başka birşeyelde edilememiş ve bunların da kopyaları seyahatnameye dercedilmemiştir.

P. Lucas diyor ki: bu harabelerde *Bourderou* ismile o civardaki ovada bulunan bir küçük köyün ismi vardır ve orada birçok akar su kaynaklarından başka şayanı dikkat birşey yoktur.

Şurasını itiraf etmek lâzımdır ki, seyyahımızın seyahatnamelerinin bu kısmı, coğrafî tasvirlerinde itiyad etmiş olmadığı, bir ihmalkârlık ve bir fıkdanı vuzuh ile kaleme alınmıştır. İspartaya nazaran bu harabelerin hangi istikamette bulunmakta olduklarını bildirmiyor. Mevzuubahsolan yerin, İspartanın birkaç fersah şimalinde kâin olup muhterem Rahip *Arundell* tarafından civarında kadim harabeler olmak üzere eserinde zikredilmiş ve tamamiye tetkik ve muayene edilmemiş olan *Burlou* yahut *Oulou-Bourlou* olabileceği tahmin edilmek istenmiştir. Binaenaleyh orada bulunabilecek olan âsârı atika bakayasının, *P. Lucas*'nın tavsifini yaptığı *Bourderou* harabelerinin aynı olup olmadığını bilmiyoruz. Bu, müstakbel seyyahların na-

zarı dikkatini celbetmesi icabeden bir noktadır. Şurası da gariptir ki *P. Lucas*, bundan evvelki seyahatinde bahsettiği, ve, o vakit, rahat rahat tetkik için kendilerini bir daha ziyaret etmek niyetinde olduğu (Ağlasun) harabelerini hiç zikretmiyor: İspartada iken buraya yakın bulunduğu ve etraf ve civarda keşfiyat ve taharriyat yapabilmek için geniş geniş üç haftalık bir vakte malik olduğu halde, vadi mucibince oraya tekrar gitmeyi ihmal etmiş olmamalıdır. Hiç şüphesiz, seyyahın notlarını yazan kâtip, evvelki seyahatnamede tasvir edilmiş olan mahallere ait bulunan şeyleri mükerrer addederek tayetmiş olmalıdır. Kâtip, muhakkak yine aynı sebeple ki, *P. Lucas*'ı İspartadan Konya'ya götürdükten sonra, onun Konya'dan (Erciyas = *Argéo*) dağına yaptığı yeni bir cevelânın hikâyesini bu seyahatnamede hazfediyor. Yalnız Ürgüp ovasını kaplıyan, kendi tesmiyesi veçhile şu ihramî evler üzerine avdet ediyor; ve evvelce söylediklerini tamamen tekit ettikten başka, onların evvelce ileri sürdüğü miktardan çok daha fazla olduklarını da ilâve ve bu hususta iki zatı şahit olarak gösteriyor; bunlardan birisi İstanbul elçimiz kont *Desalleurs* ve diğeri İngilterenin İzmir konsolosu *M. Sherard* olup, her ikisi de mensup oldukları hükümetler tarafından bu hususta vazih malûmat elde etmek üzere tavzif edilmişler ve her ikisi de seyyahın tavsiflerini tasdik ve bundan başka, elde ettikleri malûmata istinaden, ehramların miktarının iki yüz bini geçtiğini temin eylemişlerdi. Bütün bunlar, *P. Lucas*'nın pek doğru olan ifadelerinin, tâ zamanımız kâşiflerinin bütün tafsilatı tasdik etmelerine kadar, umumî bir şüpheye maruz kalmalarına mani olamamıştır.

Küçük Asyanın mahdut bazı kısımlarına münhasır kalmış bir kaç

hususî cevelânı, *P. Lucas*'nın ikinci ve üçüncü seyahatleri arasına vazolunur; fakat yarım adanın coğrafi tarihi bunlardan hiçbir şey istinbat etmemiştir. Bunları bibliyoğrafya fihristimizde işareti etmekle iktifa edeceğiz. Mamafi, *Leyde* Üniversitesinde şark lisanları profesörü bir âlimi, *Jea Heymann*'ı zikrederim ki mumaileyh 1700 ile 1709 arasında şarkın muhtelif hıttalarını dolaşmış ve 1707 de Yedi Kilise (şehirlerinde) yaptığı devirden başka, İzmirden İstanbula kadar da bir seyahat icra etmiştir. Bu zat, pek çok miktarda kitabe ve madalya toplamıştı: Bunların azîm bir kısmı bir kaza neticesinde zayi olmuştur ki bunu mumaileyhin hemşehrisi *Cuper*'in Fransız akademisi aşasından rahip *Bignon*'a yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz (3) *J. Heymann*'ın mektupları ancak vefatından sonra oğlu *Jean Gillaume* tarafından neşrolunmuş, ve bu, oraya diğer bir Hollanda âliminin: 1720 den 1723 e kadar, hemen hemen *Leyde* profesörünün seyahatlerinin aynını ve bilhassa Küçük Asya seyahatini yapmış olan senatör *Van Egmond*'ın mektuplarını da ilâve etmiştir. Aynı mevzu hakkındaki müşahedeler tabi tarafından birleştirilmiş ve birbirleriyle meze edilmiş olduğu cihetle, bu müşahedelerden hangisinin hangi seyyaha ait olduğunu tefrik etmek çok defa müşkül bulunmuştur.

1717 ve 1718 senelerinde meşhur *Lady Mary Montagu*, zevci *Lord Wortley*'in padişah nezdindeki elçiliği esnasında, "Türkiye mektupları" nı yazdı. Bu mektupları burada zikredişimiz, zeki ve âlim İngiliz kadınının İstanbul'dan avdetinde geçerken, *Troi*'nin

(3) — Müteveffa Gisbert Cuper tarafından Avrupanın muhtelif âlimlerine yazılan mektuplar Amsterdam, 1755, in-4, p. 1940.

Cuper profesör Heymann'dan mektuplarının diğer ikisinden daha bahseder: ibid. p. 245 ve 397.

bulunduğu sahili görmüş ve *Homère*'in şehrine bir kaç satır tahsis etmiş olmasından ziyade, ondan evvel diğer seyyahların Türklerin hususî âdet ve ahlâkları ve mahrem hayatlarındaki itiyadlarına ait îgneli tafsilat ilâve etmiş olmasındandır.

Her ne kadar bu anedek Küçük Asyanın dahili coğrafyası ile mukayeseli coğrafyası daha şimdiden mahsus terakkiler göstermiş ise de, astronomik coğrafya, hemen hemen oderecede yürüyememiştir. Memleketi her istikamette kateden, ve, hiç olmazsa takribî bir surette, belli başlı şehirler ile ikinci derecedeki mevkilerin harita üzerine vazedilmelerine müsait bulunan birçok hattı seyahatlere: *Itineraire* malik bulunmaktadır, fakat (Adalar Denizi) ile Fırat arasında mahsur hıttalara, bunların hatlar ve şekiller ile tersim ve tasviri esasına müstenit sağlam bir vaziyet verebilmek için, bilhassa eksik olan şey, yarım adanın umumî şekillerinin ve eb'adının hiç olmazsa tesbit edilebilmesi için, oldukça fazla miktarda, astronomik tayinlerdir. Bu boşluk, bilnassa tül daireleri için, daha çok zaman kendini hissettirecektir, çünkü, bu boşluk hattâ zamanımızda bile tamamiyle doldurulmuş olmaktan uzaktır. Bununla beraber, vakit vakit, yeni birkaç tarassudat, *Greaves*'in, *Smith*'in, rahip *Feuillée*'nin, *Chazelles*'in ve daha diğer birçoklarının daha evvelce icra etmiş oldukları rasadata, inzimam ediyordu.

İşte genç bir heyetşinas-seyyah ki 1731 den 1732 ye kadar, o kadar natemam bir surette çizilmiş olan bu yol üzerine yeni şahıslar vazetmek üzeredir: Bidayette *athlète* olan bu genç müteakiben ilmin cetvellerinde de iştihar ediyor, ve bu sahadaki ilk fütuhatını, arzın eb'adı hakkında semayı isticvap etmek için, diğer nısıf küreye

gitmeden evvel, klâsik hıttalar sahasında icra etti. Bu, Paris ulûm ve fûnun akademisinin, hattı üstüva altında bir tül dairesi kavsini ölçmek için 1735 de gönderdiği heyetşinaslardan biri olan *La Condamine*'dir. Mumaileyh 1731 de, şarkın iskelelerine gitmek üzere *M. Dugay-Trouin*'un emri altında, *Toulon*'da azimete hazırlanmakta olan gemiye binmesine kiralardan müsaade istihsal etmişti. *La Condamine*, avdetinde neşrettiği muhtasar seyahatnamesinde diyor ki: "Bana bu seyahata iştirak arzusunu veren şey yalnız merak değildir, istihdaf ettiğim gaye, coğrafya ve tarihi tabiinin terakkiyatına faideli olacak bazı müşahedeler ve tarassutlar icrası için, hikmetşinaslar tarafından pek az ziyaret edilmiş olan bazı yerlerde, bulabileceğim fırsatlardan istifade etmek ve gemicilik hakkında malûmat ve vukufumu tezyit etmektir." Ve işte bu sebeple ki, henüz astronomik hiçbir tarassut ile mevkileri tayin edilmemiş olan mahallerde arz ve tül dairelerini ölçmek için muktezi alât ve edevat ile teçhiz etmiye itina eyledi.

Donanma *Toulon*'dan doğrudan doğruya *Cezayire* gitti, ve *Lacondamine* onun arz dairesini sıhhatle tayin etti; oradan Tunusa, sonra İskenderiye'ye ve Akkâya vardı; *La Condamine* Kudüs'te bir cevelândan sonra, yine denize çıktı, ve Kıbrıs adasının başlıca limanı olan *Larnica*'da karaya ayak bastı: onbeş günlük istirahat, tarassudat ve taharriyatında rahat rahat devam edebilmek için ona kâfi gelmiştir. Donanma İzmir müteveccihen yelken açtı, ve oradan da Fransaya avdet edecekti. *La Condamine*, seyahatini, İstanbulu görmeksizin bitirmek istemedi, orada Teşrinisaninin birinci günü vardı, ve 1732 senesinin ilk aylarına kadar orada kaldı.

Genç heyetşinasın her türlü ilmi müşahedatını kaydettiği jurnalın yazması her ne kadar *Cambrai* kütüphanesinde mevcut ise de hiçbir zaman tabedilmemiştir. Bu seyahatnamenin yalnız bir hülâsası mösyö de *La Condamine* tarafından akademiye gönderilmiş ve seyahatinin umumî neticeleri hakkında daha kısa bir icmalî de kendisi 1732 alenî celsesinde okumuştur. Muhtıra gibi bu icmalde en mühim malûmatı ihtiva eylemektedir. İşte mösyö de *La Condamine*'in Küçük Asya sahillerindeki seyrüsefaine müteallik malûmatın o zamanki haline dair söylediği şeyler: bu mutalaanın çerçevesi, memleketin bir gemisinde yelken ve kürek ile içinde geçtiğim adalar denizindeki seyahatimin tafsilatına girmeme müsait değildir; yalnız şunu nazarı dikkate arzedeceğim ki Anadolu sahilleri boyunca dolaşırken ve bir adadan diğerine geçerken bizim burada hiç tanımadığımız, ve başka her nerede olsalar faidesiz kalamıyacakları şüphesiz bulunan, çok miktarda ve gayet güzel mermerler gördüm. Aynı seyahati icra ederken Rodosta bulduğum ve gayet makbul ve muteber addolunup bütün gemicilerimizin yegâne olarak kullandıkları, *Berthelot* tarafından vücuda getirilmiş olan Adalar Denizi haritası, ne kadar çok hatalı olduğuna nazarı dikkatimi celbetmekten başka suretle benim işime yaramadı; bu kusuru sahillerin şekli için olduğu kadar adaların birbirine nazaran olan vaziyetleri ve bilhassa kendisine yanaştığım Sisam adasının vaziyeti için de meşhuddur. Şurası bütün gemicilerin itiraf ettikleri bir şeydir ki o da Adalar Denizinin henüz elimizde hiçbir iyi haritası bulunmamasıdır: bilhassa *Caramanie* ve Anadolu sahilleri kolayca tanınabilecek bir halde değildirler.

"Vaktiyle *Clazomenes* yarımadası denilen ve İzmir körfezini kucaklayan büyük şibihcezirenin etrafını dolaşmağa mecbur olmamak için kadim *Ephése*'in limanı olan (Kuşadası=*Scala-Nova*) nda karaya çıktım. Haritaların çoğu (Kuşadası) ndan İzmir'e gitmek için ancak yedi sekiz fersahlık bir mesafe gösterirler: ben en kısa yoldan at üzerinde onbeş saatte gittim,, (4).

İzmirden İstanbul'a yaptığı seyahatin nakline devam ederken mösyö *La Condamine*: Truva = *İlium*'un harabelerini, *Sigée* burnunu ve *Simois* neh-

(4) — *La Condamine, Observations, ... dans la mercurie de France d'octobre 1752 p. 19 et suiv.*

rini mümkün mertebe yakından hayretle temaşa etmek için tehâlık ve ve isticâl ile *Troade* sahiline çıktığını söylüyor: "Bir tepenin üzerine çıktım, oradan çalılıklar arasında kalmış bir kaç virane ile pek küçük bir çaydan başka birşey görmiyerek, bütün bu şeyler hakkında kendi kendime peyda ettiğim muhteşem figirleri esefler ile kaybettim.,,

Mösyö de *La Condamine* şunu da ilâve ediyor ki: Troie harabeleri civarında bir gümüş madeni keşfedilmiş ve o vakitienberi bir İtalyan mühendisinin idaresi altında, Türkler tarafından bir parça işletilmiştir.

(Devam edecek)

KONYA'NIN HALK MUSİKİSİ

MAHMUT RAGİP KÖSEMİHAL

"Bir memleketin öz musiki karakterini bulmak için o memleketin her bucağına ait ses lehçelerini toplu bir şekilde incelemek lâzımgeldiği" nazariyesi bir *kanun* halini alalı çok oldu: Musiki folklorunun disiplinli bir çalışma sahası halini aldığı son çeyrek asır zarfında bütün büyük merkezlerde müşahade edildi. Halk sesleriyle alâkadar oluşun bizdeki başlangıçlarına ait perakende hatıralar meşrutiyetten çok evvellerine aittir: Meselâ Macar türkoloğu doktor Kunoş, gençliğinde İstanbul'da Ahmet Vefik paşayı ziyaret ettiği zaman, paşa hizmetçisine söylediği bazı Anadolu türkülerini dinletmiş, her birinin kıymetine dikkatini celbetmiş; Dr. Kunoş türkülerin ehemmiyetine ait kendi mütalâalarını da sonradan İstanbul'da neşretti. 1908 den sonra şümül peyda eden Türkçülük neşriyatı sırasında - Ziya Gökalp'ın içtimâî sisteminden tutunuz da; musikicilerin böyle temennilere kulak vermeye başladıkları günlere kadar - türkülerin hem ilme hem de yeni millî bestelere fevkalâde yarayacaklarına dair ciddî neşriyat yapıldı: böylece bizde de önce "Musiki folkloru" na meslektaşlarca intisap cereyanı bas-

ladı; yakın zamanlarda da genç bestekârlarımızın yurt seslerinden istifade ile eserler yazmak tecrübesine giriştikleri görüldü. Halk musikisine ait folklor ve bestekârlık hareketleri her yerde olduğu gibi bizde de elele ve tedrici ilerlemeler kaydederek şümül kazanacağından, münevver gençlik için hazırlanan böyle çalışmaları teşvik ve itina ile takip etmemiz lâzımdır. İlk adımlar beceriksiz olabilir, fakat istikbal san'atının yolu buradan başlar.

Halk musikisi bizde yüzlerce sene evveline ait bekâretini muhakkak ki birçok yerlerin halk musikisinde olduğundan daha büyük bir salâbetle koruyabilmiştir; çünkü şehir musikilerinin ve hele Avrupaî ses modalarının köylerimize kadar girip yerli ses lehçelerini bozması güçtü. Halbuki, şimdi, demiryolu ağlarının kültür modalarını daha kolay yayması, gramofon ve radyo gibi vasıtaların önce vilâyet merkezlerini, oralardan da kasabaları yabancı ses tesirlerine tâbi tutması gibi sebepler asırlık ağızların safiyeti aleyhine oluyor. Bir kanun var: halk seslerine ait tipler - haricî tesirler olmazsa - asırlarca aslî hallerile kalırlar, esirî ve seyyal olmalarına rağ-

men bozulmadan yaşarlar, yeni yeni türküler esas itibarile hep bu asırlık melodi tiplerini örnek tutarak yakırlırlar; halbuki, haricî tesirler kesafet peyda etmeye başlayınca, yerli ağızlar, eter gibi, benzin gibi çabuk uçarlar. Kanun bu olunca, *arkeoloji* araştırmaları ile *ses folkloru* derlemeleri arasında şöyle bir takaddüm ve istical vaziyeti kendiliğinden başgösterir. 5000 yıl topraklar altında uyumuş bir Hitit kabartması *beş bin yirmi beş* sene sonra da yüze çıkarılıp dile getirilebilirler; halbuki en değerli halk ağızları artık *yirmi beş* sene daha yaşayamayacak hale gelmişlerdir. Folklor çalışmalarına hız verişimiz işte bu mutlak tehlikeden ileri geliyor : "ne kurtarırsak kâr olacaktır" düşüncesiyle hareket ediyoruz. Folklor heyetlerimiz seyahatlarında iki gaye güdüyorlar :

1) Vilâyetlerimizin hepsinden kurtarabildikleri türkülerle devlet merkezindeki *«folklor arşivi»* ni - ki bir nevi ses müzesidir - mukayeseli tetkikleri mümkün kılacak malzeme ile zenginleştirmek;

2) Gezilen yerlerde alâkalı makam ve zümreleri gayenin ehemmiyetine ısındırmak, bizzat halk sazcularına tavsiyelerde bulunmak (çünkü bu sazcular, yenilik yapmak hevesile, maalesef asırlık yerli sazlarını bırakıp cümbüş gibi mânasız çalgıları ele almak, an'anevî ezgiler yerine şehirlerde uydurulmuş berbat, pespaye, melez ve karaktersiz kaldırım havalarını yaymak gibi kötü itiyatlara kapılıyorlar; ikaz etmek lâzımdır).

Konya'ya ilk gelen derleme hey'eti İstanbul Konservatuvarına mensuptu (1926).

O zaman - her yerde olduğu gibi bizde de - derleme işinde kullanılan fonograf makinesi pek iptidai ve kifayetsiz olduğu için türküler ek-

seriya notaya alınmak suretile toplanmağa çalışılıyordu : Halbuki, nota, türkülerin melodi çizgisini zaptedebilirse de üslûp ve tavrını alamazdı. Üslûp, tavır, sazların renk ve icra karakterleri gibi tarafları zaptedilebilecek yegâne vasıta gramofondur : Şimdi kullandığımız alıcı makineler onbeş sene evvelkine nazaran kusursuz bir hale gelmiştir; onun için, derlenen türküler her türlü tenkit sebeplerinden artık uzak bulunuyorlar. Biz Konya vilâyetinin revaçtaki dört yüz küsür türküsünü ziya'dan kurtardık ki bu miktar mevcudun yüzde yetmiş kadardır; kalan yüzde otuz, köy düğünlerindeki kına, veda âdetleri gibi mahremce sahnelerle ait olacağı için böylelerinin yerli musiki öğretmenlerince toplanması ancak mümkün olabilecektir. Vilâyetin elimizdeki makineden bir tane getirtmesini tavsiye ettik; temennimizin yerine getirileceğini memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. Yerli dansların da *en aslına uygun kıyafetlerle* filme alınması, aslı düğün dekorları içinde şeride geçirilmesi işi keza yerli *kadın ve erkek* meslektaşlarca en iyi başarılabilecektir. Vakit kaybedilmemelidir. Bay Şahap gibi meslektaşların meraklı çalışmaları bu işi çabuk temin edebilir. Ankara folklor arşivi şefliği (Konservatuarda) ile temas halinde çalışılması ayrıca temenni olunur. Çünkü bu da çalışmayı kolaylaştırır.

Konya'ya gelmezden evvel aramızda mevcut olan kanaat burasını Mevlîlik merkezi olmuş olmasına binaen kaza ve köylerdeki ezgilerde hep âlîmane tekye musikisinin makam, üsul ve tavırlarının bol bol tesirleri görüleceği merkezinde idi. Halbuki yakından gördük ki âyin musikisi asırlar zarfında kendi yapısının ve zümresinin dışına kat'ıyyen çıkamamıştır. Konya şehrinin içinde bile orijinal bir

halk sazculuğu mektebi vardır : İhtiyar İsmail Çopur ile iki oğlu - vilâyetin her tarafında rastladığımız talebelerile - bu mektebin son mümessilleri olarak tanınıyorlar. Konya, Çopur İsmail mektebile öğünebilir, ve onları teşvik vazifesiyle mükelleftir...

Konya Halk ezgilerinin yavaş yavaş melezeleşmeğe başlaması keyfiyeti son senelerin eseri olduğu esefle görülüyor : Gramofonların köylere kadar girmesi, radyonun her kasabanın Cumhuriyet meydanlarında uyuka çıkardığı piyasa havaları ve bunları taklid hevesinin bir "terakkî" hamlesi zannolunması son melezeleşme işinin baş ve çevik âmilleri oluyor !! Uzun saplı sazları Anadolu'da henüz Hititler kullanıyordu : böyle hem altı bin yıllık bir değeri hem de pek hassas olan bir Atalar yadigarını bırakıp da cümbüş kullanmağa başlamaktan ne çıkar ? Dede Kokurt'un sazını Zeynelâbidin'in icadına tercih edelim.. Sazlı âşık, kopuzlu Ozanın hafitliğine has vasıflardan neden tecerrüt etsin?

Derlemelerimizde - metod iycabı - önce *tahlilci* çalışmalara iktifaya mecbur bulunduğumuzdan, ele geçen malzeme üzerinde Ankarada *terkipçi* incelemelere başlamadan Konya Halk Musikisinin karakteri hakkında teferruatlı şeyler yazamayacağım. Şimdilik tek tük müşahedelerden söz açabiliriz :

A. — Ezgilerde ekseriyetle tizlerden peslere doğru inici bir seyir hakimdir ki bu hal yurdun her köşesine ait ağızlarda müşterek olan vasıftır, ve Alaturka dediğimiz zümre musikisinden ayrı belli başlı karakteristiktir.

B. — *Davul zurna* takımının Selçuk devrindeki şumulüne dair tarihlerde sarih ve kesif bilgiler mevcut olduğu

halde, Konya vilâyeti dahilinde - diğer vilâyetlerimizden farklı olarak - bu çalgıların kullanılmadığını gördük. İhtiyarların hafızası bizi kâfi derecede aydınlatamadı. *Zurna tavrı* da göremedik. (*Kaval tavrı* büsbütün ayrı bir üslûptur).

C. — Mücavir vilâyetlerde "haley" namı altında kullanılan ve elele halka olunarak, davul-zurna eşliğiyle yapılan toplu oyunlar da Konya kazalarının yerlileri arasında oynanmıyor. Mevlî simaî toplu danslardan olmasına rağmen Konya civarının yerlileri arasında tek ve iki kişilik kaşık oyunlarıyla iktifa edilmesi göze çarpan bir başkalık oluyor. Acaba eskiden de böyle mi idi?...

Derlediğimiz parçalar arasında Konya'ya aidiyeti meşkûk, fakat pek tarihî kıymeti haiz parçalar da var : Misal olarak meşhur "Ey Gaziler" türkümüzü hatırlatacağım : Biz bu türküyü hem yalnız Rumeli tarafına münhasır sanırdık hem de artık hiç kullanılmaz olduğuna kani bulunurduk. Karaman'ın Kasaba köyünde düğün âdetlerinden olarak : oğlan evi tarafından kına merasimi için gece gelindikte kızı bahçeye çıkarırlar orada kadınlar kızın etrafında toplaşarak bir ağızdan "Ey gaziler" türküsünü söylerlermiş. Seydişehir düğünlerinde de önde defçi, arkada gelin ve arkadaşları ile kardeşleri evin içinde dolandıktan sonra oğlan evine yollandıkları zaman bir ağızdan bu türküyü söylerlermiş ... Hadise pek dikkate şayan : Çünkü Dobrica'nın hiristiyan Türkleri olan Gagauzların halk düğünlerinde de âdetin hâlâ yaşadığını Prof. A. Manof *Gagauzlar* hakkındaki kitabında anlatıyor ve Ey Gaziler'in notasını veri-

yor... Budin kalesini genç Ali Paşa'nın nasıl kaybettiğine dair başka bir türkû, genç Osman'a ait iki muhtelif türkû v. s. aldık...

Hülâsa, güzel ve zengin Konyanın güzide halkı arasından dolgun hamule ile dönüyoruz. Yerli sanat Konya gençliği tarafından ne kadar sevilse yeridir; bu, zümrenin değil, halkın ve millî tarihin sesidir...

İdarî makamlardan, maarif mensuplarından, meslektaşlardan ve halktan umumiyetle anlayışlı bir alâka görüp kolaylıkla çalıştık. Teşekkür ve takdir duygularımız sonsuzdur. Derlediğimiz malzemeyi Ankara'da iyice inceledikten ve notaya aldıktan sonra edineceğimiz müteferri kanaatleri ayrı bir makale halinde değerli Konya mecmuasına yazarım.

Arziyat Bakımından Konya

Ernest Chaput'un "Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques en Turquie," isimli eserinden iktibas edilmiştir :

Çeviren :

NACİ FİKRET BAŞTAK

[Ankara nahiyesile tuz gölü arasında dahilî Anadolu :

I. Tuz gölü nahiyesi: 1 — Aksaray. 2. — Aksaraydan Koçhisara ve Paşa dağına. 3 — Paşadağından Cihanbeyliye ve Zivarik havzasına. 4 — Aksaraydan Obruk yaylalarına.

II. Konya nahiyesi: 1 — Akşehirden Sultan dağına. 2 — Akşehirden Ilgına. 3. — Ilgın gölü. 4 — Ilgından Çiğile ve Konyaya. 5 — Şehrin şimali garbisinde Konya ovasının kenarları. 6 — Şehrin şimalinde Konya ovasının kenarları. 7 — Konyadan Zivarik havzasına ve Obruk yaylalarına. 8 — Şehrin garbinde Konya ovasının kenarları. 9 — Konyadan Karamaua.

III. Freğlinid (Akgöl) havzası: 1 Ereğlinin Hortu ovasına. 2 — Ereğliden İvriz Pınarına.]

(Başarafları bundan evvelki sayılardadır)

8 — Şehrin garbinde Konya ovasının kenarları:

Konyanın garbinde, ovanın kenarı, Sille ile Hatıp arasında, hemen hemen hattı müstakim istikametindedir. Yüksekliği 1050-1080 metredir. Sarp sathi mailler, irtifaları 1200 metreye yakın olan ilk yaylalara götürürler. Tatlı meyillerden, Konya ovasına doğru inen kuvvetli bir surette derinleşmiş vadilerin üst tarafında 1500 metreye doğru yükselinir. Yaylalara şarktan garbe doğru imtidat eden dağ kütleleri hakim olmuştur ki bunların en mühimleri Loras dağı (2010 metre) ile Kızılviran dağı (2175 metre) dir.

Dağlar, Kristalin (billûrî, mütebel-lûr), bazan da mikali kalkerlerin üze-

rine çıkan kitlevî, açık renkli, müstehasesiz kalkerlerlerine kristalin şistlerden teşekkül etmişlerdir. W. Penck'e göre, kitlevî kalkerler geniş bir kemer şeklinde ve şark-garp istikametinde bükülmüşler ve kaidelerine gayri mütevafık = Discordant olup tebaşirî = Crétacé devrinin yüksek kısmında vücuda gelmiş olmalıdırlar. (1)

(1) — W. Penck, Westkleinasien, 1913, p: 109. - Gr. Hoffmann (Geomorphogenie Anatoliens, 1925, p 20), açık renkli kalkerleri Miocéné devrine atfediyor. Fakat bu doğru değildir, zira bu kalkerler yuvarlak çakıl taşları halinde Miocéné devrinin göl serisinin konglumeralarında mevcuttur, ve bu seri Stratigraphie, Tectonique itibarile büsbütün başkadır.

Loras dağının şimalinde, yaylalar nahiyesini derince kesmiş olan (Dere köyü) çayının teşkil ettiği vadi (Konya'nın 16 kilometre garbinde bulunan) Altınapa köprüsünden aşağıya doğru, kalker - mermerlerden, silisli kum taşlarından, az çok tebellür etmiş sistlerden ve hepsi de Akşehin Sultan dağındakileri andıran çok karışık seri içerisinde oyulmuştur. Bundan başka, bu arazide, tenevvüllerle nazarı dik-kati celbeden birçok "yeşil kayalar" da bulunmaktadır. Albel Mişel Levinin ince safihalar üzerinde yaptığı tecrübeye nazaran (Dere köyü civarında) araya sokulmuş kayalar, meselâ hafifçe serpantinleşmiş péridotite'ler vardır, fakat bunlar gibi insibap épanchement suretile gelmiş kayalar da vardır: Rhyolite'ler, Perlite'ler, safha şeklini almış ve ezilmiş gayri kabili tayin züccaci kayalar.. Bunlar denizin altında diğer kayalarla hali işbaa gelerek ve tagayyür ederek bazan ipek taşı = Séricite kabilinden, bazan da serpantin nevinden mahsulâta vücut vermişlerdir.

Bu teşekküllerin zamanı vukuu büsbütün meçhuldür, (2) Fakat esas vaka, onların umumiyetle şimali şarkîye yakın bir istikamette pek ziyade bükülmüş bir manzara arz etmeleri ve pek bariz bir surette dalmış olmalarıdır: Anormal temas satırları Gedikler ve ihtikâk satırları ile, takriben 45 derecelik bir zaviye tahtında dalıyor ve keza bunlar da şimali şarkî istikametini takib ediyorlar; bunlar Konya'ya 20 kilometre mesafede bu-

(2) — Gr. Hoffmann (Geomorphogenie Anatoliens, 1925), Konya nahiyhsinin «kadim» manzaraları muhtelif arazisini Algonkien, Cambrien, Silurien, Dévonien arasında taksim etmiştir, fakat bu büsbütün keyfidir; hattâ bu arazinin hepsinin Paléozoïque devrine aidiyetinden bile emin olunamaz; bunlar meyanında bir kısmının, yılan taşları=Ophiolite serisiyle mukayese olunmak suretile, Mésozoïque olması icabeder

lunan, Dere köyü fabrikası barajının yakınında görülebilirler.

Diğer taraftan bunların Miocéné devrinin göl serisiyle olan münasebetleri aşikârdır. Bu seri, serpantinler ve muhtelif eski kayalardan müteşekkil yuvarlak iri çakıl taşları ile başlamıştır: Kongulemeraların kaidesi-nin sathı kuvvetli bir surette dalgalanmış ve heyeti umumiyesi itibarile, şimale doğru, bazan 45 dereceyi tecavüz eden zaviyeler tahtında dalmakta bulunmuştur. İşte böylece, (Dere köyü) vadisinin şimalinde, yaylaların altında oyulmuş olan vadiler, bermutad yalnız Miocéné arazisini kateder ki bu arazi nebatat saplarını ve Ovaide'leri ihtiva eden ve konglomeraların üstüne çıkan Marne'ler ile göl kalkerlerinden teşekkül etmiştir. Bununla beraber, ihtikâk satırlarıyla müterafık birçok çatlaklar failles'de müşahade olunmaktadır: Miocéné devrine ait büyük inhinalı temevvüçlerin, binnisbe sert bir muhitte vücuda gelmiş oldukları aşikârdır.

Yaylalar vazih surette bir takım i'tikâl satırlarıdır; (Dere köyü) nahiyesinde ve daha cenubunda, bunlar doğrudan doğruya eski arazi arz ettikleri halde, şimale doğru, sathı mail şeklinde, Miocéné devrine ait göl serisini katederler.

Diğer taraftan, Konya'nın garbinde, Beyşehir yolu civarında vadilerin, doğrudan doğruya ovaya hâkim olan sathı maili kestikleri nahiyede, göl kalkerlerinin, bazan 30 derecelik bir zaviye tahtında garp-şimal-garbe doğru, binaenaleyh ovaya mukabil cihette eğildikleri görülür, halbuki yayla hafifçe şarka doğru meyillenmiştir.

Loras dağının cenubu şarkîsinde, yaylalar Hatıp nahiyesinde ve 1200 metre irtifada, Miocéné devrine mütekaddim ve (Dere köyü) vadisinininkilere

müşabih araziye katederler: bunlar kuvvetli dalmalarla müterafık olarak, ve kafiye halinde şimali şarkîye müteveccih yeşil kayalar, sistler, kum taşları, kalker mermerlerdir. Nadir kongulomera parçaları ve miyosen devrine ait göl kalkerleri kaplama halinde berdevamdırlar.

Diğer cihetten, ovanın kenarı, 1030 metre irtifadında (Hatıp)ın doğrudan doğruya şarkında değil, yalnız kongulomeraları ve hafifçe mütemevviç miyosen devrine ait göl kalkerlerini, belki fazla olarak bu kongulomeraların kaidelerindeki serpantinleri de kateden vazih bir i'tikâl sathıdır. Sathı mailler 1000 de 35 dir; bunlar şarka doğru yavaş yavaş azalır, ve orada 1075 metreye doğru, ovanın luhuklarına geçilir. Böylece, ovanın kenarı burada, luhukî mahruatlardan değil, fakat meyilli kaya satırlarından teşekkül etmiştir. Zaten şimdiki suların üst tarafına ancak çıkabilen bu satırlar, ovanın etrafındaki sathı mailleri kateden vadicikler içinde hemen hemen imtidad etmezler; bunlar (birleşik dolunlar) in garbindeki susuz nahiyelerin kayalık bayırları, pediments roch plaves ile mukayese olunabilen bir pied mont bayırı manzarasına maliktirler; yarı kurak bir iklimde 1000 de 35

meyiller üzerinde luhuksuz i'tikâller tabiidir:

Arizone'da, hattâ daha hafif sathı mailler üzerinde bile, luhuksuz kayalık bayırlar görülmüştür. Hatıp civarında, ovaya doğru meyilli birçok i'tikâl satırları kayalık bayıra hâkimdirler. Sillé civarlarındaki eşkâli avarız ile mukayese olununca başlıca fark, yeni luhukların fikdanındadır. Fahat (Hatıp) dereciği oldukça hususîdir. Oradaki çayın saniyedeki sarfiyatı (1930 eylülünün II inde Hatıpta yapılmış olan bir mesahaya göre) takriben saniyede 70 litredir, ve menbaları da köyün doğrudan doğruya garbinde ve 1130 metre irtifadadır. Orada kalker - mermerler ve serpantinlerin anormal bir surette temas ettikleri yerlerde kalker - mermerlerin çatlaklarından çıkan birçok kaynaklar = Résurgences görülür; su cenubu garbide (Çayırbağı) nahiyesindeki vadilerin içinden geçtiği kalker - mermerler içine vukubulan sızıntılardan hasıl olmaktadır; bu, yer altındaki maberinde berraklaşır, ve ancak oldukça uzakta, (Hatıp)ın aşağısında iki canipten başka suların iltihakından sonra, luhuk bırakır.

İşte bu suretle yeni i'tikâl satırlarının, köyün civarında, luhuksuz kaldıklarının sebebi oldukça iyi anlaşılmaktadır.

"Konya Dergisi" nin 32 inci sayısında (Mevlâna) nın sandukası üzerinde mahkûk Farsça dokuz beyitten ibaret gazelin yedinci ve sekizinci beyitleri mürettip hatası olarak karmakarışık bir halde dizilmiş ve dokuzuncu beyit de sekizinci olmuştu. Bu nüshada hem bu büyük hatayı düzeltmek hem de çok duygulu ve bilgili eski Maarif Eminimiz (Ali Rıza Özkut) un vaktile maalen yapmış oldukları manzum terceme ile Dergiyi bezemek (süslemek) istedik:

(Mecmuâ)

G A Z E L

روز مرگ چو تابوت من روان باشد
 کمان میر که مرا در داین جهان باشد.
 برای من مکاری و مگو دریغ، دریغ
 بدوغ دیو در آفتی دریغ آن باشد.
 جنازه ام چو بینی مگو فراق، فراق
 مرا وصال ملاقات آن زمان باشد.
 مرا بکور سپاری مگو وداع، وداع
 که کور پرده جمعیت جنان باشد.
 فروشدن چو بدیدی بر آمدن بنکر
 غروب شمس و قررا چرا زیان باشد.
 ترا غروب نماید ولی شروق بود
 لحد چو حبس نماید خلاص جان باشد.
 کدام دانه فرو رفت در زمین که نرسد
 چرا بدانه انسانیت این کمان باشد.
 کدام دلو فرو رفت و پر برون نامد
 ز چاه یوسف جانرا چرا فنان باشد.
 دهان چو بستی ازین سوی آن طرف بکشا
 که های و هوی تو در جولا مکان باشد.

GAZELİN TERCÜMESİ

Ölüm gününde giderken önünde tabutum,
 Yalancı âleme gönlümle sanma merbutum.
 Yazık, yazık diyerek etme girye arkamdan,
 Havayı nefse uyarsan asıl yazık o zaman!
 Görüp cenazemi feryada verme pek ruhsat
 Visali yâre ölüm bence en güzel fırsat!
 Mezara nâşım inince vedâa kalkma sakın;
 Mezar o perde ki cemiyyeti cinana yakın!
 Her inhitat için elbet bir itilâ mev'ut;
 Ayın, günün batışından tulûdur maksut!
 Tulûa bak ki gurup arkasında pünhandır!
 Maziki laht ise badii rahatı candır!
 Gömülse toprağa bir dane bitmiyor mu yine?
 Bu dane (adem) olunca sebep ne işkiline?
 Dolarsa çeşmede bir desti suyla lepberlep
 Sebuyı can çehi rahmette boş kalır mı acep?
 Feragı nefsile terket hevayı nasutu
 Huzur içinde geçersin fezayı lâhutu!

ALİ RIZA ÖZKUT

(Mesnevi)den Manzum Parçalar

FEYZULLAH SACİD ÜLKÜ

*Ömer devrinde yoksulluğundan mezarlığa gidip Allah için çenk
çalan bir ihtiyar çenkcinin hikâyesi :*

İşittik ki vardı Ömer devrinde
Saz çalan bir büyük ünlü hânende.

Bülbül bayılırdı güzel sesinden,
Gönüller coşardı hoş nağmesinden

Ruhlarda kıyamet koparıp sesi
Süslerdi meclisi muciz nefesi;

Başlarsa İsrail gibi tугyana
Göz açıp ölümler gelirdi cana !

Besteleri notaydı İsrail'e,
Dinlemesi kanat verirdi file !

Bir gün ki ses verir nağmelerle SUR,
Yüz yıllık çürümüş ölü can bulur !

Yalvaçlarda vardır öyle nağmeler
Ki her biri sonsuz bir hayat değer;

O sesleri duymaz hissin kulağı,
Ki oldu zulümle necis yalağı.

Peri nağmesini insan duyamaz,
O nağmelerdeki sırra uyamaz;

Gerçi bu âlemden, peri nağmesi;
Ondan da üstündür gönülün sesi !

Hem karanlıktandır insanla peri,
Bu sırra eremez hem bilgileri.

(Yâ Mâşerel'ciin) i (Rahman) dan oku,
(İnistetâtüm) le bil (en tenfüzû !)

Gönül sesiyledir ki Peygamberler
Evvelâ (ey Lâ'nın eczası!) derler.

(Nefyin - lâ - sı ile başlara vurun
(Bu vehmi her yandan sökün, durdurun!))..

Ey kevn-ü fesatla çürük olanlar !
Görünmez ve doğmaz, sonu yok canlar !

Bir şemme söylesem o nağmelerden,
Canlar baş kaldırır karanlık yerden !

Kulak ver, o senden uzak değil çok,
Sana anlatmaya lâkin izin yok !

İsrailidir ki devrin veliler,
Ölüye onlardan dirilik erer.

Ölü canlar, ki hep mezarları ten,
Onların sesiyle sıçrar kefenden !

Derler: (Bu bir ses ki, seslerden ayrı,
(Böyle dirilir, ses verince Tanrı !

(Biz ki temazîyle öldük, çürüdük,
(Tanrı sesi geldi, kalkıp yürüdük !)) ..

Hak sesi perdeden gelir âleme,
O feyzi verir ki vermiş Meryeme.

Ey yok olanlar, post bürünmesiyle !
Yoktan geri dönün, yârın sesiyle !

O ses mutlak şahın avazındandır,
Gerçi Abdullah'ın buğazındandır.

Onu söyledim ben, dil ve gözünden;
Lutfunla kahrinden, his ve özünden;

Bir sırsın ki yoktur (yesmi' ve yebsır),
Sır sahibi değil, kendinsin o sır !

Hayret! nasıl oldun (Men kâne lillâh) ?
Ben sana olayım : (Kâne'llah-ü leh) ..

Kâh derim sana sen, kâh derim ki ben;
Ne desem güneşim, ne desem gülşen !

Nerde parlasam bu can şûlesinden,
Müşküller çözerim bu varlıkta ben!

Bu bir karanlık ki açamaz güneş,
Nefesimizledir, olur güne eş!

Nerde bir karanlık belirse bir an,
Güneş gibi yanar parıltımızdan!

İsimleri haktan öğrendi Âdem,
Ve sonra Âdemden öğrendi âlem,

İster Tanrıdan bil bu ışığı sen,
(İnsandan geldi) de, bunu istersen,

İster aydan, ister güneşten al nur,
O nur güneşindir, ayda bulunur;

Bir mumdan yaksalar yüz binlerce mum,
Aslın ışığıdır görünen umum;

Hep birdir: bu nuru al son şem'adan,
İstersen canlarda yanan lem'adan!

ALTI OK

Korkma, kimsenin bağına nişan alacak değilim,
Böyle bir kanlı oyundan söz açmaya varmaz dilim;

Altı okum, ne uçarken havalarda ıslık çalar,
Ne delüp öldürmek için demreninde ağılar var !

Altı okum, bir güneşten kopup gelen altı ışın
Gören gözüm odur benim gece, gündüz, yazın, kışın !

Altı ok, altın ışıktır indi Türkün gecesine
Altı yoldan koşuyoruz (Kutludağ) ın yücesine !

Bu altı yolun ağzında altın yapılı (Çankaya)
Sonsuz ülkü ülkesine urdan, girdik, atlı, yaya !

Atatürk orada kurdu ak ışıktan otağını;
Bize oradan gösterdi bugünün (Kutludağ) ını !

Ulusun kara bahtını yenen aksaçlı (İnönü)
Bize şimdi o doğudan doğuyor tanrının günü !

Ey (Kutludağ) ın yolcusu bak önünde gökler açık
Yorulmasın kanatların, durmadan açık, doymadan çık !

(Çankaya) dan açılan yol arşa varır vara vara,
Ruhuna uçma hızını altı inanında ara :

I

On sekiz milyon hür başın Cumhuriyet baş tacıdır
Aşkı, coşkun gönlümüzün değişmeyen amacıdır !

II

(Milliyet) e bel bağladık bize kokmaz ilin gülü;
Dost bağını bekliyoruz onsekiz milyon süngülü,

III

Devletçiyiz, devletimiz başımızda devlet kuşu
Onun kanadı altında yarılacak dik yokuşu,

IV

Halkı biz hak biliyoruz kalan ne varsa hep yalan!
Varımızı ondan aldık; yalnız odur veren, alan.

V

Kulu tanrıya ileten dine de saygı sağladık;
Onu satış malı yapan çelebileri bağladık.

VI

Halifeyi, padişahı, tekkeleri, medreseyi;
Eski harfi, mecelleyi, kadıda kalın enseyi;

Kadın yüzünden peçeyi, evlerden tahta kafesi
Arkadan kara cübbeyi, baştaki püsküllü fesi,

Taassup adlı duvarı birden devirip süpürdük,
Kapattık bit pazarını; yalan defterini dürdük,

Bunun için devrimciyiz yapmak için yıktık önce
"İleri!" emri almıştık bakıp durmazdık bönce !

*
* *

Ey (Kutludağ) ın yolcusu sana budur altı inan
Budur kanında kaynayan, budur gözlerinde yanan

ALİ RIZA ÖZKUT

YARADIŞ CİLVESİ

FEYZULLAH SACİD ÜLKÜ

(1) ve (2) Gökte bir sâhne: A) Bir dâhinin tayfı. B) Dünyaya gelecek bir ruh.
(3) Güzellik bağı, (4) İlâhî münâzara, (5) Dünyaya doğuş,
(6) Gayp perdesi önünde...

İ K İ S Ö Z

Yıl 1917. Sivastayım. Doğu illerimiz ateş, kan ve istilâ dalgaları altında. Bu kızıl dalgaların Sivas ve civarına attığı yurttaşlarımız açlık ve sefalet içine. Bir göçmen çocuğunun sokakta açlıktan çamurlara düşüp öldüğünü görüyorum, sanki kalbimin derinliklerinden kopan bilinmez bir kasırga beynimi savuruyor.

Yarı şuurlu bir ruh ânı içinde, bu kitabın ikinci bölümündeki AÇLIK-TAN ÖLEN TÜRK ÇOCUĞU) şiirini yazıyorum. Benliğimi altüst eden fırtına bu şiire sığmadı. O acımdan bu kitap doğdu.

İztirap ateşi ve göz yaşı hararetile çalkanan şuurum kudrete ve hilkata çarptı. Bu kitabın acı hayat sahneleri gösteren sayfelerini okuyanlar, 4 üncü bölümde bedbin (RUH) ile nikbin (EZEL) arasındaki münâzara üzerinde düşünenler görecekler ki, bu kitap (duru akıl)ın (1) din yoluyla anlatılan hilkati tenkididir.

Varlık bu, hayat bu! görmenin ve düşünmenin çeşitleri sonsuzdur. Kitapta Duru aklın galebesiyle biten hamleleri haksız ve yanlış görenler olabilir. Bunlar şuurumun bu acı şiirlerini o yaşlı günlerde milletimin ayaklarına dökmek isteyen göz yaşlarıma bağışlasınlar.

Şunu da söyleyim ki, bugün bu sâhadaki görüşlerim tamamıyla başkadır. Bu başkalıkta gerçeği bulduğuma inanıyorum.

F. S. Ü.

— 1 —

GÖKTE BİR SAHNE

Bir yanda uzak âlemlerin akisleri : rü'ya gibi, renkli parıltılar, hayal meyal ışıklar.. Bir yanda karanlık Ceberut dağları dumanlar gibi yükselir.

Sahne bu iki manzaranın arasında renkli parlak tüller halinde bulut yığınları, ve üstünde açılmış çiçekleri andıran yıldızlar.. Yer yer şehap parçaları..

Yer yüzünde yaşamış bir dâhinin tayfı. Sessizlik ve nihayetsizlik içinde etrafı seyrederek.

TAYF

Görse idik inanların gözüyle,
Ya duyardık fânilerin özüyle

Acep acep ne yapardık hayretten,
Ne anladık biz bu yüce kudretten?

Yüreğimiz tutuşurken dehşetten,
Gözlerimiz sönmezmiydi haşmetten?

(Bir müddet seyrettikten sonra)

Ne lutf ile düşmüşüz bu illere!
Fikir bile yaklaşılamaz bu yere!

Ezel, ebed gelir, burda birleşir;
Yokluk, varlık görsen neler söyleşir!

Fecir, şefak bir ufukta oynasır;
Hüsün ve aşk bir dudakta koklaşır!

(Ceberut dağlarına işaretlerle)

O yanda bir korkunç duman görünür,
Aşılmamış bir âsüman görünür;

Karanlıklar çelik gibi delinmez,
Ezeldir ki, görünse de bilinmez!

(Uzak âlemlere işaretlerle)

Bu yanda hiç görülmemiş temâşa:
Sihir, füsün, tılsımlı bir rü'ya!

Bütün gökler ateş dolu uçurum;
Bakıp bakıp ben de heybet bulurum!

Eder sırlar derin derin terennüm,
Sükût ise dağlar gibi tecessüm!

Sükûtumuz harekete gelinece
Ne acayip ses oluyor gizlice!

Kucaklaşır karanlıkla aydınlık,
Doğar ondan hulya gibi bir ışık;

Eğer bir az uyutmasa istiğrak,
Cisimler bin şekle girer akarak

(Derin derin düşünür)

Burda her şey açılmış bir sır gibi:
Görürsün hem hâzırı, hem gaibi!

(Gözlerini uzak bir âleme diker)

Görürsün hep kürelerin kalbini,
Akla sığmaz genişliğin dibini;

Bir çiçeğin bünyesinde kokusu,
Bir çocuğun beynindeki kokusu

Görürsün ki ne şekiller alıyor?
Görürsün ki nasıl cenge dalıyor

Mahşer mahşer büyük küçük mahluklar!
Ölü rengi bağlıyor hep ufuklar...

(Geçmiş hayatını hatırlıyarak gözlerini yumar)

Ben de gördüm o dünyayı bir zaman,
Korku dolu o rü'yayı bir zaman.

Hayat mıydı, ölüm müydü, o neydi?
Anlaşılmaz ne acayip sahneydi:

Yukarı bak, pırıl pırıl yıldızlar;
Aşağıda yıldızlardan çok mezar!

O çukura akar bütün mahlûkat
Dalga dalga, yığın yığın ve kat kat...

(Güler)

Bu melekût o çukurun arkası;
Mânalıdır ceberutun şakası!

(Gine bir düşünmeden sonra)

O yerlerde "mekân,, ağlar: "ses,, olur;
Yorulunca "sükût,, ile boğulur;

Mesafeler çarpınır ki yamandır,
Düşünürler: Sanırlar ki "zeman,, dir !

Zerrelerin ıstırabı: "Hareket,, !
İstırabın ölüsüdür: "Sükûnet,, !

(Heyecanla)

Ateşleri yanıp duran bir hicran,
Harareti: milyonlarca heyecan !

Bin karanlık bir ışığı kuvalar,
Hayatını ölüm, elem yaralar;

Karanlıktan yoğurulmuş hamırı,
Karanlığa düşer gine çamırı !

(Düşünür)

Gözlerinde bin çeşit renk gösteren
O şahsiyet gözlükleri var iken

Görünsün mü bir hakikat zerresi ?
Ne mümkündür!.. hakikatın çehresi,

O yerde nâ mütenahi küçülür,
Bu yerde nâ mütenahi büyüler;

Orda geçmez gözler bir az dumanı,
Deler gider burda bütün makânı !

(Bu sırada tıpkı kendi şeklinde bir tayf görünür.
(Eğilerek: — EZELDEN EBEDE! diye karşısına
(dikilir. Dâhinî-tayfı, yüzüne baka kalır. Neden
(sora selâmına karşılık verir: — FENADAN
(EBEDE!..

DAHİNİN TAYFI

Aynadan mı gördün kendi kendimi ?

İKİNCİ TAYF

GEBRAİL hiç bu şekilde indi mi?

(Türeye göre öpüşürler, iki şehap parçasına otururlar.)

DAHİNİN TAYFI

O haşmetli kıyafetten çıkarak,
O ilâhî letafetten bıkarak

Böyle gelmek ?...

GEBRAİL

Bunda mâna yok mudur ?
Varlığımız zekâ iken çok mudur?

Bu şekli ile kutlulasam dehâyı ?

(Ceberut dağlarına işaretle)

Bu güneşten ayrılan bir zıyayı?

TAYF

Güneş.. fakat perde perde karanlık!

GEBRÂİL

Geceleri ne keskin bir aydınlık !

TAYF

Korkunç rengi baksan gözü soldurur !

CEBRÂİL

Mehtabını gönüllere doldurur !

Perdeler ki vicdanlara açılır,
Sırları var, yıldız gibi saçılır !

O güneşin, ki siyahtır zıyası,
Fikirleri meşgul eder hulyası,

Pervanesi bütün canlar, cihanlar,
Divanesi akıllarla vicdanlar !

Sayılamaz fecirlerdir handesi,

(Ceberut dağlarını gösterir)

Bu karanlık dağlar onun perdesi !

TAYF

Bu perdeden girer mi hiç bir zıya,
Bu perdeyi deler mi hiç bir dehâ ?

Bize bâzı görünse de yanağı
Bu güneşin açılmıyor duvağı

Fânilerin perdelenmiş özüne :
Hiç gülmüyor, somurtuyor yüzüne !

CEBRAİL

Bu perdeyi ben de.. bende geçmedim;
Hüviyeti dumanlardan seçmedim !

Kayaları delen bilgi ışığım,
Fikirlerde şimşek olan varlığım

Yalnız bunu geçemez !

TAYF

Ya, ilhamı

Viedanlara o ilâhî selâmı

Nasıl alır getirirsin?

CEBRÂİL

Müstağrak,

O ezeli karanlığa bakarak!

Şimşeklenir nihayetsiz işaret,
Ki her biri bir kemale beşaret,Bilmediğim bir nur ile dolarım,
O nur ile insanlığa dalarım,O nur ile geçerim hep mekânı,
O nur ile doldururum viedanı,Akli külden mütenâhi dimağa
veririm...

TAYF

Ben ne kadar anlamağa

Çalışmıştım, düşünmüştüm nâsûtu,
Ki görmeden nâsıl bilir lâhûtu?

CEBRÂİL

O sönmiyen zekâ ki sır güneşi;
Bilinmeyi istedi yokken eşi:Aşk içinde yokluğa (- OL!) deyince,
şimşeklenip parladı sonsuz gece,Seller gibi çağladı hep cihanlar,
Işıklarla örüldü hep mekânlar;Canlara ki ilk sesini duyurdu,
(- Ben Tanrınız değil miyim?) buyurdu, (2)Bütün ruhlar bu sestene geldi vecde,
Tûfan gibi dalgalandı hep secde!Çağrıştılar gökten, sudan, karadan:
(- Tanrımızsın, evet! Sensin yaradan!)O ses coşar insanların kalbinde;
Yaradani bildiren de o secde!

(Düşünceye dalarak)

(2) — «واذا اخذ ربك من بنى آدم من ظهورهم ذريتهم واشهدهم على انفسهم الست بربكم قالوا بلى شهدنا...» - آيت -

Hakikatın güneşine her viedan
Bir ışıkla bağlanmıştır.. UzaktanVe yakından, bilmiyerek, bilerek
Onu duyar, onu sever her yürek!Duygu ona, hayal ona yükselir,
Ona varır, çünkü hep ondan gelir;Her düşünce mutlak onu düşünür,
O sayısız tecellide görünür! (3)

TAYF

Bilmem, neden karanlıktır Ceberut?

CEBRÂİL

Yazıklar ki ben de bütün melekût
Halkı gibi (tecelli) de sezerim;

Bu varlıkta ben de size benzerim.

TAYF

"Tecelli,, de görünen o değil mi?
Parıltıya bürünen o değil mi?

CEBRÂİL

O değildir, ondan bir zerrecik nur..
O görünse gözler yanmış bulunur!Oluşuyla göremez kimse onu;
Sırlarının olamaz çünkü sonu.Gördüğün: bir şimşek gibi güzellik!
Aksettikçe ruhlara mükemmellikSonsuz bir aşk ile titrer her bir can,
Sarhoş eder varlıkları heyecan!

TAYF

(Mesafeleri süzerek vecd ile)

Ne hoştur bu aynalarla akisler,

Ki hepsinde benliğimiz gülümser,

Ki ondayız, ki ondanız, ki öyüz!

CEBRÂİL

Damlalarız, sonsuzlukla doluyuz,
Birlikte nâmütenahi birleriz!

TAYF

Sessiz, yüce âhengini dinleriz
Bu ezeli ve ebedî birliğin!

(3) — «كل يوم هو في شأن» - سورة رحمان -

CEBRÂİL

Bu nûranî ve ilâhî dirliğin!

TAYF

Ey canların özlediği hüviyyet,
Vidânların gözlediği hüviyyet!

Göründüm nâmütenahi aynadan,
Boşlukları taşırdın hep dalgadan!

Gülümsiyen hayalindir bu varlık,
Yığın yığın leyalindir o varlık!

(Aşk ve iştiğrak ile)

Ey nûranî çiçeklerin kokusu!
Siz de var mı cemalinin duygusu?

Varlığının şiiri midir bu bin renk?
Bin renk ile güzelleşen bu âhenk?

(- EZELDEN EBEDE! sesleriyle, tayfın kendi
(şeklinde iki tayf daha peyda olur. DAHİNİN
(TAYFI hayretler içinde, bir onun, bir bunun
(yüzüne bakıp tanımaya çalışır.
(DAHİNİN TAYFI : - FENADAN EZELE! CEB-
(RÂİL : EZELDEN EBEDE! selâmiyle eğilir.
(Hepsi ayakta)

CEBRÂİL

(Tayfa latife eder) :

Melekler sevdiği surte girer,
Görünce RUH neden hayrete erer?

Surete bürünmek kabiliyyeti
Mayada gizlenen bir muhabbeti

Gösterir, değil mi? İlâhî cevher
Her sureti sever, her şekle girer..

(Cebraîl gelen iki Tayfı tanıtır, gülümsiyerek):

Bütün kâinatın hareketine,
Toprak diyarının bereketine

Müekkel, yoldaşım kutlu MİKÂİL..
Bu da (SUR) sahibi, ulu İSRAFİL :

Kalıplara hayat üfüren melek!
Taşı bülbül gibi öttüren melek!

CEBRÂİL

Sizler hoş kalınız güzellikle, şen!
Yeni dünyalara ineceğim ben..

(- EZELDEN EBEDE! vedâıyla kaybolur. Tayf
(şehaplar üstünde meleklerle yer gösterir.
(Otururlar.)

TAYF

B suretler ...?

MİKÂİL

Bunda mâna yok mudur?

Varlığımız zekâ iken çok mudur,
Bu şekille kutlularsak dehâyı?

(Sükûttan sonra)

Biraz seyredelim şu (mâsivâ) yı;
Bakalım, ne yolda tecellisi var?

İSRAFİL

Fânilere nasıl tesellisi var?

TAYF

Perdesiz bürünen yüce mâhiyyet
Gösterir eşyada ne türlü suret?

(Gözleri dâima uzaklara dikili olduğu
(halde konuşurlar:)

MİKÂİL

Güneş hicranlarla yanıp duruyor !

TAYF

Küreler yürekler gibi vuruyor !

İSRAFİL

İçini gizli bir ateş dağlıyor.

MİKÂİL

Dış yüzü kapkara..

TAYF

Matem bağıyor !

İSRAFİL

Yıldızlar akarken sanki damlıyor !

TAYF

Yıldızlar akıyor, gökler ağlıyor !

MİKÂİL

(Birdenbire ürperir)

Aman ! Yer yüzünde o ne kıyamet!

İSRAFİL

Ne dehşetli kopmuş gine kıyamet!

TAYF

Ufukları sarmış cihan savaşı!

Ateşe çağlıyor kanla yöz yaşı!

İSRAFİL

Milyon milyon adam kucak kucağa!

TAYF

Veyahut diş dişe, tırnak tırnağa!

MİKÂİL

Birbirini yiyor!

TAYF

Yiyor, boğuyor;

Kesiyor, biçiyor.. Sürüp koğuyor

Toprağın üstünden toprağ altına!

Yüklenmiş ölümler mezar sırtına!

İSRAFİL

Ufuklar bak nasıl guruba dönmüş!

MİKÂİL

Yumulan gözleri bak nasıl sönmüş!

İSRAFİL

Kürenin göğsü de bak delik deşik..

Gökler alev, duman.. yerler kan, kemik!

MİKÂİL

Gördün mü hele şu güzel (Doğu) yu,

Mezarlarla dolu (ANADOLU) yu?

TAYF

Kurumuş ağaçlar solgun bağlarda

Kollarını germiş, dua ediyor!

Oruçlu kuzular otsuz dağlarda

Yaradan kudreti senâ ediyor!

İSRAFİL

Şu yıldızlı mâvi göğün altında,

Denizlerle süslü ~~kara~~ ^{küre} sırtında

Bu kara yığınlar şehirler midir?

TAYF

(Acı bir gülüşle)

Yer yüzüne çıkmış kabirler midir?

(Meyusâne târizlerle)

Bakın sahradaki şu insanlara,

Dizleri yerlerde otlayanlara!

Aklın uyandığı gecedenberi

Gördü mü kudretin ateş gözleri,

Geldi mi hayvanla insan yüze yüze?
Nasıl otluyorlar bakın diz dize!

(Acı bir kahkahayla)

Yükseldiği gündenberi semavat
Eminim, görmedi böyle müsavat!

Dudakları düşmüş yatan ölümler
Bu hale ebedî sırtır güler!

Güzel bir temâşa, gülünç bir dıram;
Görmemek günahdır, gülmemek haram!

(Bir hayli güldükten sonra)

Meyvesizdir diye kuruyan bağlar,
Yemişsiz kalır mı şu çıplak dağlar:

İnsan bedeninden meyveleri var,
Ülüm şarabından neşveleri var!

Ağaç diplerinde, taş gölgesinde,
Altı yüz senelik gam ölkesinde

Gördünüz mü rahat yatan leşleri?
Hasretle bakıyor ölüye diri!

Bin kişi el açmış tek bir kişiye,
Yalvarıyor: - ACIM, MERHAMET! diye..

Baygın çocukların boynu bükülmüş,
Topraklara hep göz yaşı dökülmüş,

Mezarlar kol açmış semaya karşı,
Bulutlar gürlüyor düaya karşı,

Minarelerdeki (FELÂH) sesleri
Duymıyan göklere hep (ah!) sesleri,

Sular göz yaşları gibi çağlıyor,
Kapanmış secdeye, herkes ağlıyor,

Sesleri boğulmuş yükselemiyor,
Ufukları aşır ta gelemiyor!

(Coşkun bir teessürle)

Milletim, milletim, ey Türk milleti!
Ben göreceğim miydin böyle zilleti?

(Yüzünü elleriyle kapar)

Bakmayım. Baktıkça sanıyorum ki,

(Öfkeyle)

Gözlerim aktıkça sanıyorum ki:

O kirli dünyaya uyanıyorum ,
Çamurlar içine saplanıyorum ,

İçimden kanlara boyanıyorum !

MİKÂİL

Artık bakmıyalım... Utanıyorum

Ezgin miydelerin çarpıntısından,
Gözlerin yüzlere sızıntısından !

Bu temâşa beni yere eğiltir,..

(Düşündükten sonra)

Kuvvet bende, lâkin benim değildir!

Herşey.. herşey onun; herşey ondandır;
Kahreden, mahveden hep: yaradandır;

Emrinden başka şey yapamam kendim,
Çizdiği yollardan sapamam kendim .

(Tayfa)

Parmaklar ne yapsın dimağa karşı ?
Söz ne diyebilir dudağa karşı ?

Hele (TÜRK) denilen şu insanları,
Kırlarda ot yiyip yaşıyanları

Gördükçe benim de artıyor derdim !
Böyle vazîfeyi ben terkederdim

Yüce kudretine isyan olmasa...

TAYF

(Mânalı)

Mükemmel kemale noksan olmasa...

İSRAFİL

Üfüremez oldum ruhları artık,
Cesetler kalıyor bütün karanlık !

Girmek istemiyor yuvasına can;
Hayatına ferman aldığım zaman :

Mazlûm, zindanlara girermiş gibi,
Diriler mezara girermiş gibi

Feryada başlıyor.. Benim can veren
SUR'umun ilâhî nağmelerinden

Onun feganları taşkın geliyor !

MİKÂİL

(Telâş ve teessürle)

Bakın, işte, bakın, bir köy meydanı :
Bütün insanların susmuş feganı !

Yığın yığın ceset göklere karşı !

TAYF

(Acı bir kahkahayla)

O sessiz çalınan felâket marşı
Zevk ile yerinden oynatır Arşı !

İSRAFİL

Ben neyleyim, ölüm aşkın geliyor !
Şûleler yakarım ben birer birer,
AZRAİL söndürür; biner, en biner !

Verdiğim canları söküp alıyor,
O nazlı bedenler donup kalıyor,

MİKÂİL

Dudaklar ne yapsın dimağa karşı ?

TAYF

(Yorgun bir gülümseyişle)

Söz ne diyebilir dudağa karşı !

İSRAFİL

Aczimden büyüktür benim de derdim..
Ben bu vazîfeden afiv dilerdim,

Hikmetine karşı isyan olmasa...

(Büyük bir heyecan gösterir)

İşte bir harâbe, önünde, bakın,
Kuzgunlar leşlere ediyor akın !

MİKÂİL

İşte hûri gibi güzel bir çocuk,
Saçları dağınık, gül benzi uçuk,

Yumdu gözlerini, yerlere yattı !

TAYF

Yıpranmış vücudu çamura attı!

Yaşlar dolmadansa böyle gözüme,
Ölüm dolmalıydı ölmez özüme !

(Muztarip ve mütehevvir, sığıracak)

Varsın ölsün derdim, yezdan olmasa,
Tanrının bir adı RAHMAN olmasa!

İSRAFİL

Ey rahman; ey rahîm! hep görüyorsun..

MİKÂİL

Acıyan ey kerîm! hep görüyorsun..

TAYF

(Yalvaran bir sesle):

Büküp te boynunu gamsız melekût,
Feryada gelmez mi ebedî sükût?

Sıcak göz yaşları döküp te rahmet,
Sürmez mi bağırını yere, merhamet?

İSRAFİL

Öldü, öldü... İşte ruhu geliyor;
Feganlar içinde bak yükseliyor!

(Çocuğun ruhu yer yüzündeki acıklı haliyle,
(pejmürde kıyafet ve sefaletiyle gelir, muz-
(tarip ve perişan, boynu bükük, hıçkırarak,
(sahnenin Ceberut dağları tarafına gider.)
(Tayfte ızdırap)

MİKÂİL

Gücenmiş mâsumun yüzünde ebed,
Gidiyor huzura..

TAYF

(Öfkeyle)

Gidecek elbet!

MİKÂİL

Kurumamış daha gözünün yaşı,
Sücutu andırıp eğilmiş başı;

Gidiyor... Bu hal ile varacak,
Bir demet melâl ile varacak,

Düşüp huzuruna edecek feryat,
Serilecek yere bir kırık kanat!

MİKÂİL

Gözlerini uzaklara dikerek)

Bir şair ağlıyor, elinde kalem!

TAYF

(Ah ederek)

Yazdığı ölümdür, vermez mi elem?

İSRAFİL

Gözünün yaşıyla yazıyor şiiri!

MİKÂİL

(Acıyarak)

Kendi mezarını kazıyor şiiri!

İSRAFİL

Şiirini okuyor göklere karşı.

TAYF

(Acı acı gülerek)

Dinleyin ne güzel felâket marşı!

(Uzaklardan gelen hüzünlü bir nağme
(halinde şiiri dinlerler):

Açlıktan Ölen

TÜRK ÇOCUĞU

— I —

İNLIYE İNLIYE ÜZÜLMÜŞ BİTMİŞ,
GÖZÜNÜN YAŞLARI KURUMUŞ GİTMİŞ,
KESİLMİŞ RUHUNUN FEGAN SELLERİ..
YUMMUŞ GÖZLERİNİ, KÜŞMÜŞ HAYATA..
KÜSMÜŞ MAHLUKATA, BU KÂİNAT;
ESİYOR GÖNLÜNÜN HİCRAN YELLERİ..

SARMİŞ RUHUNU BİR DERİN KARANLIK;
YER YÜZÜ KAPALI, SEMALAR AÇIK!

***

İSTEMİŞ, İSTEMİŞ : (BİR PARÇA EKMEK),
KAPANMIŞ SECDEYE GÖZLER SÖNEREK!
HALİNDE FERYADA BAŞLAMIŞ SÜKÛT..
BU DERİN SÜKÛTU DİNLER MELEKÛT!
BU SÜKÛTA VİCDAN NASIL DAYANIR!
BU SÜKÛTA KARŞI TAŞLAR UYANIR!

BUNUN HEYBETİNDEN İNLER FEZÂLAR,
BELKİ YILDIZLARDAN GÖZ YAŞI DAMLAR!

***

BU GÖKLER YA NEDEN DUYMUYOR FERYAD,
GAMSIZ BULUTLARDAN İNMİYOR İMDAD?
KURTLAR, KUŞLAR ONA HEP Mİ YABANCI,
TÜRKE ACIMIYAN TANRISI GİBİ?
BAKTIM, KİMİLDANDI, LÂKİN, NE ACI!
KANADI EZİK KUŞ YAVRUSU GİBİ..

YÜKSEKLERE BAKTIM: GÖKTE RAHMET YOK!
ALÇAKLARA BAKTIM: BİR MERHEMET YOK!

* *

ÇARPINDI BİR DAHA, ÜZÜLDÜ GİTTİ...
BİLMEM Kİ NEREYE SÜZÜLDÜ GİTTİ ?

— II —

AÇLIKTAN MI ÖLDÜN, EY TÜRK ÇOCUĞU,
KÜÇÜK YARADIŞIN BÜYÜK ÇOCUĞU ?

DÜŞTÜN MÜ YERLERE TÜRKÜN YILDIZI !
YAKSIN MI RUHUN EBEDİ SIZI !

EY VARLIK İÇİNDE YOK OLAN VÜCUD !
BİR DİLİM EKMEĞE ETTİN Mİ SÜCUD ?

BİR DİLİM EKMEĞE EBEDİ SÜCUD,
ÂLEME GELMEKTE BU İSE MAKSUD,

BU ZELİL ÖLÜŞÜN SECDE DEĞİL Mİ ?
SENDEKİ MEZELLET BENDE DEĞİL Mİ ?

BU GÜN BANA HER ŞEY HİCRAN GELİYOR,
BU GÖKLER DARALIP ZİNDAN GELİYOR !

SOLGUN DUDAĞINDA ÖLÜM GÜLÜMSER,
SARI YANAĞINDA KURULMUŞ GÜLLER,

BİR TOP ÇAMIR OLMUŞ ALNINDA SAÇIN ;
YUVARLANSIN YERE, EY ŞEREF, TACIN !

BU NASIL ÖLÜMDÜR, MEMAT UTANIR,
SU, TOPRAK UTANIR, NEBAT UTANIR !

KÜRELER UTANIR, FEZÂ UTANIR,
ŞEHİTLER UTANIR, GAZÂ UTANIR...

LÂKİN, UTANMIYOR HİLKATİN YÜZÜ,
HÂLÂ GÜLÜMSİYOR MİLYONLA GÖZÜ !

ÖNCE YARAT, SONRA AÇLIKTAN ÖLDÜR,
BİZ ÖLDÜKÇE SEN GÜL, ÖLÜMÜ GÜLDÜR !

BİZLER YIGIN YIGIN EDERKEN SECDE,
AZRAİLİ OYVAT LEŞLER ÜSTÜNDE !

TUTUŞAN BEYNİMLE, YANAN GÖZÜMLE,
TOPRAĞA SÜRDÜĞÜM KANLI YÜZÜMLE

YERE GEÇİP TE Mİ GELEYİM SANA ?
ŞEREFSE YETMEZ Mİ BU ZİLLET BANA ?

İSRAFİL

Acıdım sana, vah, zavallı şair !

MİKÂİL

Bir elde tabanca, bir elde şiir !

İSRAFİL

Ayaklar altında şiiri eziyor !

TAYF

(inilti ile)

Beyninde kanlı bir simşek geziyor !

(Uzak bir tabanca sesi işitilir)

MİKÂİL

Kurşunla deldi, bak, aman beynini !

TAYF (Bağırarak)

Millî felâketler duyan beynini !

Duyduğu ızdırap deryadan büyük !

Kalbi ızdırtan, dünyadan büyük !

(Me'yus)

Her ânı bir sızı, her hali eza,
Yaşamak cinayet, anlamak ceza !

Yükselen feganlar hilkate senâ !
Sürünen alınlar kudrete dâa !

Bu hal ile onun celâli artar,
Cemali gülümser, kemali artar !

İSRAFİL

Geliyor, yükseldi onun da ruhu !

TAYF

(Hıçkırarak)

Kanlarla yüceldi onun da ruhu !

(Boğuk bir feryatla secdeye kapanır. Melekler
(kaybolurlar. Uzaktan iki ses duyulur) :

Fâni ! Bekayı da verecek sele !

İKİNCİ SES

Onun sükûtuna bu bir zelzele !

TAYF

(Secdede derin derin inliyerek)

KANLI OYUNLARI GÖRDÜM, ARTIK DUR !
SONSUZ BOŞLUKLARI FERYATLA DOLDUR !

GÖRMEYİM. GÖRMEYİM, GÖZÜMÜ SOLDUR;
BİR KERE İÇİNE HAPSEYLE BENİ!

HANÇERLEDİ BENİ UZANAN IŞIK,
DAR GELDİ BANA BU DİPSİZ AÇIKLIK!
İÇİNDE CEHENNEM, DIŞI KARANLIK
BİR KÜRE İÇİNE HAPSEYLE BENİ!

BAŞIM YERE DÜŞTÜ, GÖZLERİM DOLGUN,
BEKADAN BEZGİNİM, CEFAYA VURGUN;
ELEMEN ÜZÜLMÜŞ, ÖLÜMDEN SOLGUN
BİR ÇEHRE İÇİNE HAPSEYLE BENİ!

— Sahne Kapanır —

BEŞİNCİ KOL

Bu kol, gövdemizden değil, bu beş sayıdan dışarı!
Bu kol, hem ayaktır yürür, hem kanattır, uçar, konar:
Bu beş. hem dördün ötesi, hem bir alçakça başarı!
Bu bir yangın yanar, söner; bir akar su erir, donar!

★

Bir su, fakat çağiltısız; ateş, fakat dumanı yok!
Bir dildir, sessiz konuşur! Gözdür, görür karanlıkta!
Kar da gezer, iz bırakmaz; eker, biçer, harmanı yok!
Bazan çıkar gün yüzüne; bazan siner samanlıkta!

★

Kulâkların görünüyor, at yüzünün yaşmağını:
Bozuk ayar kalp akçanı süremezsın çarşımızda!
Çıkar başından kavuğu, ayağından paşmağını;
Beşinci kol foyan çıktı yıkıl durma karşımızda!

ALİ RIZA ÖZKUT

TÜRK KUŞUNA

Yurdu kanatlarının gölgesine al, kuşum !
Kalbimizin hızıyla yükseklere dal, kuşum...
Ateş bakışlı, insan yürekli kartal kuşum !
Ülkü diyarında gez, ışıklarda kal, kuşum;
Bir güneşe benzesin göksünde Hilâl, kuşum !

★

Kuşum !... Bak, bu insanlık toprakta alçalıyor :
İnsan eti yiyerek şehit kanı yalıyor !
Zulüm ejderi millet yutuyor, yurt çalıyor !
Alev kanatlarını bu ejdere sal, kuşum;
Onu kül gibi savur, yükseklere dal, kuşum !

★

Türküm ! Bu alçalmaya dayanamaz yüreğim;
İsterim insanlığı güneşlerde göreyim !
Kuşum ! Sana en geniş bir ufuk göstereyim :
Dehâmızın hızıyla insanlığa dal, kuşum,
Türkün albayrağıyla kanatları al kuşum !

★

Saçıldıkça dünyaya Türkün engin dehâsı,
Güllüklere dönecek ateş ve kan sâhası !
O zaman yükselecek insanlığın bahası !...
Bu ülkünün hızıyla ufuklara dal, kuşum !
Bir zafer meydanıdır sana istikbâl.. kuşum !

★

Bize pek dar geliyor toprak üstünde hayât;
İnkilâp çocukları kanat istiyor, kanat !
Toprak küçük, ufuk dar.. Bunu her köye anlat !
On binlerle çoğalıp binbir ufka dal, kuşum :
Kanadınla yükselir (yurt) ve (istiklâl) kuşum !

FEYZULLAH SACİD ÜLKÜ

R Ü Y A

DIAMANDİ KEÇEOĞLU

Korkunç bir karanlık. Ben nerdeyim?..

Sonsuz derinlikler beni çekiyor. Yuvarlanıyor gibiyim..

Şimdi bembeyaz bir âlem. Yükseklerdeyim. Başım dönüyor. O karanlık yerlerden bu bembeyaz âleme nasıl geçtim?.. O derinliklerden bu yüksekliklere nasıl çıktım, ne zaman çıktım?..

Yıldızlar yerde kaldı ben onların üstündeyim. Onlar yer yüzüne iliştirilmiş kandiller gibi görünüyor.. Kandiller küçüldü.. silindi..

Nurânur bir âlemin ufukları açıldı.. Sonu olmıyan bu ufuklara doğru uçuyorum... Nur ve renk tabakaları beni sardı.. Nurlar ve renkler göze görünmiyen fiskiyelerden fışkırıyor... yer yer inbisat ediyor.. yer yer koyulaşılıyor.. hayale sığmıyan resimler çizerek uçuyor...

Rakseden bir nur ve renk âlemi..

Tatlı bir musikinin uzaklardan gelen hafif dalgaları.. ruhumu okşuyor ve biraz da dağlıyor...

Derinden dalga, dalga ihtizazlı sesler geliyor.. Yüzlerce.. binlerce okuyucunun ahengi... Fakat okuyucular nerede?..

Seslerin nereden geldiği belli değil.. Belki de dünya sezişile bana öyle geliyor.. Her taraftan gelen.. coşan ve taşan musiki dalgaları..

Güftelerinden bir kaçını zabt edebildim :

آتشت این بانك نای و نیست باد

هر که این آتش ندارد نیست باد

آتش عشقت کاندیری فتاد

جوشش عشقت کاندیری فتاد

.....

.....

همچو اسماعیل پیشش سربینه

شادو خاندان پیش تیغش جان بده

آن کل سرخست تو خورش مخوان

مست عقلست او تو بخونش مخوان

« Neyden çıkan ses ateştir, rüzgâr değildir, İçinde bu ateşi taşımayanlar yok olsunlar.

« Neye düşen aşkın ateşidir, Şaraba düşen aşkın cüş-u huruşudur.

« Hazreti İsmail gibi, merdi kâmilin önüne başını ko, gülererek ve sevinerek onun kılincında can ver.

« Sen onu kan zannetme, o kırmızı güldür, sen onu mecnun sanma, o aklın sarhoşudur. »

Bu lâhûtî beste fezalarda uçuşan güzelliklerden mi örülmüş, kudreti ilâhiyye ile mi işlenmiş !..

Ahenk durdu.. ahlar ve kesik hıçkırık sesleri... Galiba okuyucularda takat kalmamıştı, hepsi bitkin inliyordı...

İşte şimdi her şey sustu... sessizlik inliyor...

Derinden boğuk bir ney sesi..Hasta ve bîtab nağmeler..

Bir hayâl belirdi.. sonra yine silindi ve yine belirdi.. ve işte bütün şââası, bütün ulviyyet ve ihtişamile Mevlâna göründü...

Başını yana eğmiş, gözleri kapalı nayini üflüyordu... Aman Allahım o ne dilsuz lahni ilâhî...

Neyin derinliklerinde inliyen nağmelerin ateşten daha acı olduğunu orada anladım...

Kirpiklerinin ucunda bir elmaspare göründü.. parıldadı.. titredi.. işte yavaş yavaş süzülüyor.. ve işte tebahur etti...

Neyin enini devam ediyor.. Nağmelerden bir şeyler anlıyor gibiyim :

Firak ve hicranın en suzışli mace-ralarından birini anlatıyor..

Davudî bir lahn ile pest perdeden söyledi.. söyledi..

Hatıratını sıralayabilmek ve hıçkırıklarını yenmek için tevakkuflar geçiriyor.. Tizlere doğru yükseldi bir şeyler soruyor.

Peste iniyor. Maceranın unutulmuş bir sahifesini fısıldıyor, yine tize çıkıyor. Yine birbiri ardınca sualler :

Güzelliğin sayıya gelmez tecelliyatı, ziya.. renk.. nağme.. rayiha gibi şekilden şekle girerek, dalgalana dalgalana nihayet (Hüsnü Mahz) a dayanması ne hikmettir ilâhî..

Demek senin aksi cemalin umman-lara akıyor, sonra yine sana dönüyor öyle mi?

Dünyada iken dünyadan da ukba-dan da geçtim. Hüsnü mahz olan ce-malüllâha âşık oldum.

Dünyada bu aşkın hicranını teren-nüm ettim :

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش

« Aslından uzak düşen bir kimse vuslet deminin gelmesini yine ister »

Sana vasil oldum. Daha şiddetli bir hicranı, artan bir suzışle terennüm ediyorum.

Dünya ve ukba bu hicranın vavey-lâlarile doldu...

Dünyada gelip geçici bir hicrana dayanamadım. Ahım, eninim barigâha dayandı.. Ebediyyete erdim.. Hicranım da ebedileşti. Bu ebedî hicrana nasıl dayanmalı. Senin yanında daha şid-detli hicran duyuyorum. Cemâli yâre kurbiyyet ve ittisâl hicranımı dindire-miyor. Ben, sen olmak istiyorum. Ben, sende fena bulmak istiyorum...

Âlemi fenada bekayı aradım. Be-kada fenaya can atıyorum...

Cennetin belki cehenneminden de şiddetli yakıyor.

İşte neyin nağmelerinden şöyle böyle anladıklarım...

Yükseklere çıktı, derinliklere sü-züldü, enginlere daldı...

Tezallümkâr nağmeler.. hıçkıran nağmeler...

Nihayet yavaş yavaş indi.. indi.. hafif cevelanlar yaptı.. Teslimiyyet ve ferağat ifade eden nağmelerle söndü..

Ney susmuştu...

O anda nazarlarımız karşılaştı. Sa-bit ve derin bakışlarla beni uzun uzun süzdü...

Gözlerinde her an değişen mâna-ları kavramaya uğraşıyorum :

İşte ilâhî bir şefkatî tebessümleri bayılıyor...

İşte cihanlara sığmıyan bir melâlin şimşeklerle yüklü bulutları uçuşuyor..

İşte cehennemlerden daha ateşli bir aşkın alevleri yayılıyor...

Ve işte kanmıyan ve dinmiyen bir hicranın ıstırapları inliyor..

Bu nazarlardan yağan kıvılcıklar ruhumu tutuşturuyor...

Feryad etmek istedim, kıpırdaya-madım. Yıldırım darbesine uğramış gibi sendeledim...

O.. başını arkaya doğru kaldırdı, nayı ile bana geriye gösterdi, geri dönmemi emretti. Çağrılmadan gelmişim, dönmek lâzımış bunu anladım.

امری آمد که تو طامع مشو

چون زیادت خار بیرون شد برو

« Şöyle emir buyuruldu : hayır, vaktin-den evvel bu âleme göz dikme. Ayağındaki diken bertaraf oldu, yürü.. »

Etrafımı rengârenk sis tabakaları kapladı. Yine rengârenk kandillerin tenvir ettiği sis tabakaları.

Sonra kanat darbelerinden çıkan garib bir musiki.

Gidiyor muyum, duruyor muyum, farkedemiyorum.

Kanat darbeleri uzaklaşıyor, sisler yavaş yavaş sıyrılıyor.. yer yüzünde-yim. Nasıl gittiğimin farkında olma-dığım gibi nasıl döndüğümü de anla-yamadım. Dünya ile ahret arasındaki yolları ve gidiş geliş tarzını anlamaya ruhsat yok. Kim bilir ne için ?

Şimdi içimde ince bir yaranın de-rinden gelen sızılarını, ruhumda ağla-yan bir hicranın sessiz hıçkırıklarını seziyorum...

Fildişi Kuleden Sıyrılış

MUVAFFAK S. ONAT

Fransızların "La tour d'ivoire,, dedikleri ve dilimize "Fildişi kule,, olarak geçen şey, felsefî ve edebî münakaşalarda ekseriya mevzuu bahsolar.

Büyük harpten sonra fikir sahasında görülen bu mesele, üzerinde en çok mütalâa yürütülen hadiselerden biri olmuştur. Fakat mevzuunun fazlaca mücerret ve mulâk oluşu kendisinin sarîh bir izahını mümkün kılmamıştır. Felsefeyle olan fazla alâkası, onu yazılması ve izahı tamamen güç bir hale getirmiştir. Bu itibarla yazımızın biraz fazla müdiliyet arzemesi bu güçlükten ileri gelmektedir.

"Fildişi kule,, san'atkârın içinde mahsur kaldığı benlik duvarlarıdır. San'atkâr bu kulenin içinde şahsiyet ve benlik "moi=ene,, ihtirası uğruna bilmiyerek ve istemiyerek mahpus kalır. Artist bu kulenin içerisinde cemiyetle alâkasını kesmiş, şahsî varlıklarıyla başbaşa kalmıştır. O hep kendisiyle ve kendi hadiseleriyle meşgüldür. Mütevekkil bir eda ile uçsuz, bucaksız ve mes'ut gelecekler bekler; dış âlemin şe'niyet hükümlerini redderek her şeyi kendi "moi,, sında arar. Bu, kendi elleriyle ördüğü benlik duvarları onu derin ve meçhul ufuklara sürükler ve o, bu meçhulâtın verdiği tatlı heyecan ile mesrur olarak kendisinden geçer ve, bazan pesimizme düşer, bazan kemale erdiğine inanır.

Fakat bu vecd halinin akabinde hemen daima tekrarladığı bir feryat vardır: — Beni anlamıyorlar! O, anlaşılamadığından şikâyet eder. Yoksa haddi zatında kendisinden şüphesi yoktur. Şahsiyet ve benlik ruhî sıtması onda o kadar ileri gitmiştir ki; ona göre, dış âlemin hiçbir hadisesiyle alâkadar olma lüzum yoktur; bütün bir dünya, bütün bir varlık, koskoca bir metafizik ouun "moi,, sında halledilebilir.

San'atkâr "Fildişi kule,, sinin pencerelerini dış âleme kapıyarak sırf kendi benliğiyle haşır neşir olurken etrafıyla o kadar alâkasız, o kadar habersizdir ki, artık onu o müddet için ölmüş sayabiliriz. Zira artık o; pesimizmin, mistisizmin ve nihayet dilsizliğin filozofudur.

San'atkâr dış âlemin şe'niyet hükümlerine yabancı bir gözle bakarken gayrı iradî bir ihtirasla bu âlemi kendi içinde bulmak ister, fakat onu hiçbir zaman aynen benlik çerçevesine ithal etmek istemez. Böyle olmakla beraber o mağrur da değildir; yalnız kendisinde o kadar geniş ve kuvvetli bir âlem görür ki, bunu kendi fikir dünyasının dahi kavrayamayacağı bir hadiseler yığını zanneder. Dışarıya çıkmanın füzulî ve semeresiz olacağına inanır. Fakat bu inanış hakikatte ebedî değildir; biyolojik ve daha zi-

yade ideolojik bir tekâmül neticesinde, bir müddet sonra san'atkâr yaptığı kapalı kulenin duvarlarında menfezler aramak mecburiyetini duyacaktır. Bir zaman sonra benlik duvarlarının sıkıcı ve mahdut olduğunu idrâk edecek, nâmahdut varlıkların daha cazip kollarına atılacaktır.

"Fildişi kule,, den sıyrılış artık san'atkâr için kemâl devresinin başlangıcıdır. İçindeki binbir türlü oluşu dışarıya çıkarmanın sırası gelmiş olacaktır. O artık kendi kendisini idrâk etmiş; hayata, dış âleme, gerçeğe ve külliye çıkmaya hazırlanmıştır. Kendi iç âleminin zindanında yıllarca bocalıyan, bir hercümerç ve bir kaos muhitinde senelerce yuvarlanan san'atkâr mucizevî bir uyanışla gözlerini açacak ve dışarıya bakacaktır. Kemâl ve olgunluk dağının eteklerinde gözü bağı olarak senelerce dolaşan artist, nihayet bir çaresini bularak gözlerini açmış, zirveye doğru yürümeye başlamıştır. İşte bu yürüyüş san'atkâr için bir kemâldir. Artık zirveye yaklaştıkça "dehâ,, ya yakınlaşacaktır. Dehâya erişmek, dâhî san'atkâr olmak işte bu kemâl mertebesinden zirveye çıkmak demektir. Fakat bu ceht ve gayret ekseriya fitrî bir üstün yaratılışın tabii neticesi olarak görülür. O halde dâhî "Fildişi kule,, sini tamamen yıkmış, benliğini "moi,, unuttuğu, daimî bir vecd ve istiğrak içinde nâmahdut bir ceht sarfeden kâmil bir san'atkârdır. O artık şahsiyetini "ene,, kaybetmiş, varlığın tecellisinde mutavassıt bir mahiyet almıştır. Varlığı, ebediyeti, şiiri, hayatı ve nihayet bütün bir oluşlar âlemini nefsinde toplıyan, terkip eden ve sistemli bir şekilde neşreden bir menba'dır. Bir kimseye bir dille değil, bütün beşeriyete âlemşümül bir dille hitap eder. Avazesi

çıktığı kadar çığlıklar koparır ve duyduğunu duyurmuşa çalışır. Bu suretle dehâya eren san'atkâr artık her türlü tekâmülden varestedir, sonsuzluklar içinde nizamlar kura kura, sistematik bir şekilde haykırır haykırır bedenen zeval bulur.

Demek oluyor ki "Fildişi kule,, den sıyrılış kemâl ve dehâ için bir zaruretler. Artistin âlemşümül bir kıymet kazanabilmesi için bu duvarları aşması kat'iyyen lâzımdır. Şu kadar ki fitrî ve kisbî birçok sebeplerden dolayı her san'atkâr bu kuleden aynı kuvvette sıyrılamaz. Pek çok defalar bu kalın duvarlar tamamen yıkılamaz, üç beş pencere ile iktifa edilerek iç ve dış âlem arasında bir alış veriş başlar. Başka bir deyişle kemâl dağının eteklerinde emekliyen san'atkâr bu dağın zirvesine yakın her hangi bir kaya dibinde oturmayı münasip görür. Sonsuzluğun daimî ve hırçın rüzgârları artık onun başını döndürmeye başlamıştır. Bu itibarla bir kaya parçasını bu daimî rüzgârlara siper ederek ikinci mekânını tayin eder. Artık san'atkâr burada ne "Fildişi kule,, sinde olduğu gibi mahpustur; ne de zirvelerde parlıyan bir güneştir. O, mutavassıt bir mekânda san'atinin kemâlini bulmuş, fakat dehâsına erişememiş bir yaratılıştır.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki: "Fildişi kule,, her san'atkârın, her yüksek düşüncenin geçirmek mecburiyetinde olduğu bir istihale merhalesidir. Evvelâ bu benlik kulesinde kendi kendisiyle alış verişini bitiren artist bir müddet sonra yine kendi elleriyle yaptığı bu kuleden çıkacaktır. San'atkârı bu kuleye sokmadan yetiştirenler, dosdoğru kemâle erdirenler ne kadar kısa düşünürlerse; artisti bütün ömrünce

bu kulenin içinde bırakarak kemâle eriştirenler de o kadar yanılırlar. Çünkü "Fildişi kule," sine çekilmeden geniş bir âlemle, nâmütenahiliklerle karşılaşan san'atkârın nasıl başı dö-

nerse, o san'atkâr nasıl bir zavallı haline gelirse; ebediyyen kulesinin içinde kalan artistte kozasına giren bir böcek gibi kendi zindanında büyümeden bodur kalır ve nihayet ölür.

NOT :

Mecmuamızın 32 inci sayısında kıymetli gençlerimizden Muvaffak Sami Onat 31 inci sayımızdaki notumuza cevap göndermek lûtfunda bulundu.

Mecmuamız yazısını bastığı hiçbir arkadaşı incitmek istemez. Kıymet vermek, kıymeti artırmaya çalışmak şiarlarımızdandır. Yalnız o cevap üzerinde bir iki noktaya işaret edeceğiz:

1 — Arkadaşımız buhranın (yakın realite) larde ve (bugünkü Türk şiirindeki yerini tebarüz) ettirmek için dört makale yazdığını söylüyor. İyi ya, biz de notumuzda bu tebarüzü istedik. Böyle iken notumuzdaki bu isteğimizi doğru bulmamak bize mütebayin gibi geldi.

2 — Biz 31 inci sayımızda edebiyata 40 sahifeye yakın bir yer ayırdık. Arkadaşımız mecmuamızda (edebiyatın daha kavî bir yer almasına taraftar olmadığını) söylüyor. Mecmu-

amıza yol gösteren bu tavsiyeyi yerinde sayamadık. Hem (taraftar olmamak), hem de yine uzun edebî yazılar göndermek mecmuamızı müteşekkîr ve (tenakuz) mefhumunu memnun ederse de mantığı sevindirmez sanırız.

3 — Biz buhran sebeplerinin ve tekâmül meselesinin aydınlatılmasını özledik. Arkadaşımız 32 inci sayımızdaki yazısının 1, 2, 3, 4 ve bunu takip eden A, B fıkraalarında arzumuzu — düşünüş ve görüşleri nisbetinde — yerine getirdi. Demek ki mecmuamız lüzumsuz bir arzuya koyulmuş değil, vazifesini yapmış oldu. Kıymetli arkadaşımız Muvaffak Sami Onat'a izahlarından dolayı müteşekkirdir.

Hele bu sayımıza giren (Fildişi kuleden sıyrılış) yazısı özlediğimiz pürüzsüz ve istinatlı izah ve iknâ yolunda yükselmiş ve ihtisas genişliğine girmiş değerli bir düşünüş ve inkişaftır, okuduk ve sevindik. Bunun için de ayrıca teşekkür ederiz.

(Mecmuâ)

Emir Celâlüddin Karatay

Konya'da medfun Selçuk ümerasının ünlülerinden biri de (جلال الدين قراطى بن عبدالله = Celâlüddin Karatay bin Abdullah) tır.

== طغرائى ناصر الدين يحيى بن محمد == İbni Bîbî namı ile maruf Selçukname müellifi (Tuğraî Nasirüddin Yahya bin Muhammed) in (Hutsma) tarafından 1902 de (Leide) de bastırılmış Farsça (تواريخ آل سلجوق = Tevarihi Âli Selçuk) u ile (حسين بن محمد المنشى الجعفرى = Hüseyin bin Muhammed el-münşî el-Caferî) nin İstanbul'da Millet Kütüphanesinde bulunan yazma (الأوامر العالائية في أمور العالائيه = Evamirül alâiyye fi umurül alâniyye) adlı Farsça büyük eserinde Celâlüddin Karatay'ın aslen Rum bir köle olduğu, fakat kerim ve mubarek sıfatlarla muttasıf bulunduğu mukayyedir.

Bıraktığı vakfiyyelerde :

(سيد الزهاد، قطب العباد، ملك الامراء والابدال، منبى الخلق، معدن الاحسان، زبدة الازمان، سید الزہاد، قطب العباد، ملک الامراء والابدال، منبى الخلق، معدن الاحسان، زبدة الازمان،) gibi terkiplerle;

Selçuknamelerde de:

(امير بزرگوار و يکانه روزگار، قطب فلک اوتاد و آفتاب آسمان زهاد و عباد) gibi sözlerle şanı tevkîr edilmiştir.

Karatay çok mütteki ve mütevazı imiş. Gururdan korkarmış. Geceleri namaz kılar ve gündüzleri oruç tutarmış. Et yemekten ve nefis içkiler ve taamlarla telezzüz etmekten sakınır ve kaçınmış. Hayatını bekâr olarak geçirmiş. Âlimlerle, şeyhlerle konuşmaktan ve onlara hizmet etmekten zevkalarmış. Herkes hakkında şefkati galip, seha, mürüvvet ve ülüvvücenabı ise her veçhile takdiri calip imiş.

Yemen, Hicaz, Şam, Irak, İran, Türkistan, Çin ve Rum zahit, âbit ve âlimleri onun in'am ve ihsan çeşmesinden vakit vakit istifade ederlermiş. Bir kimseye yüz dinardan aşağı ihsanda bulunmazmış.

Ondan önce Anadolu beyler ve sultanlarından bir kimseye Darü'lhilâfede (Bağdad'da) hayır yaptırmak müyesser olmadığı halde şeyh Şihabüddin-i Süherverdi'nin türbesini Karatay yaptırmıştır [1].

Hicri 612 senesinden 652 senesine kadar Selçuk hanedanının hizmetinde bulunmuş; sadakat, samimiyet ve hayırhahlığıyla bu hadedanın küçük ve büyüğünün teveccüh, itimad ve saygısını kazanmıştır.

Yalnız Alâüddin Keykubad'a olan hizmeti 18 yıldır. Oğlu Gıyasüddin Keyhüsrev'in zamanında امیر سعد الدین کوبک بن محمد = Emir Sadüddin Köpek bin Muhammed'in tezvirile atılmış ve unutulmuş bir vaziyete düşmüşse de doğruluğu ve hayırhahlığı, onu yine aratmış ve yüze çıkarmıştır.

Üç kardeş zamanındaki rolü cidden büyüktür. Eğer Karatay olmasaydı, Selçuk devleti vaktinden evvel hazin bir şekilde yıkılıp giderdi. Gıyasüddin Keyhüsrev II. in oğullarına Hadis ve Kur'andan deliller getirerek birbirleriyle iyi geçinmeleri için nasihat ederdi. Bunların Atabeyi idi.

Muhtelif yerlerde bıraktığı eserler Selçuk san'atinin birer şeh-kârıdır. (652 H. = 1254 M.) senesinin Ramazan ayının 28 inci günü Kayseri'de hastalandı ve öldü. Tabutu oradan Konya'ya getirilerek medresesindeki türbeye gömüldü. Doğum tarihini bilmediğimiz için kaç yıl yaşadığını yazamıyoruz. Doğduğu yer de bizce meçhuldür.

Aradan yedi asır geçtiği halde adı, Konya'da, hâlâ rahmet ve hürmetle anılmaktadır.

[1] Yukarıda söylediğimiz الاوامر العالیه فی امور العالیه = Evamirül alâiyye fi umurül alâniyye adlı eserde Karatay hakkında şu ibare vardır :

« ذکر امیر جلال الدین قراطی رحمه الله وایام زوال احکام وی :

امیر جلال الدین قراطی رحمه الله و ثراه اعلی الجنان و صب علیه سجال الغفران هر چند غلام روی نژاد بود اما بکرام او صاف سیداً و حصورا اتصاف داشت و از حضرت رب الارباب بخطاب نم العبد انه اواب اختصاص یافته بود . و همه با که بروفق رای افلاطون روح صهیب در ذات بی عیب او که محل اسرار غیب بود نزول و حلول نموده . طینت کریمش منظور نظر رحمت الهی، و مکارم اخلاقش زبده الطاف نامحسوس پادشاهی کشته، باقیام لیل و صیام دهر از اکل لحوم و تلذذ بانواع منکوح و مطعوم امتناع جسته . باتنادی در بوادی نوافل و توغل در مغاص تنسک و تورع، در خاص و عام ایام احباب اکرام و انعامش . چون آفتاب جهانتاب و ابرنوبهار باران بودی . هیچ آفریده از قاری وای و مسلمان و ذمی بروسلام نکردی تا از خود بی منتش بهره اجزل و حظی اکمل و شرعی هنی و قسطی مصری نیافتی . علمی چون دین اسلام تمام، و شفقتی درباره قوی و ضعیف بردوام . حیاء بی حد و غایت، و عطاء بی عدد و نهایت . بر طبیعت کریم و جبلت شریفش استیلا داشت . در دیده نفس عزیز تتبع شهوات عالم غدار خوار گردانیده بود . و از اقصای صین و طراز بانوای من و حجاز جلکی دیار شام برزهاد و عباد و منقطعان و افراد که اوزعیم و قاید ایشان بود . و بر علما و افاضل و ایام و ارامل شمل و ظائف احسان خود شامل داشتی . و کسی را از صلحاء عراق و روم از کرم نامعدود خود محروم نکذاشتی . در مالک و مسالک هیچ بقعه از بقاء، و موضعی از بلاد نماند بادرانجا انشاء خیرات از مساجد و مدارس و خانقاهات و رباطات فرمود . . . »

Alâüddin'in babası (غیاث الدین کیخسرو اول = Gıyasüddin Keyhüsrev I.) tarafından Antalya'nın fethi (603 H. = 1206 M.) sırasında alınan Rum esirler arasında Karatay'ın da, pek genç olarak, bulunmuş olması muhtemeldir.

Hayrat ve hasenatı ve halk arasında veli denecek derecede itti-kası itibarile Fatih Muhammed'in Sadrazamı Hırvat Mahmut Paşa, Karatay'a benzemektedir.

Hicretin (716) yılından (726) yılına kadar Tarabulus-u-Şam vali-liğinde bulunmuş olan, Mısır Sultanı (کلاوون = Kalavun) un memlûk-lerinden, (مقدم الف = Mukaddem-i elf) e de teberrüken Karatay bin Abdullah namı verildiğini tarihte görüyoruz. Babasının Abdullah olmasına nazaran bu kölenin de mühtedi olduğuna hükmedilebilir.

***

Şimdi Hutsma tab'ı Türkçe ve Farsça Selçuknamelerle (منجم باشی = Münecim başı) nın (جامع الدول = Camiüddevl) inde ve profesör Mükri-min Halil'in kopye ettiği Paris nushası (تاریخ آل سلجوق = Tarihi Âli Selçuk) ta Celâlüddin Karatay adının ne münasebetlerle geçtiğini araştıralım :

Abbasi Halifesi (الناصر لدين الله ابو العباس احمد = Ennasır İdinillâh Ebül-abbas Ahmed) (575-622 H. = 1180-1225 M.) tarafından âdet olduğu üzere Sultan Alâüddin'e Rum, Ermen, ve Diyarıbekir memleketle-rinin sultanlık ve nâipliği verildiğini bildiren bir menşur ile (شيخ شهاب الدين ابو عبدالله عمر بن محمد سهروردي = Şeyh Şihabüddin Ebu Ab-dullah Ömer bin Muhammed-i Süherverdi) [2] Konya'ya gönde-rilmişti. (616 H.)

Hicri 539 tarihinde Irak-ı Acem'in şimaligarbi köşesinde ve Zencan yakınında Süherverd kasabasında dünyaya gelmiş ve (632 H.) senesinde 93 yaşında olduğu halde Bağdad'da ölmüştür. Fıkıh, hadis tasavvuf ve sair ilimlerde asrının biricisi idi. Süherver-diye tarikatının vazıdır. Vâzu nasihat ve zikir meclislerinde pek çok dinle-yicileri ve müritleri bulunurdu. (شيخ عبدالقادر كيلاني = Abdülkadir-i Geylânî) ona « sen Irak'ta meşhur olanların âhirisin » dermiş. (عوارف المعارف = Ava-rifülmaarif), (Resfünnasayih = رشف الناصح), (Alâmüttaki = اعلام التقي), gibi te'lifatı ile Arapça ve Farsça birçok eş'arı vardır. Bedriyye, Zeyniyye, Kema-liyye, Ahmediyye, Necibiyye tarikaları Süherverdiye tarikatının kollarıdır.

Konya'ya geldiğinde Karatay'da dahil olduğu halde Beylerden ve halktan tarikatine epyce girenler olmuştur. Süherverdiyye'nin Konya Ereğlisinde de vaktiyle mensupları bulunduğu oradaki eski bir türbe ile zaviye ve imaretten anlaşılmaktadır.

(Heyakilünnur = حکمة الاشراق) ve (Hikmetül-işrak) sahibi Şihabüddin-i Süherverdi başka bir zattır. O hükemadan olup (586 H. = 1190 M.) tarihinde 36 yaşında olduğu halde itikad bozukluğu töhmetiyle Halep'te idama mahkûm olmuştur.

Şeyh Konya'da Karatay'ın evinde konaklıyor. Konya sarayında şerefine verilen ziyafet sonunda defli, nayli, mutripli bir sima' ter-tip ediliyor. Sima' esnasında Şeyh Sultanlave hazır bulunan Beyler-le, hususile Emir Celâlüddin Karatayla (mikrazkârî) denilen şekilde zikir yapıyor. Sonra Karatay şeyhden nasip alarak onun has mürid-lerinden biri oluyor.

Şeyhin Bağdad'a dönmesi zamanı gelince Sultan, Karatay ve (نجم الدين ابوالقاسم طوسي = Necmüddin Ebülkasım-i Tusî) [3] ile Şeyha Rum ve Ermeni Nasarası haracından yüz bin akça ve kendi ismini taşı-yan sikkelerden beş bin altın sikke ile Berdaî katırlar [4], iğdişler, Arap atları, Rum köleleri ve sandıklar dolusu nefis libaslar gön-deriyor. Bu da teşrifat itibarile Karatay'ın Sultan katındaki mev-kiinin yüceliğine delâlet eder.

* *

Alâüddin Keykubad (سیف الدين ابوبکر پسر حقہ باز = Hokkabazoğlu Sey-füddin Ebubekir) in müzevirliğiyle vehme kapılarak (چاشنیکر سیف الدين آیه = Çaşnigir Seyfüddin Aybe), Emir-i Ahur Zey-nüddin Beşare) [5], (امیر مجلس مبارز الدين پیرام شاه = Emiri Meclis Mubarü-ziddin Behramşah) ve (بهاء الدين قلوچه = Bahaüddin Kutluca) gibi servet ve etbâ'larının çokluğu ile mümtaz eski büyük beyleri öldürttüğü zaman bunların yakınlarını, kölelerini ve hizmetçilerini mahvetmek istiyordu; fakat (امیر کمنانوس = Emir Kümnanos) un [6] tedbir ve şefa-atı ile bu fena fikirden vazgeçti. Ancak; maktullerin muteber hısım-larının kal'alara kapatılmasını, kullarının mal ve esbaplarının elle-rinden alınmasını emretti. Küçük kölelerinden (طشت خانه = Taştthane = Mabeyn) e lâıyk olanlar Karatay'a, olmayanlar odalardaki babalara [oda eskilerine] teslim olundu. Beylerin suçları, şımarıklıkları ve hükümdarı gölgede bırakacak derecedeki itibarları idi. Hokkabazoğlu,

(3) — (نجم الدين ابوالقاسم علی الطوسي = Necmüddin Ebülkasım Aliyüttusi) nin Tokat'ta (631 H. = 1233 M.) tarihli türbenin ve Kayseri'de Hacı Kılıç Cami ve Medreselerinin 647 tarihli kitabeleri ile oğlu (سیف الدين حمید پروانه = Sefüddin Hamid Pervane) nin (648 H. = 1250 M.) de Tokat'ta tecdit ettirdiği köprünün kitabesinde adı geçmektedir.

(4) — Berda' Azerbaycan'da dağlık bir kasabadır.

(5) — (امیر آخووزین الدين پشاره = Emir-i Ahur Zeynüddin Başara) nın Sinop kal'asındaki (612 H. = 1215 M.) tarihli bir bürç kitabesiyle Konya'daki (616 H. = 1219 M.) tarihli Mescidi ve Niğde'deki (620 H. = 1223 M.) tarihli Cami kitabelerinde adı mezkûrdur.

(6) — Emir Kümnanos (Komninos) Sille'de Aya Hariton Manastırında meftundur. Kabir taşı Konya müzesine getirilmiştir. Komnen hanedanı hüküm-darisine mensup olup Selçuk sultanlarile sühriyeti vardır. Selçuk devleti hiz-metinde (امیر کمال الدين آرسلان = Emir Kemaleddin Arslan) unvanını almıştır.

Gene bu aileye mensup bir (امیر صارم الدين کمنانوس = Emir Sarimüddin Kümna-nos) vardır ki, Gıyasüddin Keyhüsrev III. ün ricalindendir.

Alâüddin'e kendisini hal' ve hapse karar verdiklerini söylemişti.

Bu sırada Karatay'ın sarayda Başmabeynci olduğu anlaşılıyor.

* *

(624 H. = 1222 M.) tarihinde Alâüddin Şam ülkesinde hüküm süren (ملک اعظم = Melik Âdil) oğlu (ملک عادل = Eyyubiyye) den Melik Muazzam) in kızını istemişti. Verdiler. Bu kızı almak ve dü-ğün yapmak için muhteşem bir maiyetle bizzat Malatya'ya kadar gitti. Bu sırada boynunda büyük bir kara çiban çıktı; huzur ve rahatı kaçtı, elem ve ızırabı günden güne arttı. (صدر فرید الدین محمد جاجری = Sadr Feridüddin Muhammed-i Cacirmi), (بدر الدین جریری = Bedrüddin-i Cerirî), (طبيب تقی الدين رسی = İzzüddin ibni Hübel'i Musilî), (عز الدين ابن هبل موصلي = Tabip Takiyüddin-i Refesi), (نصرانی صنی الدولة = Nasranî Safiyyüddeve) gibi her biri tıp fenninde begayet hazik ve üstad olan hekimler bu çibanı yumuşatmak ve oldurmakla meşgul oldular, fakat neşterle yarma-ğa cesaret edemediler. Nihayet sultanın çağırttığı cerrah Fasil (Vasil) sultana haber vermeden bu işi gördü. Sultanın yanından ayrılmayan Karatay da akan irin ve sarı sulara leğen tuttu. Sultan rahatlaştı ve Vasil'e pek çok ihsanda bulundu.

* *

Sultan Alâüddin'in kemâle irişen maâli ve ikbali artık zevale yüz tutmuştu. Emirülmü'minin Müstansır billâh, kendisine Sultanı Âzam ve Kasimi Muazzam diye hitap ediyordu. Eyyubiye'den Melik Kâmil'e gücendiği cihetle Şam üzerine yürümek istiyordu. Kayse-ri'de asker toplamağa başladı. (شرابسلار فخر الدين آياز = Şarapsalâr Fah-rüddin Ayaz) dan inhilâl eden Sivas vilâyetini Kırhan'a verdi. Bü-yük oğlu Melik Gıyasüddin Keyhüsrev'i yine Erzincan hükümdar-lığında bıraktı ve ona (چاشنیکر شمس الدين آلتونبه = Çaşnigir Şemsüddin Al-tunbe)yi Atabey ve (ملک الامری = Melikül'ümera) yaptı (7). Veliahtlığı Melike Âdile'den dünyaya gelen Küçük oğlu Melik İzzüddin Kılıç Arslan'a tevcih etti, ve ümerayı ister istemez bu tevcihe muvafa-kat ettirdi. 634 H. senesi şevvalinin iptidasında Kayseri'de kâin Meş-hed Sahrasında o kadar asker toplanmıştı ki, saymak mümkün de-gildi. Bu meydanda herkes hüner ve marifetini gösteriyordu. Mey-danı tenhalaştırdılar, kendisi de Karatay'la birkaç defa « بلاتکین » oyunu oynadı. Şevvalin üçüncü günü Kayseri'de bulunan bütün elçilere şahane bir bezmi işret tertip edildi. Bu mecliste beyler, başbuğlar ve büyükler de bulunuyorlardı. Sazendeler çalıyorlar, hanendeler okuyorlar, sırma kemerli ve gümüş topuklu sâkiler şarap kadehlerini sunuyorlardı. Bu sırada (چاشنیکر نامہ الدين علی = Çaş-

(7) — (چاشنیکر شمس الدين آلتونبه بن عبدالله = Çaşnigir Altunbe (Altunbay) bin Abdullah; Konya'da İplikçi canî ve medresesi namile meşhur müessesenin ilk banisi olduğu gibi Konya - Beyşehir yolu üzerindeki (Altunbay = Altınapa) mevkiinde bir hanı vardır.

nigir Nasırüddin Ali) sıcağı sıcağına bir kuş kebabı getirdi. Sultanın huzurunda parçaladı. Sultan ondan bir kaç lokma yedi, biraz sonra mizacına bir değişiklik geldi. Mecliste bulunanlar dağıldılar, kendisi de fartı ızdırabından Keykubadiyye sarayına gitti, ve yanındaki Karatay'a benim işim bitti dedi. Vasiyet etmek üzere (امیر کمال الدین کامیار = Emir Kemalüddin Kâmyar)ı çağırtmıştı, fakat natı-kası tutulduğundan maksadını anlatmağa muvaffak olamadı.

(634 H. = 1236 M.) şevvalinin dördüncü pazartesi gecesi Keykubadiyye sarayında bu fânî hayata veda' edip gitti. Cesedini Konya'ya götürdüler, ve ecdadının türbesine gömdüler.

Celâlüddin Karatay, efendisi ve velinimetî Alâüddin Keykubad hakkında : (gecenin üçte ikisinden ziyade döşeginde yattığını görmedim, gece kalkar, Kur'an okur, evrad, nevafil ve dua ile meşgul olurdu. Memlekette harâmî ve yol kesiciler zuhur etse gayet mahzun olur, gaygıya batar ve derhal onların helâkine çalışırdı. Mazlumlara karşı âdil ve zalimlere karşı kahir idi....) diyor (8).

(8) — (616 H. = 1219 M.) senesinde Selçuk tahtına culûs eden Alâüddin Keykubad I. yedinci asrın en büyük hükümdarlarından biridir. Devrinde Selçuk saltanatı kemal ve ikbalin zirvesine ulaşmıştır. Kalıyoros = Alâiyye, Alara kal'aları Rumlardan, Kâhta, Çemişgezek, Hısnımansur ve Harput kaleleri (آرتیقلى = Artıklı) lardan, Erzurum ve etrafı amcazadesi (رکن الدین جهان شاه = Rüküddin Cihanşah) dan, Elcezire'nin bazı kısımları Eyyup oğullarından alındı. Suğdaklılarla (Kırım'da) Kıpçaklı'lara, Gürcü ve Aphazlara hadleri bildirildi. Moğolların akınları, çapuluları hakımane tedbirlerle durduruldu. Meşhur (جلال الدین خوارزم شاه = Celâlüddin Harzemşah) la Yassıçemen'de yapılan savaş kazanıldı. Celâlüddin'in ölümünden sonra Harzem ümerası oymakları ile birlikte Anadolu'ya yerleştirildi. Ahlat ve havalisinde harap olan yerler onarıldı. Köylerini, kentlerini bırakanlar çağrıldı. Altın sikke kestirildi. Konya, Kayseri ve Sivas kaleleri tevsi ve tamir edildi. Bağdad halifesi «الناصر لدين الله» tarafından gönderilen «امام محي الدين ابن الجوزي» ve «شيخ شهاب الدين ابو عبد الله عمر ابن محمد السهروردي» gibi büyük âlimlere hürmet edilerek dilekleri yerine getirildi. Çiftçiler, tacirler, san'atkarlar korundu, ülkenin iktisadî hayatı canlandı, yükseldi. Alâüddin Keykubad adı, vücuda getirilen bütün medenî ve dinî eserlerin kitabelerine sevgi ve saygı ile kondu. Eğer saltanatının ilk zamanlarında bir vehme kapılarak Çaşnigir Seyfüddin Aybe, Mir Ahur Zeynüddin Başara, Emiri Meclis Mubarezüddin Behramşah, Beylerbeyi Bahaüddin Kutluca gibi kudretli ve servetli ümeraya kıymasaydı sahifei hayatı hiç kirlenmiyecekti. Kayseri'de verilen bir şölende zehirli bir kuş eti lokmasından müteessiren öldü. Ağulama işinde oğlu Gıyasüddin Keyhüsrev'in parmağı vardı. Hanlığı 28 yıl kadar sürmüştür. Beylerbeyisi Kemalüddin Kâmyar, Pervanisi (تاج الدين بن قاضي شرف الدين ارزنجاني = Kadı Şerefüddin oğlu Tacüddin) Çaşnigiri Şemsüddin Aybe, Lâlası (جمال الدين فرخ = Cemalüddin Ferruh), en yakınları: Emiri Şikâr ve Mimari Sadeddin Köpek, (حسام الدين قيرخان = Hüsameddin Kaymaz), Hüsameddin Kırhan) ve tercüme sahibi Celâlüddin Karatay'dır. مولانا = Mevlâna ailesi bunun zamanında Konya'da yerleşmiş, (ارطغرل بك = Ertuğrul Bey) de bu zamanda Anadolu'ya gelmiştir. Selçukîlerin (علاء الدين كيقباد اول = Alâüddin Keykubad I.), Osmanlı'ların (قانوني سليمان = Kanunî Süleyman) ina benzer.

***

Sultan Alâüddin'den sonra tahta geçen oğlu (غياث الدين كيخسرو ثانی = Gıyasüddin Keyhüsrev II.) zamanında Karatay'ın bir müddet menkûp olduğunu ve saraydan çekilerek üzlet köşesini ihtiyar ettiğini görüyoruz. Çünkü bu zamanda ümeraya tegallüp eden Sadeddin Köpek'den (9) çekiniyor, onun tezvir ve iftirasından korkuyordu. Sadeddin Köpek'in idamından sonra Keyhusrev babasının bu sadık bendesini yine hatırladı, gönlünü aldı, ve Taştane ile Hazinei Hassa nezaretini ona tevdi etti (10).

(9) — Emir Sadüddin Köpek bin Muhammed'in Konya civarında (Zazadin Hanı) adı ile maruf (633 - 634 H.) tarihli bir kervansarayı vardır. Sadüddin'in Amasya ile alâkadar olduğu, o civarda Köpek oğulları adıyla tanınmış bir aile ile bir köyün mevcut bulunmasından anlaşılmaktadır.

(10) — Gıyasüddin Keyhüsrev II., (634 H. = 1236 M.) senesinin Şevval ayının beşinci günü Kayseri'de Selçuk Sultanı oldu, ve bununla devletin yıkılış devri başladı. Bir takım ahlâksızlar ve bozguncular etrafını aldılar. İçlerinden Sadüddin Köpek ileri gitti. Onun tezvirat ile Harzemlilerin başbuğu Kırhan bir kaleye kapatıldı. Bu haksızlıktan müteessir olan Harzemliler de Anadolu'dan harran, Reha (Urfa) ve Suruç cihetlerine gittiler. Gene Köpek'in tezvirat ile Alâüddin'e hizmet etmiş olan büyük beyler birer birer gözden düştüler. Kimisi öldürüldü, kimisi kalelere kapatıldı; malları, menalları müsadere edildi. Sultan'ın, Eyyubî hanedanına mensup öğey validesi Melike Âdile ile bundan dünyaya gelen kardeşleri boğduruldu. Bu uğursuz işlerin peşinde koşan Emir Sadüddin Köpek te akıbet gözden düştü. İşkence ve ezîyyet içinde cezasını gördü. Gıyasüddin asrında Samsat (Semisat) ve Miyâfârikîn kaleleriyle bunlara yakın olan diğer kaleler alındı. Selçuk hükümdarının ünü, sanı yükseldi, Elcezire, Mısır, Halep ve Şam ülkelerinin sahipleri kendisine saygılarını sundular.

637 H. = 1239 M. yılında Amasya, Tokat, taraflarında (بابا اسحق = Baba İshak) isminde bir şeyh ayaklandı. Daha önce bulunduğu Samsat ve Kefersud havalisindeki müridleri de ona uydular. Sultanın, beylerin, devlet adamlarının kötülüklerini sayıp dökmeye başladılar. İş büyüdü, üzerlerine asker gönderildi. Baba İshak öldürüldü, ateş söndürüldü. Bu vak'a Osmanlı tarihindeki (شيخ بدر الدين سيمايى = Simavnalı Şeyh Bedrüddin) vak'asına çok benzemektedir.

Gıyasüddin (641 H. = 1243 M.) de Köse dağında Moğollarla yaptığı savaşta bözüldü. Kumandanlarıyla harp erlerinin birçoğu öldü. Bunların içinde Karatay'ın kardeşi Emir Kemalüddin de bulunuyordu. Moğollar, Sivas'ı, Kayseri'yi talan ettiler. Kilikya Ermenileri de baş kaldırdılar. Köylere, şehirlere hücum ederek önlerine çıkanları öldürdüler. Akıbet bunlarla barış yapıldı, fakat Selçuk devleti de bir daha belini doğrultamadı. Moğolların nüfuzları, müdahaleleri gittikçe arttı. Onlara haraç vermiye mecburiyet hasıl oldu.

Keyhüsrev, nefsine düşkün bir adamdı. Tezvirata, iğfalâta çabuk kapılırdı. Eğlence ve oyunla vakit geçirirdi. Pespayerlerle düşüp kalkmaktan zevk alırdı. Gürcü kralıçası (روزودان = Rozudan) ın kızı (تامارا = Tamara) ile evlenmişti. Onun arzularını yerine getirmemek elinden gelmiyordu. Bu kadın kendisini Müslüman şeriatine ve Türk türesine uymayan hallere alıştırmıştı. Sikkelerinde bulunan arslan resmi kendisini, güneş resmi karısını temsil ediyordu.

Ulubeyleri (صاحب شمس الدين محمد اصفهاني = Isfahanlı Sahip Şemsüddin Muhammed), Celâlüddin Karatay, (شمس الدين خاص اوغوز = Şemsüddün Hasoğuz), Fahrüddin Ebu-bekir Pervane) (فخر الدين ابوبکر پروانه = Esadüddin Ruzbe) (اسد الدين روزبه = Esadüddin Ruzbe) idi.

**

(644 H. = 1246 M.) tarihinde Gıyasüddin Keyhüsrev II. ölmüştü. İzzüddin Keykâvus II., Rüknuddin Kılıç Arslan IV. ve Alâüddin Keykubad II. adlı üç oğul bırakmıştı. Sahip Şemsüddin Muhammed; Celâlüddin Karatay, (شمس الدین خاص اوغوز = Hasoğuz, امیر جانداز بهرام شاه = Emir Candar Behramşah), Eseddüddin Ruuzbe (11) ve Pervane Ebubekir gibi dört arkadaşı ile görüşerek, danışarak bunlardan en güzeli ve yaş itibarile en büyüğü olan İzzüddin'i tahta geçirmegi muvafık buldu. Bütün ümera ve erkân ona bîat etmek ve sadakat göstermek için söz verdiler. Üç kardeşi Burgulu kalesinden Konya Akşehir'ine tâbi Altuntaş köyüne getirdiler. Tahta İzzüddin'i ve tahtın sağ ve soluna konan muhteşem iki kürsüye de Rüknuddin ile Alâüddin'i oturtular. Bîat merasimi hitam bulduktan sonra Konya'ya geldiler. Vezaret yine İsfahanlı Sahib Şemsüddin Muhammed'e, Niyabet Karatay'a, Melikülümeralık Şemsüddin Has Oğuz'a, Atabeylik Eseddüddin Ruzbe'ye, Pervanelik (ابوبکر عطار = Ebubekir Attar)a, Tuğracılık Baba namile maruf (شمس الدین محمود = Şemsüddin Mahmud)a, Emir-i Datlık Nusrat'a tevcih olundu. Herkes elbirliği ve gönül hoşluğuyla devlet işlerini çevirmeğe başladı. Aradan bir müddet geçti. Ayrılık yüz gösterdi. Birbirine düştüler. Oğuz'la Eseddüddin Ruzbe öldürüldü. Sahibe tehakküm etmek istiyen Pervane Ebubekir Attar ile, Emir-i Dat Nusret'e kalebentlik cezaları verildi. Pervane Darende ve Emir-i Dat Havik kalelerine gönderildi. Sahip Şemsüddin, öldürttüğü, sürdürdüğü beylerin yerine kendi adamlarını koydu. Sultan'ın annesile evlenerek mevkiini sağlamlaştırdı. Vezirliği sürüp gidiyor ve devlet üzerindeki ağırlığı vakit geçtikçe artıyordu. Bu sırada bir Moğol elçisi gelip Sultan İzzüddin Keykâvus'u Güyük Kaan'ın ordugâhına davet etti. Oktay Kaan'ın oğlu Güyük Kaan'ın Karakurum'da Türk-Moğol türesince tahta çıkarılması için tâbiyet altında bulunan bütün sultanlar ve hükümdarlarla Cengiz ailesine mensup prensler, prensesler ve noyınların kurultayda hazır bulunmaları lâzım idi. İzzüddin bir takım bahaneler ortaya atarak bu dâvete icabet etmedi. Kardaşı Kılıç Arslan'ı göndermeğe karar verdi. Karatay da hazır bulunduğu halde Melik Rüknuddin'i şahane bir âyin ile Sivas'tan yola çıkardılar.

Sahip Şemsüddin âlim bir adamdı. Yazıları ve şiirleri ince ve yüksekti. Hayrı sever ve verimli idi. Her gün sabah namazından sonra makamına oturur ve قابض دیوان = Kabızı Divan (Osmanlılarda رئیس الکتاب = Reisülküttap) dünden yazılmış ve hazırlanmış yazıları okumak, düzeltmek ve tevki' çekmeğe müsaade etmek üzere huzuruna getirirdi. Divanı, mahabetli olurdu. Kendisi tahtın bulunduğu

(11) — Eseddüddin Ruzbe'nin Konya civarında Oruzlu (Horozlu) han namile maruf bir hanından başka Konya'da bir medresesi ile bir zaviyesinin bulunduğu eski kayıtlardan anlaşılmaktadır.

verde, başında kâh külâhı sultanî, kâh altın tel ve sırma ile işlenmiş gümüşlü külâh olduğu halde oturur; sağ ve solunda mertebelerine göre tercemanlar, münşiler bulunurdu. Karatay'la Tuğraî Baba Şemsüddin de karşısında diz çökerek ahzi mevki ederlerdi. Emiri Şimşir (Osmanlılarda Çavuşbaşı) zerrin hamail ile sofada dururdu. Davalar Divanda görüldükten sonra hey'et Visak denilen salona çıkar, yemek yenir ve badehu herkes dairesine giderdi.

Aradan böylece iki yıl geçti. Uçta Türk Ahmed namında biri ayaklandı. Ben Sultan Alâüddin'in oğluyum diyordu. Başına birçok adam toplamıştı. Konya'da ne kadar asker varsa üzerine gönderilmişti. Bu sırada Sultan İzzüddin de Antalya'da bulunuyordu. Kaan'a gönderilen Rüknuddin Kılıç Arslan, Selçuk sultanlığı yarlığını (fermanını) alarak, Sivas'a gelmişti. Sahibin öldürülmesi Kaan'ın buyruklarından biri olduğu da işitilmişti. Karatay Sahibe şehirden çıkıp kaçmasını ve münasip bir yerde gizlenmesini tavsiye ettise de dinletemedi. Rüknuddin'in beyleri ellerinde Sahip Şemsüddin'in tutulup öldürülmesine dair olan buyruk bulunduğu halde Konya'ya geliyorlardı. Karatay, (تاج الدین سیمجوری = Tacüddin-i Simcûri) yi gizlice yanına gönderip mümkün olan yerden kendisini bahçeye atmasını, oradan da uçtaki askerin yanına gitmesini söyledi. Sahip bu sözü de garaza hamletti. Evinden ayrılmadı. Beyler geldiler. Onu saltanat sarayına istediler. Önce imtina etti. Sonra gelmek mecburiyetinde kaldı. Saraya girince sol kolda bulunan bir daireye soktular. Gece vakti Ambar Emîni Bahaüddin'in kaledeki evine götürdüler. Yolda (امیرداد = Emir-i Dat'tan (12) nereye gidiyoruz diye sordu. O da Sahibin, evvelce diğerlerini gönderdiği yere dedi.

Öldürttüğü, sürdürdüğü beylerin akrabalarına izin verdiler. Üç gün ona azap ve işkence ettirdiler, saklı mallarının yerlerini söylediler. Dördüncü gün başını bedeninden ayırarak Sivas'taki Sultan Rüknuddin'e gönderdiler. Paris nushası Selçuknameye göre Sahibin öldürüldüğü tarih (8 Zilhicce 646) dır.

Sahibin ölümünden sonra Konya'ya Rüknuddin tarafından Kadı-i Hutentî geldi. Kaan tarafından Rum memalikinin Rüknuddin'e verildiğini, ve yarlığ hükmünün yerine getirilmesi için de 2000 Moğol atlısının ona tefrik edilmiş olduğunu bildirdi. (قاضی جمال الدین ختنی = Kadı Cemalüddin-i Hutentî) ehliyetli bir adam idi. Hâl anlar, söz dinlerdi. Sultan İzzüddin ve ümerasile görüştü, konuştu ve üç kardeşin ortak olarak saltanat sürmelerine muvafakat etti. Sivas'a döndüğünde Karatay vesair ümeranın yalnız Rüknuddin-i sultan tanıyamıyacıklarını, sikke ve hutpenin üç kardeş namına olmasını, ve üçünün bir tahtta oturmasını münasip gördüklerini, ve gelen Moğollara yol verilmesini rica ettiklerini söyledi. Rüknuddin ile beylerine Moğolların iadesi reyî muvafık geldi. Bunları güzel bir mazeretle geri çevirdiler. Erzincanlı Bahaüddin'in tehakkümlerinden

(12) — Adı zikredilmeyen Emir-i Dat'ın bilâhare Sahiplik makamına çıkan ve Sahip Ata adıyla maruf olan Fahrüddin Alî olması muhtemeldir.

usandıkları için onu azlederek vezaret devatını (نظام الدين خورشيد = Nizamüddin Hurşid) e, beylerbeyiliği (سراج الدين پسر بچه = Sıracüddin Püserbeçe) ye, Malatyayı (سیف الدين طرمطای بن عبد الله = Seyfüddin Durumday (Durunday) (13)a, Sivas'ı (سیف الدين ترکری = Seyfüddin Türkeri) ye tevcih ederek büyük bir cemiyetle Kayseri'ye geldiler. Oradan Konya'ya Isfahanlı Şemsüddin Muhammed'den sonra vezir olan Kadı İzzüddin'in azline dair bir ferman gönderdiler. Emir Celâlüddin Karatay o ferman hükmüne uyarak veziri evine yolladı. Sultan Rüküddin Aksaray'a ulaşmıştı. Konya'dakiler Kadı-i Huteni ile birlikte verdikleri kararın bozulduğunu, Rüküddin ile ümerasının saltanatta ortaklığı kabul etmediklerini haber aldıklarından onlar da Aksaray'a doğru yöneldiler. Yanlarında 10000 kişi vardı. Konya-Aksaray yolu üzerinde kâin Sultan Hanında karşılaştılar. İki tarafın elçileri barıştırmaya çalışırken askerleri birbirine saldırdılar. Rüküddin tarafı bozuldu. Kumandanları esir edildi. Kendi de tutulup İzzüddin'in yanına gönderildi. Sultan, Karatay ve diğer beyler Rüküddin'i hurmetle karşıladılar. İki kardeş kucaklaştılar, ağlaştılar ve o gün orada kalıp ertesi gün birlikte Konya'ya döndüler.

İzzüddin Keykâvus saltanatta Rüküddin'in ortaklığını kabul ettiği gibi en küçük biraderi Alâüddin'i de unutmadı. Üç kardeş kendilerine Celâlüddin Karatay'ı (آتابک = Atabey) yaptılar, ve devlet idaresini onun isabetli reyine havale ettiler. Vezaret makamına (نجم الدين نجوانی = Nahcivanlı Necmüddin) gibi âlim ve âmil bir zat getirildi. İşler az çok yolunda ve düzeninde gitmekte iken uçta gene bir karışıklık çıktı. Karatay bu karışıklığı çıkaran Uyuz Melik'in izalesine Beylerbeyi (شمس الدين يوتاş = Şemsüddin Yutaş) (14) ile (آرسلان دوغمش = Arslan Doğmuş) u (15) gönderdi. Gittiler, ayaklanan Uyuz Melik'in cezayı sezasını verdiler. Yine bu sırada Sayın Han [16] tarafında elçilikle bir heyet geldi. Bu heyet müteveffa Sahip Şemsüddin'in ahvalini araştırmaya ve onun ölümüne itiraz etmeğe memur idi. Sorulara cevap vermek ve itirazları karşılamak üzere sözü tatlı ve mantıklı kuvvetli Tuğraî Baba Şemsüddin'in, değerli birçok eşya ve sunularla, Sayın Han nezdine gönderilmesine karar verilip bir heyetle yola çıkarıldı. İşlerin iyi gitmediğini gören vezir Kadı Necmüddin de bir müddet sonra vezaretten çekilip Haleb'e gitti. Yerine Tuğraî Baba Şemsüddin vezir seçildi. Sayın Han nezdine giden Tuğraî Şemsüddin Muhammed ondan aldığı tevcihat yarlıglarıyla geri dönmüştü. Sayın Han Sultan ile Karatay'a hil'atler

(13) — Seyfüddin Durumtay'ın Amasya'da Gök Medrese namile maruf güzel bir müessesesiyle, 677 H. tarihli bir türbesi ve Konya'da Hatip nahiyesine bağlı bir köyü vardır.

(14) — Emir Şemsüddin Yutaş, Akşehir'in Reis köyündeki türbesinde medfundur.

(15) — Fahrüddin Arslan Doğmuş bin Sevinç'in Konya'da Etabekiyye adlı bir medresesi var idi.

(16) — Altun Ordu hükümdarı.

göndermişti. Gelen yarlıglara göre vezarete yine Şemsüddin'de, vezir naibliği birlikte götürdüğü Reisülbahir Sücacüddinde (17), istifa (رشيد الدين جويني = Delihanlı Necibüddin'de), Emir-i Arızlık (خطير الدين ذكرى سبجاسى = Hatirüddin Zekeriyya-i Secası) da (18) kalıyordu. Vezir naibi olan Nizamüddin Hurşide pervanelik verildi. Herkes işini önüne katmış ve yoluna koymuştu.

Melikülümera (Beylerbeyi) Yutaş, gayrın tahakkümünü görmiyen diğer eski ümera gibi, Şemsüddin'in menasip tevcihine dair Sayın Han'dan yarlıg getirmesini bir türlü hazmedemiyor, bu işe karşı istikrah ve nefret duyuyordu. Bir gün taht odasında ve sultanın huzurunda Reisülbahir ile münakaşaya, mücadeleye tutuştu. Sahip Tuğraî'ye belig itirazlarda bulundu. Bu itirazlar Karatay'la Arslan Doğmuş ve Nizamüddin Hurşid'in fikirlerine uygun geldiğinden onlar susuyorlardı. Sahibin taraftarları mütereddit ve mütehayyir kalarak ayrıldılar. Bu hadiseden sonra Reisülbahir Şücaüddin Sinob'a, Reşidüddin Malatya'ya, Hatirüddin Haremlî'ye gittiler. Sahip ile Müstevfi (Maliye nazırı) yalnız kalmışlardı. Ötedenberi birbirleriyle şakalaşan bu iki arkadaş bir gece şakayı ifrata vardırıdılar. Ayrılırken Sahibin ağzından çıkan bir söz Necibüddin'i fevkalâde kızdırdı. Gürültü çıkardılar, kavga ettiler. Necibüddin Karatay'ın yanına gitti. Sahibin kötülüklerini, suçlarını, ona saydı, döktü. Sayın Han'dan tevcihat yarlıgları getirerek saltanatın temellerini sarsmak hususundaki hatâlardan nadim ve peşiman olduğunu, fakat bu hatâlara hep Sahibin yüzünden, onun aldatması ve kandırmasıyla, düştüğünü söyledi. Bir gün Devlethanede bir toplantı yaptılar. Müstevfi Necibüddin evvelce Karatay'a anlattıklarını, Tuğraî'nin yüzüne karşı, orada harfiyen tekrarlardı. Deliller ve hüccetlerle isbat etti. Tuğraî'nin bir diyeceği kalmadığından mağlûp ve sükûta mecbur oldu. Karatay çok öfkelenmişti. Tuğraî'ye söğdü, saydı ve başına vurmak üzere vezaret devatını kaldırdı ise de diğer ümera mani oldular. Tuğraî işleri başarmaktan âciz kalıyordu. Bu günlerde Sahip Mühezzibüddin'in oğlu Muinüddin Süleyman (19) ile

(17) — Selçuklular Amıralara (ملك السواحل = Reisülbahir ve رئیس البحر) unvanını verirlerdi. Reisülbahirlerden biri Sinop'ta, diğeri Antalya'da otururdu.

(18) — Emir Hatirüddin Zekeriyya-i Secası; Hatir Oğulları diye meşhur (Emir Şerafüddin Mes'ud = أمير ضياء الدين) ile (Emir Nizamüddin Evhad = أمير نظام الدين اوحده) in dedesi olası gerektir. Niğde'de 674 H. tarihli bir çeşme kitabesinde Şşrefüddin Mes'ud'un adı geçmektedir.

(19) — Muinüddin Süleyman (معين الدين سليمان) ın, Sinop'taki 661 H. tarihli Alâüddin Medresesiyle 667 H. tarihli Alâüddin Camii kitabelerinde, Merzifon'daki 663 H. tarihli münderis bir cami kitabesinde, Kastamonî'de oğlu Ali tarafından yaptırılmış 671 H. tarihli Şifahane kitabesinde, keza Tokat'ta kızının mensuplarından Abdullah oğlu Sünbül tarafından inşa edilmiş 691 H. tarihli Darüssüleha kitabesinde ismi geçmektedir.

Durumday'ın arasında da Erzincan serleşkerliği (Başbuğluğu) yüzünden bir münazaa çıkmıştı. Her ikisi de muhakeme olmak üzere büyük Moğol kumandanı Bayçu Noyın'ın yanına gitmişlerdi. Bayçu babası Mühezzibüddin-i Deylem'in vaktıyla Moğollara gösterdiği sadakati hatırlayarak Muinüddin tarafını iltizam ediyordu. Sahip Tuğraî'nin Muinüddin ile karabeti vardı. Babasının terbiyekerelerinden ve yetiştirmelerinden idi. Müstevfi Necibüddin'in mekrinden korkarak ona yanaşmak çaresini aradı. Muhtelif maddelere dair uzun mektuplar yazdı, ve Bayçu bunlar hakkında ne der? diye sordu. Mektupları Ulağa (postacıya) verince bu işe vâkıf olan bir köle Emir-i Ârız (İnzibat Komutanı) Samsamüddin Kaymaz'ı keyfiyetten haberdar etti. Samsamüddin geçitlere adam koydu. Mektupları elde ettiler, Celâlüddin Karatay'a götürdüler. Divanda bu mektuplardaki rumuzu açacak kimse bulunmadığından zahit bilginlerden ve Samsamüddin taraftarlarından Tacüddin Vezir (20) zade İmam Zeynüddin'i getirdiler. O remizleri, işaretleri açtı, ve mektupları açık bir ibareye çevirdi. Mektupların münderecatına vâkıf olan Celâlüddin Karatay sultanın katına gitti. Ümerayı orayı çağırttı. Sahibi de getirdiler. Terceme edilmiş ve hallolunmuş mektupları, ki bazısı Zeynüddin'in ve bazısı onun kaleminden çıkmıştı, kendisine gösterdiler. Yazıları görünce rengi değişti. Muztarip ve mephut oldu. Emir Karatay gene kötü sözlerle hitaba başladı, ve Emir-i Dâd'a=(Adliye nazırı) (21) Sahibi sarayda bir odaya kapatmasını işaret eyledi. Üç, dört gün sonra oradan Antalya'ya sürdüler ve şehir-bend kıldılar. Aradan bir zaman geçince Sahip Tuğraî'nin etbândan müneccim lâkabını taşıyan ve mekkârlıkta, hilekârlıkta eşi bulunmayan Esirüddin'in Bayçu Noyın nezdindeki teşebbüsü üzerine Sahibin Antalya'dan Konya'ya geldiğini, oradan da elçilerle birlikte, Bayçu'nun yanına gittiğini görüyoruz.

Semsüddin Muhammed Tuğraî'den sonra, Karatay'la diğer saltanat ulularının tensibi üzerine, vezaret makamına Kadı İzzüddin Muhammed-i Razi getirilmişti. Müşarüniley bilgisi çok, himmeti yüce, diyaneti tam, gidişi güzel bir adamdı (22).

(645 H. = 1251 M.) de Moğolistanda Güyük Kaan yerine Mengü (Mangu), Kaan olmuştu. Birbiri ardısıra gelen elçilerle İzzüddin Keykâvus'u huzuruna davet ediyordu. İzzüddin makbul özürler serdederek gitmekten kaçınıyor, fakat kabul olunmuyordu. Nihayet Sahip Kadı İzzüddin Muhammed, Atabey, Emir Celâlüddin Karatay, Beylerbeyi Şemsüddin Yutaş (Tutaş?), Emir-i Ahur Fahrüddin Arslan Doğmuş, Pervane Nizamüddin Hurşit üç sultanın mevkibinde bulundukları halde Kayseri'ye doğru yollandılar, ve

(20) — Bu zatın Konya'da Taçvezir ismile maruf bir medresesi ile bir türbesi vardır. Medresesi harap olmuşsa da türbesi mamurdur.

(21) — Bu Emir-i Dat Fahrüddin Ali olacaktır.

(22) — Kadı İzzüddin Muhammed bin Mahmud-ı Razi'nin Konya'da mesclidiyle türbesi vardır. Bir de medresesi olduğu eski kayıtlarda görülmektedir.

etraftaki Beylere, Başbuğlara kendilerine katılmaları emrini verdiler. Kayseri'de İzzüddin Keykâvus'un bizzat gitmesi kararlaştı. İzzüddin ağır armağanlarla yola çıktı. Sivas'a vardığında Karatay'ın vefatı haberini aldı, çok müteessir oldu. Memlekette nizamı intizamın bozulacağını, huzur ve rahrın kaçacağını anladı. Özürler dileyerek elçileri gönderdi. Kendisi Kayseri'ye döndü. Kayseri'de Alâüddin Keykubad II. in gönderilmesinde sözbirliği ettiler. Yanında Emir Seyfüddin Durumday, Naip Şücaüddin Abdurrahman, Hoca Muslih Lâlâ, Kabız Nurüddin Abdullah bulunduğu halde yola çıkarıldı. İzzüddin II. ile Rüküddin IV. de Konya'ya döndüler (23).

Şimdi kısmen halk an'anelerine, halk duygu ve bilgilerine istinaden yazılmış eserlerde, Karatay hakkında ne denmekte ve onun adının ne münasebetle geçmekte olduğunu araştıralım :

I. — Aksaray'da Keyhüsrev Camii müderrisi (اسماعيل بن السيد محمد شريف) = İsmail bin Esseyid Muhammed Şerif bin İbrahim in 756 H. = 1355 M. yılında yazılmış (تذكرة العبر والاعصار في بحث الامم والامصار) = Tezkiret-ül iberi vel-a'sar fi-bahs-il ümem-i vel-emsar) adlı Arapça yazma eserinde Keyhüsrev I. oğlu Alâüddin Keykubad I. devrindeki ülema ve şuaradan bahsederken :

(23) — Alâüddin yolda öldü. İzzüddin ile Rüküddin'in araları biraz sonra yine açıldı. Rüküddin Konya'dan Kayseri'ye kaçtı, orada asker topladı. İki kardeş Ahmet Kalesi ovasında karşılaştılar. Rüküddin bozulup firar ettise de tutuldu. İzzüddin bu defa da suçunu bağışladı. Önce Amasya kalesine, sonra Burgulu'ya gönderdi. Moğollara verilmesi icabeden vergilerle sunular vaktında gönderilemediğinden (654 H. = 1256 M.) de Bayçu Noyın büyük bir Moğol ordusu ile Anadolu'ya girdi. Ramazan ayının 23 üncü günü Konya - Aksaray yolu üzerindeki Alâüddin Hanı (Sultan Hanı) önündeki ovada İzzüddin'in ordusuyla çarpıştı. Selçuk ordusu bozuldu. Vezir Kadı İzzüddin Muhammed Razi şehit oldu. Bunu duyan İzzüddin Keykâvus ta Konya'dan Antalya'ya kaçtı. Yerine Burgulu kalesinden getirilen Kılıç Arslan oturduldu.

Bundan sonra İzzüddin'in Antalya'dan İznik İmparatorluğuna gittiğini ve bilâhara gelip tekrar tahta çıktığını, memleketin iki kardeş arasında bölüşüldüğünü, Hülâgû han'ın yanına gittiklerini, Bağdat yağmasından hisse aldıklarını, Rüküddin'in veziri Muinüddin Süleyman'ın iki kardeş arasını açtığını, Rüküddin'in Moğol ümerası ile birleşmesi ve Mısır'lılarla ittifak ediyor diye kardeşine iftirada bulunması üzerine İzzüddin'in korkarak Bizansa kaçtığını (660 H. = 1261 M. de), nihayet Rüküddin'in de veziri Muinüddin Süleyman Pervane ile taraftarlarının iftirasına uğrayarak (664 H. = 1265 M.) tarihinde Aksaray'da boğulduğunu öğreniyoruz.

Bu kardeşlerin, saltanat hırsıyla, devlet ve millete yaptıkları fenalıklar gözönüne alınırsa Osmanlı sultanlarının şehzadeleri öldürmelerine hak vermek lâzım geliyor. Celâlüddin Karatay ve Fahrüddin Ali gibi birkaç zat istisna edilirse ümeranın da hükümdarlara tegallüp etmek ve hükmü hükümeti ellerine almak maksadıyla ne fırıldaklar çevirdiklerini, ne fitneler, ne rahatsızlıklar ihdas ettiklerini esfle görüyoruz.

« وصار زمانه مجمع العلماء العشراء ومن شمس زمانه شيخ صدر الدين القنوي، جلال الدين محمد روى وابوه سلطان العلماء بهاء الدين، شمس الدين التبريزي، شيخ احمد طرازاني شيخ محمد المديني، شيخ شجاع الدين، شيخ محمد خطيب الكابلي، خواجه جهان سعد الدين، شيخ طاووس هندی، شيخ سلطان قرطاي، شيخ امير غازی، حکيم باهر العلا علی بن طاهر وامثالهم ..... »

[Onun zamanı, bilginler ve ozanların toplandıkları bir zaman oldu. Konya'lı Şeyh Sadrüddin, Celâlüddin Muhammed-i Rumî, babası Sultan-ül ulema Bahaüddin, Tebriz'li Şemsüddin, Trabzon'lu Şeyh Ahmed, Medine'li Şeyh Muhammed, Şeyh Şücaüddin, Kâbil'li Hatip Şeyh Muhammed, Hâce-i Cihan Sadüddin, Hind'li Şeyh Tavus, Şeyh Sultan Karatay, Şeyh Emir Gazi, yüksek hekim Tahir oğlu Ali ve emsali onun ahdinin güneşlerinden idiler.] denmektedir.

Karatay meşayih'ten sayılıyor, ve zühd-ü takvadaki ifrat ile beraber büyük ümeradan olmasına mebnî sultan unvanını da alıyor.

* *

II. — Aslen Horasan'ın Kenâyed beldesi ahalisinden olan (Şehna = Şehname seljûk) nin (Lokma-ı Ünsi-i Mevlevî = Lokma-ı Ünsi-i Mevlevî) isminde Farsça manzum bir eseri vardır. 785 H. tarihinde Halep'te yazılmış olan bu küçük eserde Karatay'ın adı şöyle geçmektedir :

(Seb-i telif-i kitap) başlığı altındaki beytlerden:

بنام آن شه که قطب العارفین
نام بلندش کیقباد علاء الدین
درخوی ولی دروغا پلنک
همی طبعش برداد و سخا بی لک
مجلس آرای او پر عرفان
بر شرع مبین کشاده هر زبان
وزیر ندیش خالص امیر
صاحب آتا هم قرطای کبیر

[Ariflerin kutbu olan o şahın yüksek adı Alâüddin'dir. Huyda veli, savaşta kaplandır. Tab'an adildir, şahidir. Meclisini tezyin edenler bütün ariflerdir. Meclisinde, şariat dairesinde söylemek şartı ile, her dil açıktır. Onun vezir-i nedimi, hulûslu emiri Sahip Ata ile Büyük Karatay'dır.]

Aynı eserde ve (Keykâvus babasının yerine Şah oldu) başlıklı parçada Alâüddin Keykubad I. in Tatarlarla olan muharebesi anlatılırken :

لشکر رسید بصرای اسبکشان
بجنگ آغاز کردند شیران

چنین قتال که در صحرا
از غلو شد غنایه پیدا
در انجام تاتار شد زیون
آن صحرا که شد پر خون
فارغ شد ند لشکر چواژدر
در جانب دید ند گروهی جنگ آور
سردار سلجوق قرطای گفت
این بهادران که از نهفت
خون بخشند بر دشمن ما
گفت رهیانم ارطغرل گویند مرا
قره طای برایشان نوازش کرد
همه وقعه را بکیقباد برد
شه کیقباد ازین مسرور شد
گفت ایشان بنا مسرور شد

[Asker Esipkeşan sahrasına (İnevi ciheti) irişince arslanlar savaşa başladılar. Kıtâldan, hücumdan sahrada öyle gulgule peyda oldu ki tarif edilemez. Nihayet Tatar yenildi, sahra kan ile doldu. ejderha gibi olan çeriler savaştan ayrılınca kendilerine yardım eden Cengâver bir gûruh gördüler. Selçuk serdari Karatay haberi-miz olmaksızın düşmanımızın kanını döken bu yigitler kimler diye sordu. Başbuğları, "yolcularız, bana Ertuğrul derler,, cevabını verdi. Karatay onları öğdü, okşadı ve bütün olan biteni Keykubad'a anlattı. Şah Keykubad bu haberden sevinerek onların yardımını bizim için kutlu oldu dedi.]

* *

III — (923 H. = 1517 M.) yılında (عبد القادر بن احمد بن سايان الافسوسی) tarafından kaleme alınmış olan Farsça (Tevarih-i Ali Karaman = تواریخ آل کرمان) da şu ibare vardır:

« بعد از سه روز ترمان بادلاوران خود بدیوان علاء الدین آمد . دروی علماء، وزراء واعیان که مقربان صاحب آتا، قره طای میروسی، سلیمان پاشا، ابن تکه پاشا، محمود پاشا، خلیل پاشا، ابن کرمان، حاجی ایل بر آداب درعین و یسار آراسته وعلاء الدین در محراب ایوان بر تخت زرین نشسته بودند . قرمان آیین وارکانر اید زانوی سلطانرا بیوسید ..... »

[Üç gün sonra Karaman kendi dilâverleriyle Alâüddin'in divânına geldi. Orada ulema, vüzerâ, âyandan Sultan'a yakın olanlar bulunuyorlardı. Alâüddin evyanın mihrabına konmuş zerrin bir taht üzerinde oturmuştu. Sahip Ata, Karatay, Emir Musa, Süleyman Paşa, Teke Paşa Oğlu, Mahmud Paşa, Halil Paşa, Germiyan Oğlu, Hacıil, âdap üzere tahtın sağ ve solunu tezyin ediyorlardı. Karaman âyin ve erkânı gördü. Sultan'ın dizini öptü....]

Bu ibare Karaman Oğulları sülâlesinin birinci hükümdarı Karaman Bey'in Selçuk Sultanı Alaüddin Keykubad I. huzarına nasıl kabul edildiğini göstermektedir.

Adları geçen nüfuzlu ümeranın başında Sahip Ata ile Karatay'ı buluyoruz .

* *

VI — Dasitanî bir Karaman'lı tarihi olan Türkçe (شکاری = Şikâri tarihi) (24) yukarıdaki vakayii şöyle nakletmektedir :

“Sultan emreyledi; vüzera ve ulema ve ekâbir istikbal idüb Karaman'ı kırk bin er ile Kal'ai Abad'a kondurdular. Sahra bariğâh ile serteser doldu. Üç gün ziyafet eylediler. Dördüncü gün Sultan yigirmi dört vezir ile tahta geçüb başına tac-ı zerrin, beline kemer-i murassa' bağlayub oturdu. Rum ve Yunan beyleri altmış bin altun libashı murassa' kemerli kul derüb cümle ulema-i diyar ve zurefa-i ruzgâr oturdu. Germiyan, Teke Paşa, Mir Musa, Hacı Beyler, Karatay, Sahip, İsfendiyar, Mahmud Paşa, Halil Paşa, Süleyman Paşa cümle oturdular. Karaman dahi kırk tane bahadır, div gibi pahlivanla divana gelüp içeri girdi... ”

Yine (Şikâri) Karaman'ın ölümünden sonra Mehmet Bey'in Karaman'lılar tarafından kendilerine nasıl bey seçildiğini ve babasının zehirlenmesinden dolayı Selçuk Sultan'ından nasıl oçalmak fikrine düştüğünü ve Sultan'a İbn-i Hutten ile bir mektup gönderdiğini yazarken; “Ezincanip, Sultan Karaman Oğlunun zuhur eylediğin duyub, korkub, hazan gibi titredi. Germiyan ve Sahip Ata, Hacıbeyler oğlu Halil ve İsfendiyar, Teke Paşa, Süleyman Paşa, Karatay, Alişar, Lââl Ağa yigirmi dört vezir cem idüb yüzotuz mirimiran, ulema ve zurafa-yı ruzgâr hususa ki Hazreti Mevlâna, kırk müfti ve âlim meclisinde hazır idi. Karahan dirler bir bey var idi, eyder: “Sultanım, altmış bin askerimiz var, emreyle varub Larende'yi yere beraber idelim..” Karatay eyder: “sulh idelim..” Her biri bir söz söyledi..” diyor ve Karatay'ın barışsever olduğunu teslim ediyor.

* *

V — (1143 H. = 1730 M.) senesinde İldeş'te tevattun etmiş olan şair Telemaklı (حاکي = Hâkî) nin Türkçe bir cöngü vardi. Bu cöngüde Hâkî, Konya şehriyle mülhakatında, büyük tanınmış adamlarla onların türbe ve eserlerinden bahsetmektedir.

Cöngün (در بیان جوانموساجد = der beyanı cevami ve mesacid) fashında Karatay'ın adı şu suretle geçmektedir :

Karatay ol sahib-i vefa,
Geçirdi ömrün der inziva.
Hanikahi olub medfeni,
Yaslanmış toprağa yatur teni.

M. F. U. ve M. M. K.